

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

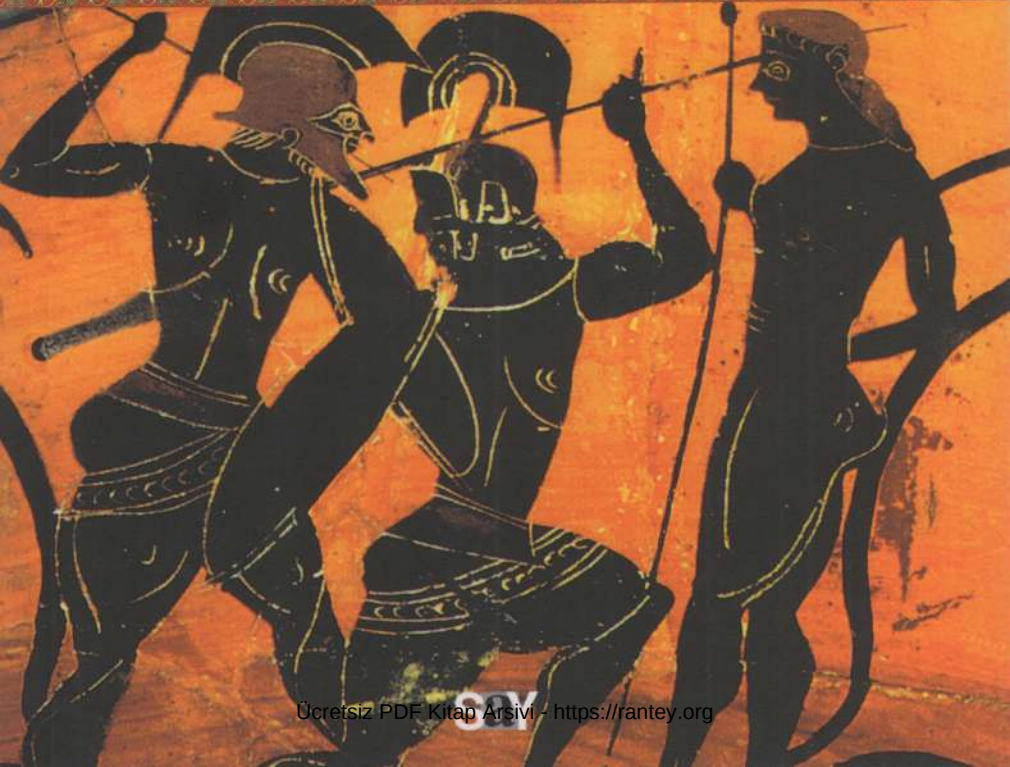
- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

B ü t ü n Y a p ı t l a r ı - 8

ARİSTOTELES

RETORİK

Eski Yunancadan Çeviren: Furkan Akderin

ARİSTOTELES

RETORİK

Bütün Yapıtları - 8

Say Yayınları

Aristoteles / Bütün Yapıtları 8

Retorik / Aristoteles

Özgün adı: Ρητορικῇ

Yayın hakları © Say Yayınları

Bu eserin tüm hakları saklıdır. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılan kısa alıntılar hariç yayınevinden yazılı izin alınmaksızın alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

ISBN 978-605-02-0671-5

Sertifika no: 10962

Eski Yunancadan çeviren: Furkan Akderin

Yayın koordinatörü: Levent Çeviker

Kapak uygulama: Artemis İren

Baskı: Lord Matbaacılık ve Kâğıtçılık

Topkapı-İstanbul

Tel.: (0212) 674 93 54

Matbaa sertifika no: 45501

1. baskı: Say Yayınları, 2018

2. baskı: Say Yayınları, 2019

Say Yayınları

Ankara Cad. 22/12 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul

Tel.: (0212) 512 21 58 • Faks: (0212) 512 50 80

www.sayyayincilik.com • e-posta: say@sayyayincilik.com

www.facebook.com/sayyayinlari • www.twitter.com/sayyayinlari

www.instagram.com/sayyayincilik

Genel dağıtım: Say Dağıtım Ltd. Şti.

Ankara Cad. 22/4 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul

Tel.: (0212) 528 17 54 • Faks: (0212) 512 50 80

internet satış: www.saykitap.com • e-posta: dagitim@saykitap.com

ARİSTOTELES

RETORİK

Bütün Yapıtları - 8

Eski Yunancadan çeviren:
Furkan Akderin

İÇİNDEKİLER

Aristoteles: Hayatı ve Eserleri.....	7
Retorik	19
Birinci Kitap	21
İkinci Kitap.....	93
Üçüncü Kitap.....	169

ARİSTOTELES

HAYATI VE ESERLERİ

Ahmet Cevizci

Aristoteles, Antikçağ felsefesinin en önde gelen filozofudur. Benzer düzeyde bir felsefeye, İlkçağda sadece Platon'un erişebildiği kabul edilir. Muazzam bir entelektüel heykel gibi Antikçağa damgasını vurmuş olan Aristoteles,¹ pek çoklarına göre tüm çağların en büyük birkaç filozofundan birisidir.² Nitekim bilim ve felsefede onun başarmış olduklarıyla rekabet etme ümidi besleyebilen insan sayısının bir elin parmaklarını geçmediği hemen herkes tarafından kabul edilir.

Aslında, bir filozof olarak Aristoteles'i harekete geçiren şey, Platon'u ve daha önceki tüm filozofları motive etmiş olan şeyden hiç farklı değildir. O da hakikati keşfetmek, neyin gerçekten var olduğunu bulmak istiyordu. Aristoteles'in bu doğrultuda, hocası Platon da dahil olmak üzere, herkesten çok yol aldığı, hakikate biraz daha yaklaştığı düşünülür. Bunu sağlayan şey de sadece felsefi dehası, analitik düşünen akı ve

1 Barnes, J., *Aristoteles*, Çev. Düzgören, B. Ö., Altın Kitaplar, İstanbul, 2002, s. 9.

2 Bkz., Irwin, T., *Aristotle's First Principles*, Clarendon Press, Oxford, 1988, s. 6; Irwin, T., "Aristotle", *Routledge Encyclopedia of Philosophy* (Gen. Ed. Craig, E.), Version 1:0, Routledge, London, 2001.

dolayısıyla, bir filozof olarak büyüklüğü olmamıştır; içinde bulunduğu tarihsel dönem, yerleşmiş olduğu, bütün bir Yunan felsefesine tepeden bakan konum onun hakikat yolunda her-kesten daha büyük bir mesafe almasını sağlamıştır.

Hayatı

Aristoteles, milattan önce 384 yılında Khalkidiko yarımada-sının kuzeydoğu kıyısında küçük bir kent olan Stagira'da doğmuştur. Babası, Makedonya kralı Amyntas'ın, Büyük İskender'in dedesinin, özel hekimliğini yapmış olan Nikomakhos' tu.³ Babası gibi, hekimler soyundan gelen annesi Phaistis, Aristoteles'in hayatının son yıllarında düşmanlarına karşı sığındığı Khalkis kentinde doğmuştur.⁴

Aristoteles'in, köklerinin Sağlık Tanrısı Asklepios'a dek uzandığına inanılan ve Yunan dünyasında ampirik bilimin en önemli temsilcileri olan hekimler soyundan geliyor olması, onun tıp, biyoloji ve doğa bilimlerine olan ilgisinin de nedeni olsa gerek.⁵

Kaynaklar, Aristoteles'in anne-babasını çok küçükken kaybettiğini ve akrabalarından Proksenos'un bakım ve gözetimine verildiğini bildirir. Aristoteles on yedi yaşındayken Atina'ya gelerek eğitimini tamamlamak amacıyla Platon'un Akademisi'ne girer. Aristoteles burada tam yirmi yıl kalır. Bu yirmi yılın, her ne kadar dokuz yılı Platon'un Sicilya seyahatlerinde bulunduğu döneme denk düşse de, on yılının Platon'

3 Laertios, Diogenes, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, V 1.

4 Ross, W. D., *Aristoteles*, Çev. Arslan, A. vd, İzmir, Ege Üniversitesi Yayınları, 1993, s. 1.

5 Guthrie, W. K. C., *A History of Greek Philosophy*, Vol. VI: *Aristotle – An Encounter*, Cambridge University Press, Cambridge, 1981, s. 19.

un başkanlığında, bir yılının da üstadın ölümünden sonra, Speusippos'un önderliğinde geçirildiği bilinmektedir.

Platon'un sağlığında "okulun beyni" olarak görülen Aristoteles, Platon'un ölümünden sonra Akademi'de, hiç hoşlanmadığı, "felsefeyi matematikselleştirme"⁶ eğilimine ağırlık verilmesiyle okuldan ayrılır.

347 yılında, Akademi'den eski bir arkadaşı olan, sonradan Assos ve Atarneus'un politik liderliğini elde eden Hermeias'ın davetini kabul ederek Mysia'ya gider ve üç yıl süreyle burada kalır. Burada, Hermeias'ın evlatlığı veya cariyesi olan Pythios'a vurulur ve onunla evlenir.⁷ Pythios'la evliliğinden, karısıyla aynı adı taşıyan bir kızı olan Aristoteles'in, eşi son Atina ikamet sırasında ölünce, Herpyliss adlı Stagiralı bir kadınla gayri meşru ilişkisinden de Nikomakhos adlı bir oğlu olur.⁸

Aristoteles bundan sonraki iki yılı, yani MÖ 344-342 yılları arasındaki dönemi, Midilli'ye yakın bir ada olan Mitylene'de geçirir. Burada olmasının en önemli nedeni, adanın yerlilerinden olan dostu Theophrastos'un, burada ona uygun bir yerleşim sağlayışdır. Burada bilimsel çalışmaları için malzeme toplama çabası içine giren Aristoteles'in biyoloji alanındaki araştırmalarının hemen tamamı, Assos'ta ve özellikle de Mitylene'de geçirdiği bu son dönemde gerçekleşir. Nitekim eserleri sık sık bu coğrafi bölgede gözlemlenen doğal olaylara gönderme yapar.

342 yılında, bir okul açmak üzere Atina'ya dönen Aristoteles, bu sırada Makedonya Kralı Philippos tarafından, o zamanlar henüz on üç yaşında olan oğlu İskender'in eğitimini üstlenmesi için saraya çağrılır. Burada yedi yıl süreyle

6 Aristoteles, *Metafizik*, 992a 32.

7 Laertios, Diogenes, *Age*, V 3.

8 Ross, W. D., *Aristoteles*, s. 4.

Büyük İskender'in hocalığını yapan filozofun, öğrencisine Homeros'un eserlerini okuttuğu, siyaset felsefesi üzerine dersler verdiği, onunla hükümdarların görevleri ve yönetim sanatı üzerine tartışmalar yaptığı sanılmaktadır. Söz konusu eğitim faaliyetinin Aristoteles üzerinde de, dikkatini tefekkür hayatından eylem hayatına ve politik konulara yöneltecek şekilde, pozitif etkiler yaptığı tüm Aristoteles yorumcuları tarafından kabul edilmektedir. Kesin olan bir şey daha vardır ki Büyük İskender'le Aristoteles arasında hiçbir zaman sıkı bir dostluk ilişkisi oluşmamıştır; hatta fatihin, onun Yunanlıların barbarlardan mutlak üstünlüğü tezine aykırı olarak, Asya'nın fethine yönelip Batı uygarlığını Doğu medeniyetiyle birleştirmeye çalıştığı dikkate alınır, İskender'in onun öğütlerini dikkate almamış olduğu bile söylenebilir.⁹

İskender, fetihleri için Asya'ya doğru ilerlerken, Aristoteles de yarım bıraktığı bilimsel araştırmalarına dönmek ve bir eğitim ve araştırma merkezi kurmak üzere Atina'ya döner. *Lykeum* ya da "Lise" adıyla bilinen, tarihin tanıdığı bu ikinci büyük eğitim ve araştırma kurumunun kuruluş tarihi 335 yılıdır.

Atinalı olmaması dolayısıyla Atina'da mülkiyet hakkı bulunmayan Aristoteles'in, kentin kuzeydoğusunda, Lykabettos tepesi ile İlıssos arasında uzanan korulukta kiralamış olduğu birkaç binadan oluşan okulun içinde, dersliklerin yanı sıra İskenderiye ve Bergama kütüphanelerine örnek oluşturmuş yaklaşık beş yüz yazma eserlik bir kütüphane; büyük bir harita koleksiyonu ve doğa tarihiyle ilgili derslerde sıklıkla başvuru olan bir eşya müzesi bulunmaktaydı.

İskender'in, müzedeki eşyaları toplayabilmesi için Aristoteles'e önemli bir para verdiği ve Makedonya İmparatorluğu'nun sınırları içinde yaşayan tüm avcılara ve balıkçılara

9 Bkz., Age, s. 5.

ra, gözlemledikleri, bilimsel değeri olan her şeyle ilgili üstadı bilgilendirmelerini emrettiği anlatılır. Aristoteles, derslerini verdiği, bilimsel araştırmalarını sürdürdüğü ve eserlerini yazdığı bu kurum için, bir de yönetmelik hazırlamıştır.

Okulda iki tür ders yapmıştır. Mantık, fizik ve metafizikle ilgili daha soyut konuları, okulun bahçesinde, oldukça sınırlı sayıda öğrenciyle tartışarak ele aldığı, ileri düzeyde öğrencilere hitap eden sabah dersleri, *akroamatik* denilen derslerini meydana getirmekteydi. Genellikle öğleden sonra veya akşamları retorik, etik, sofistlik ve politika gibi daha pratik ve somut konularda, nispeten daha geniş bir kitlenin talebiyle oluşturulmuş dersler ise *ekzoterik* denilen ikinci ders türünü oluşturuyordu.

Bugün “Aristoteles külliyatı” diye geçen, özgün haliyle Grekçe 1462 sayfadan oluşan eserler bütünü, bu derslerin, kendisi ya da öğrencileri tarafından tutulmuş notlarından meydana gelir.

Aristoteles’in, burada hayatının son ve en verimli 12-13 yıllık dönemini geçirdiği söylenebilir. Büyük İskender’in 323 yılındaki ani ölümü, bu oldukça verimli geçen dönemin sonuna işaret eder. Atina, imparatorun ölümünün ardından, bir kez daha Makedonya’ya duyulan nefret ve hıncın dışa vurulduğu merkez olur. Makedon egemenliği süresince bastırılmış olan düşmanlık duygularının önündeki tüm engeller ortadan kalkar. Aristoteles, İskender’in öğretmenliğini yapmış olduğundan, Atinalıların gözünde şüphe duyulan biri haline gelir. Bu negatif duyguların, rakip iki felsefe okulunun, Akademi ve İsokratesçi Okul’un, Aristoteles’e yönelik, daha ziyade mesleki rekabetten kaynaklanan olumsuz duygularıyla birleşmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Aristoteles, tıpkı Sokrates gibi, onu ortadan kaldırmaya karar vermiş politikacılar tarafından, “dinsizlik” ithamıyla mahkemeye verilir. Fakat Aristoteles Atinalıların “felsefeye

karşı ikinci bir cinayet işlemelerine engel olmak” amacıyla, 322 yılında Atina’dan ayrılır ve bir Makedon garnizonu olan Khalkis’e sığınır.

Aristoteles, yaşadığı bu travmanın da etkisiyle, aynı yıl, bir süredir mustarip olduğu hastalığın bedeninde yapmış olduğu ağır tahribat sonucu yaşamını yitirir.

Bilim Sınıflaması

Aristoteles, felsefe adı altında toplanan bilimlerin, bir bütün olarak varlığı ele aldıklarını söylemekteydi. Bilimlerin varlığın farklı yönlerini ya da alanlarını farklı yöntemlerle ele aldıklarını söylerken bilimlerin özerklik ya da bağımsızlığından etkilendiği görülen Aristoteles, aynı çerçeve içinde insan bilgisinin, birleşik bir bütün olmadığı gibi, bağlantısız bir çeşitlilik de oluşturmadığını ima etmekteydi.¹⁰ Bu yüzden, şemsiye terim olarak “varlığı” kullanan; varlığın farklı alanları olduğunu, dolayısıyla farklı konuları, amaçları ve başlangıç noktaları olan farklı bilim dallarının var olmasının son derece doğal olduğunu savunan Aristoteles, buna göre bilimleri üçe ayırır: Poetik (*poetike*), pratik (*praktike*) ve teorik (*theoretike*) bilimler.¹¹

Bilimler, insanın sırasıyla bilme (*theoria*), eyleme (*praxis*) ve yapma ya da yaratma (*poiesis*) gibi üç temel etkinliği bulunduğu gerçeğinden hareketle sınıflanırlar. Pratik bilimler, bilgiyi bizatihi kendisi için değil, eylem için bir kılavuz, bir araç olarak ister. Pratik felsefenin kapsamı içine giren disiplinler siyaset felsefesi ve etikdir. Bu iki disiplin, insanın farklı koşul-

10 Bkz., Barnes, J., *Aristoteles*, Çev. Düzgören, B. Ö., Altın Kitaplar, İstanbul, 2002, s. 42..

11 Aristoteles, *Metafizik*, 1025b 15.

lar altında nasıl eylemesi gerektiğiyle ilgili bilimler olup, özellikle iktisat, retorik ve strateji gibi bilimler, siyaset felsefesine tabi olan disiplinler olarak ortaya çıkar.

Pratik bilimleri, bilgiye eylemin bizzat kendisi için değil, yararlı ya da güzel bir şey yaratmak için yönelen poetik ya da prodüktif bilimler izler. Burada bilgi, güzellik yaratma amacına tabi olup, estetiğin bir dalı olarak sanat kuramına karşılık gelir ve edebiyat eleştirisi ve retoriği içerir.

Söz konusu bilimlerden sonra gelen kuramsal bilimlerde ise, genel olarak ele alındığında, herhangi bir pratik amaç gözetmeksizin bilme veya anlama amacıyla bilme söz konusudur. Konuları açısından değerlendirildiğinde, kuramsal bilimler de kendi içlerinde, doğa bilimi, matematik ve “teoloji” ya da “ilk felsefe” olarak üçe ayrılır.¹² Bunlardan doğa bilimi kendi içinde botanik, zooloji, psikoloji, meteoroloji, fizik ve kimya gibi disiplinleri kapsar. Bütün bu bilimler, ayrı bir varoluşa sahip olan ve değişen şeyleri, yani hareket halinde olan maddi varlıkları konu alır. Başka bir deyişle, bilgi, olduğundan başka türlü olamayanın bilgisi olsa da doğa bilimleri, değişen doğadaki değişmeyen yasaları araştırır. Buna göre, Aristoteles açısından doğa dünyası değişse bile, onu yöneten yasalar değişmez; doğa bilimleri, işte bu yasaları konu alır.

Aristoteles açısından doğa bilimlerinin belirleyici ilkesi, bu bilimlerin konu aldığı nesnelerin insan eyleminden bağımsız olmalarıdır. Pratik ve yaratıcı/üretici bilimler, konu aldığı şeylerin gerçekleşmeleri veya ortaya çıkabilmeleri için insanın eylemine veya ustalığına ihtiyaç duyarken, doğa bilimlerine konu olan varlıkların hareketlerinin nedeni onlara dışsal değildir. Matematikse, değişmez olmakla birlikte, ayrı bir varoluşu olmayan nesneleri, yani tözleri niteleyen şeyler

12 Aristoteles, *Metafizik*, 1026a 18.

olarak, yalnızca sıfat cinsinden bir varoluşa sahip olan sayıları ve mekânsal şekilleri konu alan bilimdir. Kendi içinde aritmetik ve geometri diye ayrılan matematik, şeylerin niceliksel boyutunu soyutlayarak araştırır.

Bilimlerin maddeden olan uzaklıkları ölçütünü temel alan bu hiyerarşide, matematiği en genel bilim olarak “ilk felsefe” izler. Bu en genel bilim, var olanın ne olduğunu, varlığın ne olduğunu araştırır; tözü, yani zaman, tanım ve bilgi bakımından ilk olanı araştırır. Bu ölçütlere göre ilk, hareket ve niceliğin dayanağı olan şey ise hiç kuşku yok ki töz olmak durumundadır. Töz, yani var olmak için kendisinden başka hiçbir şeye ihtiyaç duymayan varlık, maddi töz ve maddi olmayan, bütünüyle fiili, gerçekleşmiş töz olarak en azından ikiye ayrıldığına göre, “ilk felsefe” de kendi içinde ontoloji ve teoloji olarak ikiye ayrılır.

İlk felsefenin birinci türü ya da dalı, söz konusu töz kapsamı içine giren varlıkların doğasını, onların neden dolayı veya neyin marifetiyle her ne ise o olduklarını araştırır. Burada ele alınan bütün tözler, açıktır ki maddi bir öge ihtiva eden ve dolayısıyla hareket veya değişme halinde bulunup bütünüyle gerçekleşmiş olmayan varlıklardır. Aristoteles’e göre, başka bir töz veya töz türü vardır. İlk felsefenin ikinci dalı olan teoloji (*theologike*) bütün tözlerin en temeli olan tözü, yani hem ayrı bir varoluşa sahip olan hem de değişmez olan varlığı, maddeyle en küçük bir ilişkisi olmadan varolan tözü konu alır. Bu töz de Aristoteles’te ilk muharrik veya hareket etmeyen hareket ettirici adını alan Tanrı’dır.

Eserleri

Aristoteles’in eserleri de söz konusu bilim tasnifine uygun olarak sınıflanır. Bunun dışında Aristoteles’in, en azından bir-

çok kimsenin gözünde, sadece ayrı dalları veya müstakil alanları olan bir disiplin olarak felsefenin değil, çok daha genel bir biçimde, bağımsız disiplinlere ayrılan entelektüel araştırma anlayışının yaratıcısı olması olgusunu da dikkate almak gerekir. Sözelimi, mantık ve matematiğin ispat standartlarının doğa bilimi için geçerli olamayacağını öne süren Aristoteles, matematik ve fiziğin de etik ve politika için bir model olamayacağını savunmaktaydı. Aristoteles eserlerini, işte böylesi bir anlayışla, genel bir entelektüel araştırmanın ayrı alanlarında bilinmesi gereken temel malzemeyi ortaya koyan çalışmalar olarak kaleme almıştır.

Eğitici ve araştırmacı kişiliğine ek olarak, yazarlığı bakımından da oldukça üretken olan Aristoteles, başlangıçta, ahlaki konular üzerine Platon'un diyaloglarını kendisine model alarak, bir dizi felsefi diyalog kaleme alıp yayımlamıştır.¹³ Hayli çekici ve etkileyici bir üslupla yazılan ve ona yaşadığı dönemde büyük bir ün kazandıran bu diyalogların neredeyse tamamı kaybolmuştur. Bu nedenle, Aristoteles'in yazar olarak ünü, kendisinin yayımlamadığı ve MS 2. yüzyılda, bir Peripatetik olan Rodoslu Andronikos tarafından yayımlanıncaya kadar dünyanın büyük ölçüde varlığından habersiz olduğu bilimsel/felsefi denemelere dayanır.

Olağanüstü zengin çeşitliliği, içeriği ve özgünlüğüyle gerçek bir entelektüel başarıyı somutlaştıran bu eserler, ilk diyaloglarının ya da Platon'un diyaloglarının edebi kalitesinden ve sanatsal üslubundan yoksundur. Zaman zaman azımsanmayacak ölçüde muğlak hale gelebilen, bazen de tekrarlar ve hatta tutarsızlıklar ihtiva eden bu denemelerin, Akademi'de verdiği derslerden önce veya sonra kaleme alınmış taslak ya da kayıtlar olduğuna inanılmaktadır.

13 Luce, J. V., *An Introduction to Greek Philosophy*, Thames & Hudson, London, 1992, s. 111.

Aristoteles'in söz konusu bilimsel/felsefi denemeleri ya da eserleri yedi başlık altında sınıflanabilir. Bunlardan birincisi, mantıkla ilgili eserlerdir. Neredeyse yüzyılımıza kadar mantık alanını hâkimiyetine alan eserleri *Organon* başlığı altında altı kitaptan oluşur. Mantığın doğru düşünme ve araştırmanın aracı olması nedeniyle, esere "araç" ya da "alet" anlamına gelen *Organon* adı verilmiştir. Bu altı kitap sırasıyla; *Kategoriler*; *Peri Hermenias*; *Birinci Analitikler*; *İkinci Analitikler*; *Topikler* ve sofistik argüman ya da eristikle ilgili olan *Sofistik Çürütmeler*'dir. Altı eser içerisinde, *Birinci Analitikler*, tümdengelimsel bir formel mantık sistemi formüle etme yönündeki ilk teşebbüsü temsil eder ve bir tasım kuramı üzerinde yükselir. *İkinci Analitikler* ise bu mantık sistemini, bilimsel bilginin tanımı ve yorumunda kullanır. Aristoteles'in anladığı şekliyle mantık, dile ve anlama ilişkin bir araştırmayla dilin dil-dışı gerçeklikle olan ilişkisi üzerine bir incelemeyi içermek durumunda olduğundan, söz konusu mantık külliyatı içinde yer alan diğer eserler, bugün dil ve bilim felsefesiyle mantık felsefesi içinde geçen pek çok konuyu ele alır.

Mantıkla ilgili eserlerden sonra, doğa bilimleriyle ilgili eserleri gelir. Tüm eserlerinin yaklaşık çeyreğini meydana getiren bu çalışmaların başında biyoloji yer alır. Söz konusu eserler, Aristoteles tarafından iki başlık altında toplanmıştır. Birinci başlıkta, hayvanların yaşamının belli başlı olgularını ele alan, giriş niteliğindeki bir eser olarak *Historia Animalium* [Hayvanların Tarihi] adlı kitap bulunur. İkinci başlık ise *Hayvanların Tarihi*'nde ele alınan olguların teorisini ortaya koymayı amaçlayan eserlerden meydana gelir. Söz konusu teori genel olarak canlı şeyler konusuyla ilgilidir. Bu konuyla ilgili olan iki eser *De Partibus Animalium* [Hayvanların Kısımları] ve *De Incessu Animalium* [Hayvanların Gelişimi]'dir. Canlı şeylerin önemli özelliklerini ele aldığı eserleriyse *Parva Naturalia*

[Küçük Doğal Şeyler], *De Motu Animalium* [Hayvanların Hareketleri] ve *De Generatione Animalium* [Hayvanların Oluşumu]'ndan meydana gelir.

Ayrıntılı gözlem koleksiyonları da içeren bu eserlerde Aristoteles bir yandan biyoloji ve zoolojiye genel bir giriş yaparken, dört yüz doksan beş türün varlığını teşhis ederek çeşitli üreme yollarını ele alır. Aristoteles benzer bir gözlemi, *Meteoroloji* adını taşıyan eserinde, cansız doğa için de yapar.

Aristoteles'in doğa bilimleriyle ilgili diğer eserleri, özellikle de sekiz kitaptan oluşan *Fizik*, dört kitaptan meydana gelen *Astronomi* ve iki kitaptan oluşan *Oluş ve Bozuluş Üzerine*, doğa bilimi alanında yapmış olduğu tüm gözlemleri açıklama imkânı veren sınıflayıcı bir şema içerir. Bu şema da hiç kuşku yok ki Aristoteles'in yine bu eserlerde geliştirmiş olduğu bir doğa yorumuna; form, neden, madde ve değişimle ilgili görüşlerine; kısacası, doğal organizmaların ve davranışlarının nasıl anlaşılacağıyla ilgili kavrayışına dayanır.

Günümüzde bilim kapsamı içinde ele alınan ve Aristoteles'in ampirik bakış açısını yansıtan bu araştırma ve denemelerden sonra, on dört kitaptan oluşan *Metafizik* gelmektedir. Aristoteles'in kendisinin kullanmadığı *meta ta phusika* (Fizikten sonra gelen) adı, Rodoslu Andronikos'un sınıflamasından alınmadır. Bu kitap, aynı zamanda Aristoteles öncesi Yunan felsefesinin, varlık felsefesi bakımından eleştirel bir tarihi niteliğindedir. Kitabın özünü, Aristoteles'in "töz olarak varlık" kavramını ortaya koyan ve maddeyle form kavramının felsefi yorumunu veren 6., 7. ve 8. kitaplar oluşturur. Metafiziği, diğer disiplinlerin temelleri ve önkabulleriyle ilgili düşüncelerinin oluşturduğu genel çerçeve içinde, "varlık olmak bakımından varlığın" evrensel bilimi olarak tanımlayan Aristoteles, bu eserde doğaya ilişkin araştırmanın temellerini ele alır, canlı organizmaların indirgenemez karakterini

gözler önüne serer. Bu eserde yer verdiği önemli konulardan biri de kozmik düzenin nihai ilkesi olarak Tanrısal tözdür.

Aristoteles külliyatında dördüncü sırada, psikolojiyle ilgili eserleri yer alır. Bu kapsam içinde değerlendirilebilecek iki temel eseri vardır: Duyum, bellek, imgelem ve düşünce konularını ele aldığı *Ruh Üzerine* ve algı, uyku ve uyanıklık, uzun ve kısa yaşam, düşler, yaşam ve ölüm gibi konuları ele aldığı *Parva Naturalia*. Aristoteles, özellikle zihin felsefesine önemli katkılar yaptığını kolaylıkla görebileceğimiz bu iki eserinde esas itibariyle, ruh-beden ilişkisini açıklamak için form ve madde öğretisini kullanır ve farklı canlı varlık türlerinde görülen farklı ruh tiplerini ele alır.

Beşinci sırada, etikle ilgili üç eseri bulunur: Ahlak felsefesine yaptığı önemli katkıların yer aldığı *Nikomakhos'a Etik*, onun daha erken ve nispeten daha az önemli bir versiyonu olan *Eudemos'a Etik* ve nihayet *Magna Moralia*.

Tüm Yunan düşünürleri gibi Aristoteles de ahlaklılığın amacı olan iyi hayatın, ancak iyi düzenlenmiş bir toplulukta gerçekleşebileceğine inanır. Bu nedenle, külliyatta etikle ilgili eserleri politikaya ya da siyaset felsefesine ilişkin eserler takip eder. Bunların en önemlisi Yunan kent devletinin doğası ve farklı yönetim tarzları üzerine son derece önemli ve ilginç düşüncelerinin yer aldığı, ve siyaset teorisinde önemli bir yer tutan *Politika'* dır.

Külliyatın sonuncu kategorisi, bir yandan mantık, diğer yandan da etik kuramı ve siyaset felsefesiyle yakından ilişkili iki eser olan *Retorika* ve *Poetika'* dan oluşur.

RETORİK

BİRİNCİ KİTAP

Hitabet diyalektiğin karşılığıdır. Her ikisi de tüm insanların ilgilenebilecekleri ve belirli bir bilim dalıyla ilgili olmayan şeylerdir. Bu nedenle herkes bir şekilde bunlardan yararlanabilir, çünkü hemen hemen herkes bir şekilde kendi görüşlerini açıklama, doğrulama, başka insanların görüşlerini eleştirme ya da onlara karşı kendilerini savunma durumuna gelir. Sıradan bir insan bu işi düşüncesizce ve sadece alışkanlıklarına göre yapabilir. Her iki yöntem de doğru olduğuna göre konuyu açıkça inceleyebiliriz. Yani bazı konuşmacılar kendiliğinden, bazıları ise önceden hazırlanarak başarılı olurlar. Bu konuda yapılacak araştırmanın da bir sanatın konusu olduğu konusunda herkes hemfikir olacaktır. Hitabet konusunda inceleme yapanlar bu sanatın sadece bir bölümüyle ilgilenmişlerdir. İnandırma sanatı bu sanatın en önemli noktasıdır, geriye kalan her şey ikincil öneme sahiptir. Ancak incelemede bulunan diğer kimseler inandırmanın asli unsuru olan retorik kanıtlar hakkında bir şey söylemeyip ikincil önemdeki konulara değinmektedirler. Acıma, kızgınlık, önyargı ya da buna benzer şeylerin asli kısımına bir ilgisi bulunmamaktadır. Bu duygular konuyu inceleyen insanlara yapılan bir çağrıdır. Zaten bugün iyi yönetilen devletlerde var olan mahkeme kuralları diğer yerlerde de uygulanabilsey-

1354-a

1354-b

di o zaman bu konuda söyleyebilecek bir şeyleri olmazdı. Elbette ki tüm insanlar yasalarda böylesine kurallar olmasını ister, ancak kimileri Areopagos¹ örneğinde olduğu gibi kendi düşüncelerini uyguluyor ve konuyla ilgili olmayan şeylerin konuşulmasını engelliyor. Zaten doğrusu da bu. Hâkimi bir şekilde kızdırmak ya da acıma hissi uyandırarak vereceği kararı değiştirmek doğru değildir. Aynı şekilde marangozluk için geçerli olan bir kural da kullanılmadan önce değiştirilebilir. Dava eden kişinin belirttiği şeylerin gerçekten bu şekilde gerçekleştiğini ispatlamaktan başka yapacağı bir şey yoktur. Önemlilik önemsizlik ya da haklılık haksızlık gibi konularsa hâkimlerin davacıdan öğrenmeleri gereken şeyler değildir. Eğer bir konuda yasa yapan kimse net bir şey söylememişse o konuda hâkimin kendisi karar vermelidir. Hâkimlerin vicdanına mümkün olduğunca az şey bırakılması ve yasalarda hemen her şeyin belirlenmesi aslında o yasanın iyi olduğunu gösterir. Bu durumun çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Öncelikle yasa yapmak ve adaleti sağlamak için gerekli birkaç insanı bulabilmek çok sayıda insanı bulmaktan daha kolaydır. Yasa yapılırken uzun süre kafa yorulur ama mahkemede kararlar çabucak alınır. Bu nedenle de hâkimlerin adalet ve bireysel isteklere uygun davranmak noktasında işleri zorlaşmaktadır. Yasa yapan kimselerin aldığı kararlar o ana değil geleceğe yöneliktir. Oysaki mahkemelerde meclis ya da jüri üyeleri o konuda karar vermeyi kendi görevleri saymaktadırlar. Bundan dolayı çoğu zaman dostluk, nefret, kişisel istekler o kadar öne çıkar ki gerçeği görmek zorlaşabileceği gibi kararlarda

1 Atina'da bulunan Ares Tepesi'ndeki en yüksek yetkilere haiz mahkeme. (çev.)

kişisel istek ya da isteksizlik de belirleyici olabilir. Bu durumda hâkimin olabildiğince az konuda karar vermesi gerekir. Tabii ki yasa yapıcı her şeyi önceden tahmin edemez, bu nedenle de bir şeyin olup olmadığı ya da gelecekte olup olmayacağı ya da ne şekilde olduğuna dair sorular hâkim tarafından sorulmalıdır. O halde giriş, hikâyenin anlatılması ya da konuşmanın diğer bölümlerinin içeriğinin nasıl olması gerektiğini belirleyen bir insanın konuyla alakası olmayan şeylerde sanki konuyla ilgiliymiş gibi konuşacağı açıktır. Burada yazarların ilgilendiği tek nokta hakimnin belirli bir durumda nasıl soracağıdır. Bu kimseler hatiplerin kendilerine özgü inandırma tarzları hakkında bir şey söylemezler, yine retorik kanıtlar hakkında da bir şey ifade etmezler. Bu yazarlar politik konuşmalarda ve mahkeme söylevlerinde aynı ilkelerin uygulanmasına ve politik söylevler aslında daha soylu ve vatandaşlar için daha önemli bir iş olmasına karşın bunlar hakkında hiçbir şey söylemezler ve sanki bir mahkeme savunması gibi kitaplar yazarlar. Aslında bu durumun nedeni politik söylevlerde konuyla ilgili olmayan şeylerin söylenmesinin daha zor olmasıdır. Politik söylevler daha genel konularla ilgilidir, bu nedenle de bir ilkesi olmayan durumda mahkeme söylevlerine göre daha az kullanılır. Politik söylevle bir karara varılmasını sağlayan insanlar aslında kendi hayatlarıyla ilgili önemli bir karar veriyorlardır. Bu nedenle alınan karara destek olduğu düşünülen şeyler dışında ispat sürecine yönelik yapılması gereken bir şey yoktur. Mahkeme söylevlerinde durum farklıdır, buradaki amaç kendilerini dinleyen insanların inandırılmasıdır. Karar sonuçta başka insanları ilgilendirir, hâkimler de kendi düşüncelerine göre karar verecekken, aralarında tartışarak karar alacakken kalkıp söylevi veren kişinin düşünce-

1355-a sine uyarlar. Bu nedenle daha önceden de belirttiğimiz şekilde mahkemelerde ya da başka yerlerde konunun dışına çıkmak yasaktır, meclislerde de bir karar çıkarmak isteyenler isterlerse bunu sağlayabilirler. Bu nedenle retorikten söz etmek demek aslında inandırma şekillerinden söz etmek demektir. İnandırma bir gösteridir, bir şeyi gösterdiğimiz zaman o şeyin doğruluğuna inanırız. Konuşmacı kanıtları gösterir, bu da inandırmanın en etkili yöntemidir. Kanıt bir akıl yürütmedir ve akıl yürütmeleri incelemek diyalektiğin ya da en azından diyalektiğin alt dallarından birinin işidir. Bu durumda bir insan akıl yürütmenin nasıl ve hangi parçalarla yapıldığını biliyorsa, konuya hâkimse ve mantık ve akıl yürütme farklarını görebiliyorsa o kimsenin kanıtlama konusunda son derece uzman bir insan olduğunu söyleyebiliriz. Bu şekilde gerçeği, gerçeğe yakın şeyleri anlayabilir. Aynı zamanda insanların gerçeği anlamak konusunda doğal bir güdüleri olduğu ve buradan genelde gerçeğe ulaşabildikleri söylenir. Bu nedenle gerçeği iyi bir şekilde tahmin edebilen bir insan olasılıkları da iyi bir şekilde tahmin edebilecektir. Böylece retorik üzerine yazan insanların konunun özünün dışına çıktıklarını gösterdik, ayrıca konuşmada daha çok mahkeme tartışmalarına uygun şeyler söylediklerini de açıkladık. Hitabet doğrunun ve gerçeğin doğru olmayan ve gerçek olmayana üstün olmasını sağlaması nedeniyle yararlıdır. Eğer hâkimler aksi yönde karar alıyorlarsa bu durumda konuşmacıların olan bitenden dolayı sorumlulukları vardır ve suçlanmaları gerekir. Bazen bir konuda her şeyi bilsek de dinleyicilerin bize inanmaları kesin değildir. Çünkü bilgi temelli kanıtlama eğitimle olur ve bazı insanlar eğitim alamazlar. Böylesi bir durumda halk

kitlesi nasıl inandırılacak diye *Topikler*'de² ifade edildiği gibi herkesçe bilinen kavramların kullanılmaları gerekir. Akıl yürütmede olduğu gibi inandırmada da konunun iki yanı için bunları kullanmayı bilmemiz gerekir. Tabii ki insanları yanlış şeye inandırmak doğru değildir. Bunu yapmaktan bahsetmiyorum. Ama karşımızdaki kişinin doğru olmayan şeylere inandırdığını gördüğümüz zaman bunu engelleyebilmemiz gerekir. Diyalektik ve retorik dışında diğer hiçbir sanatta karşıt sonuçlar yoktur. Fakat temelde yer alan şeyler aslında bu karşıt görüşlere çok da uygun değildir. Gerçekler ve doğaları gereği daha iyi olan şeyler, doğalarına uygun olarak inanılmaya daha müsait şeylerdir. Akıllı başında bir konuşma yapmak 1355-b beden uzuvlarını kullanmaktan daha farklı bir özelliktir. Ancak insanların bu beden özelliklerini kullanarak değil de mantıklı şeyler söyleyerek kendilerini savunmalarını eleştirmeye kalkmak olacak iş değildir. Bu şekilde konuşan bir insanı eleştirmek demek aslında erdem, iyi şeyler dışındaki güç, sağlık, zenginlik, yönetme gücü gibi diğer yararlı şeylere de hiçbirini ayırt etmeden karşı çıkmak demektir. Bir insan bu tür şeyleri doğru bir şekilde kullanarak büyük yarar sağlayabilir, yanlış kullanıyorsa da en büyük zararı veriyordur. Bundan dolayı hitabetin bir konuya bağlı olmadığı ve diyalektik gibi onun da çok kapsamlı olduğu ve aynı zamanda büyük yararlar getirdiği sonucuna ulaşırız. Bu sadece inandırmayı amaçlamakla kalmaz, aynı zamanda olayın özel koşullarına uygun olduğu oranda olabildiğince inandırma şeklinde de bir amacı vardır. Bu açıdan bakıldığında diğer sanatlarla ben-

2 Aristoteles'in mantık eserlerinden kıyas çeşitleri ve akıl yürütmenin incelendiği eseri. (çev.)

zerlik gösterir. Örneğin tıp, insanı sadece sağlıklı yapmakla kalmaz, aynı zamanda sağlıklı olabilmesi için uygun koşulları da sağlamaya çalışır. Gerçekten sağlıklı olmayan insanlara da sağlık verebilirsiniz. Yine gerçek ve sözde inandırma yollarının birbirlerinden ayrılmasını sağlamak da bu sanatın görevleri arasındadır. Aynı şekilde gerçek ve sahte kıyasları ayırmanın diyalektiğin görevi olması gibi. İnsanın sofist olmasını sağlayan şey yetenekleri değil amacıdır. Aynı şekilde retorik de konuşan kimsenin sanat hakkındaki bilgisini ya da amacını tanımlar. Diyalektikte durum farklıdır. Burada insanın amacına uygun şekilde sofist olması söz konusuysa diyalektikçi olmasının nedeni buna yeteneğinin olmasıdır. Sırada retorik ilkelerinin ne olduğunu incelemek var. Aslında bu, amacımıza ulaşmanın doğru yönteminin ne olduğunu göstermek anlamına geliyor. Yeniden başlar gibi davranalım ve retorik tanımını yapalım. Retorik, bir durumda mümkün olan inandırma yöntemlerinin kullanılmasıdır. Başka bir sanatın böyle bir görevi yoktur. Ancak diğer sanatlar da kendi alanlarına dair inandırma yapabilirler. Yani tıp neyin sağlamlık neyin sağlıksızlık olduğunu, geometri hacimler, matematik sayılar, diğer bilimlerde kendi alanlarında inandırma yapılabilir. Fakat retorik hemen hemen her konu üzerinde inandırma yollarını kullanma gücü olarak tanımlanmakta. Bu nedenle yapısı gereği özel olarak ya da kesinlikle belirlenmiş bir konuyla ilgisi yoktur. İnandırma yöntemlerinin bazıları retorikle ilgilidir bazılarıysa ilgili değildir. İlgili olmayanlar dediğimiz zaman konuşmacının ortaya dökmediği ve kendiliğinden var olan şeyler anlaşılmalıdır. Yani tanıklar, işkenceyle suçu kabul etme, yazılı anlaşmalar gibi şeyler. İlgisi olanlar ise retorik ilkelerine uygun olarak bizlerin oluşturabileceği şeylerdir.

Bunları kullanmanız gerekir diğerlerini ise bulmanız gerekecektir. Konuşmalarda üç ayrı tür inandırma vardır. Birincisi konuşan kişinin karakterine bağlıken ikincisi dinleyicinin ruh halini değiştirmeye yöneliktir. Üçüncüsü ise konuşan kişinin konuşmasıyla sağladığı kanıt ya da sözde kanıtlara bağlıdır. Eğer bir konuşma karşıdaki insana konuşan kimsenin inanılacak biri olduğu düşüncesini sağladıysa bu konuşmacının karakteriyle sağlanmış demektir. İyi insanlara diğerlerinden daha kolayca ve daha kesinlikle inanırız. Konunun ne olduğundan bağımsız olarak bu böyledir. Gerçek anlamda bir kesinlik yoksa ve düşünceler bölünmüş durumdaysa bu kesinlikle doğrudur. Diğerlerinde olduğu gibi bir inandırma konuşmacının sözleri sayesinde başarılmalıdır. Konuşmadan önce bu kişi hakkında düşünülenlerle bu yapılamaz. Retorik üzerine yazan kimilerinin belirttiği konuşmacının kendi kişisel iyiliğinin inandırma üzerinde bir etkisi olmadığı ifadesi doğru değildir. Hatta karakterin inandırmada etkili yöntem olduğunu bile belirtebiliriz. Eğer konuşma duyguları harekete geçirdiyse bu durumda dinleyiciler de inanmak isteyebilir. İnsanların mutlu oldukları ya da öfkeli oldukları zamanki duyguları birbirinden farklıdır. Retorik konusunda yazan kimselerin çoğu tam da bu bahsettiğimiz etkileri nasıl ortaya çıkarabileceğimiz üzerine yazmaktadırlar. Heyecanlardan söz edeceğimiz zaman bu konuyu ayrıntılı olarak inceleyeceğiz. Son olarak bir de kanıtlar yoluyla bir gerçeği ya da sözde gerçeği kanıtlamak var, burada inandırma konuşma aracılığıyla gerçekleşir. Bu durumda inandırma üzerinde etkili olan üç yol var demektir. Bu yöntemleri bilen bir insanın düşünebilmesi, insanların karakterlerini ve erdemlerini çeşitli biçimler içinde görebilmesi, heyecanları kavraması yani tanım-

1356-b

layabilmesi, isimlendirebilmesi, gerekçelerini ve nasıl harekete geçtiklerini söyleyebilmesi gerekir. Bundan dolayı retorik ahlakbilim ve aynı zamanda diyalektiğin bir alt dalıdır. Ahlakbilim dediğimiz şey aynı zamanda siyasetle ilgilidir, bu nedenle sahte retorik gösterileri politika, bunları öğretenler de politika konusunda uzmanlaşmış insanlardır. Bu ismi verme nedenimiz kimi zaman öğretmeye olan ihtiyaçken kimi zaman da abartılı gösteriler ya da çeşitli başarısızlıklar olabilir. Başta da söylediğimiz gibi retorik diyalektiğin bir alt dalıdır ve ona benzer. Retorik ve diyalektik bir konuyu incelemeyiz, onların her ikisinin de işi kanıt sağlamaktır. Bu tanımlama her ikisinin de hangi konularla ilgilendiklerini ve birbirleri ile olan ilişkilerini daha iyi açıklayabilir. Kanıtla ya da sözde kanıtla elde edilen başarı söz konusu olduğunda diyalektik örneğinde olduğu gibi tümevarım ve akıl yürütme ya da sözde akıl yürütme vardır. Retorik de benzeri bir yol izler. Örneğin bir tümevarım olması, enthymema'nın³ bir akıl yürütme olması, sözde entymemanın sözde akıl yürütme olması gibi. Bunlar retorikte olduğu zaman retorik akıl yürütmesi ya da retorik tümevarımı gibi isimler alırlar. Bir insan kanıt sayesinde inandırmaya çalışıyorsa örnek ya da enthymema kullanılmalıdır, başka bir şekilde hareket edemez. Analitiklerde açıkladığımız gibi bir şey kanıtlayan insan bunları kullanmaya mecbur olduğu için enthymemanın akıl yürütme, örneklerin de tümevarım olduğu sonucuna ulaşılır. *Topikler*'de örnek ve enthymema arasındaki farkı açıklamıştık. Bir önermenin kanıtını farklı örneklerle uyguladığımız zaman, bunlara diyalektiğe

3 Yani örtülü kıyas. Bu kıyas biçiminde iki önermeden büyük olanı ifade edilirken küçük olan önerme verilmez ve direkt olarak sonuç söylenir. (çev.)

tümevarım deriz, önerme doğruysa çok farklı örneklerde de önermenin doğru olması gerektiği açıklandığı zaman buna diyalektikte akıl yürütme, retorikte enthymema denir. Bu konuşma türlerinin her birinin kendine göre üstünlüğü vardır. Methodika'da⁴ söylenenler buraya da uygulanabilir. Konuşmaların kiminde örnekler, kiminde enthymema daha yaygındır. Konuşmacılar da farklı alanlarda daha başarılı olabilirler. Örnek üzerinden yapılan konuşmalar inandırıcıdır ama enthymema daha büyük beğeni kazanır. Örneklerin ve enthymemanın nedenleri ve nerede kullanıldıkları daha sonra konuşulacak. Şimdilik sadece olanları daha açık bir şekilde tanımlamaya çalışalım.

Bir şeyin inandırıcı olması ya da kendiliğinden çok açık olması ya da başka ifadelerle kanıtlanabilir olmasından kaynaklanır. İkisi de inandırıcıdır, çünkü birilerini inandırmaktadır. Diğer sanatların hiçbirinde bu türden bir açıklama yapılmaz. Örneğin tıp Sokrates ya da Kallias'ın nasıl iyileştirileceğini değil, belirli bir grup hasta insanın nasıl iyileştirileceğini inceler. Kişisel durumlar birbirlerinden o kadar farklıdır ki hepsi hakkında bilgi sahibi olabilmek imkânsızdır. Diyalektik de retorik de Sokrates ya da Hippias için özel durumlarla değil genel anlamda belirli bir grup insan için olan durumla ilgilenir. Diyalektik bir akıl yürütmeyi delilerin hayalleri gibi rasgele şeyler üzerinden değil tartışma araçları üzerinden kurgular, retorik de buna benzer tartışma konularından yararlanır. Retorik, bir insan karmaşık bir tartışmayı hemen anlayamıyorsa ya da uzun bir açıklamayı kolayca kavrayamıyorsa o insana yardımcı

1357-a

4 Diogenes Laertius'un *Aristoteles'in Hayatı*'nda bahsettiği kayıp eser. (çev.)

olacak sanatlar ya da düşünce sistemleri olmadan ilgilen-
 diğimiz konuyla ilgili olarak düşünmemizi sağlayan sa-
 nattır. Üzerine düşündüğümüz konular farklı seçeneklerin
 olduğunu düşündüğümüz konulardır. Ne geçmişte ne ge-
 lecekte olabilecek şeyler ya da onları bu şekilleriyle kabul
 eden insanlar bu konular hakkında düşünerek zaman har-
 car. Bir karara varabilmek için akıl yürütme oluşturmak,
 daha önceki akıl yürütmelerden böyle olduğu kanıtlanma-
 mış şeyleri incelemek ya da kanıt gerektirecek kadar kabul
 edilmemiş öncüllerden hareket edilebilir. Akıl yürütme
 oluşturmak uzun zaman aldığı için zahmetlidir. Çünkü
 karşımızda eğitimsiz bir kitle olduğunu varsayıyoruz. Ka-
 bul görmeyen ya da inanılmayan öncüllerden hareket edi-
 lirse bunlar da kabul görmeyeceklerdir. Eğer örnek ya da
 tümevarım bir enthymema ise bu enthymema ve örneğin
 konu dahilinde olası olanla ilgisi olması gerekir. Enthyme-
 ma çoğu zaman akıl yürütmeyi oluşturanlardan daha az
 örneğe sahip olmalıdır. Eğer önermeler bilinen bir şeyse
 zaten duyan kimse bunu kendisi ekleyeceğinden dolayı
 bundan söz etmemize gerek yoktur. Örneğin bir yarışma-
 da ödül taç olsun, yarışmayı da Dorieus kazanmış olsun.
 Bu durumda olimpiyat ödülünün taç olduğunu belirtme-
 den “çünkü o olimpiyatları kazandı” dememiz yeterlidir.

Retorik kanıtların temellerini oluşturan az sayıda zo-
 runlu olgu bulunmaktadır. İncelemede bulunmaya ça-
 lıştığımız ve bu nedenle araştırdığımız şeyler bize çeşitli
 olasılıklar getirir. Çünkü eylemlerimizle ilgili düşünüp
 araştırırız. Eylemlerimiz olası şeylere yöneliktir, hemen
 hemen hiçbir eylemimiz zorunluluk tarafından belirlen-

mez. *Analitikler*'de⁵ gayet net bir şekilde gösterdiğimiz gibi zorunlu sonuçlar zorunlu öncüllerden kaynaklanır. Aynı şekilde olağan ya da olası sonuçlar da aynı durumdaki öncüllerden çıkmalıdır. Bu nedenle enthymemanın temelini oluşturan önermelerden bazıları zorunlu olsa da çoğu gerçek olmalıdır. Enthymemanın olasılık ve göstergelerden oluştuğu gerçeğine göre bunun genelde gerçek önermeler ve doğru önermelerle uygun olması gerekir. Olasılık dediğimiz şey genelde olan bir şeydir. Ancak bazı tanımlarda ifade edildiği gibi her ne koşulda olursa olsun olabilen değil, olma ihtimali olan ve değişken bir şey olması halinde olabilir. Tüm ve tekil arasındaki ilişkiyle kendisinin olasıyla ilişkisi aynıdır. Göstergenin bir türünün kendi desteklediği ifadeyle ilişkisi tüm ve tekil olanla aynı, diğeri tekil ve tüm olanın ilişkisiyle aynıdır. Hata yapmayan bölüme tam kanıt denir, diğeri ise yani hata yapan ise özel bir isme sahip değildir. Bahsettiğim şey hata yapmayanlarda akıl yürütmenin dayandırılabilceği göstergeler. Bundan dolayı bu tür göstergeleri tam kanıt olarak adlandırmaktayız. Bir kimse kendi söylediği şeyin yıkılmaz nitelikte olduğunu düşündüğü zaman konunun artık tamamlandığını ve tam kanıt gösterdiklerini düşünür. Çünkü eskiden söylenen "tekmar" sözü ile şimdilerde kullanılan "geras" aynı anlama gelmektedir.⁶ Bir tür göstergeyi bu şekilde açıkladık. Bir önermemiz olsun: "Sokrates'in akıllı ve dürüst olması, akıllı insanların dürüst olduklarını gösterir." Burada bir gösterge vardır, önerme gerçek olsa bile çürütülebilir, çünkü bir akıl yürütme oluşturmaz. "Ateşi olması hasta oldu-

1357-b

5 Aristoteles'in mantık eserleri arasında yer alan tümevarım ve tasım yöntemlerinin de incelendiği eseri. (çev.)

6 Bu kelimeler limit, sınır anlamlarına gelmektedir. (çev.)

ğunu gösterir” ya da “Kadının sütünün gelmesi kısa süre önce çocuk doğurduğunu gösterir” önermelerini inceleyelim. Bu durumda elimizde hata yapmayan bir gösterge var demektir, bu da tam kanıt gösterir. Çünkü tekil olan doğruysa çürütülemezdir. Diğerleri yani desteklediği önerme ile olan ilişkisi tüm ve tekil arasındaki ilişkiyle aynı olan göstergeye örnek ise “Hızlı nefes almak ateş olduğunun bir göstergesidir” olabilir. Belki de hızlı nefes almak ateşin göstergesidir ancak ateşi olmayan insanın da hızlı nefes alması söz konusu olabilir. Böylece olasılık, gösterge ve kanıtın nasıl oluştuklarını açıklamış olduk, ayrıca aralarındaki farklar da sıralandı. *Analitikler*’de daha net açıklamalar getirilmişti, bu türden muhakemelerin bazılarının akıl yürütme olacağı bazılarının olmayacağını söylemiştik.

Örnek için bir tümevarımdır dedik. Kendisini diğer türlerden ayıran şeyin özel yapısını da az önce açıkladık. Örnek ve desteklediği önerme arasındaki ilişki, bütünün parçaya, parçanın bütüne ya da bütünün bütüne olan ilişkisine benzemez. Bu, parçanın parçaya ya da benzerin benzere olan ilişkisine benzer. İki ifade birbirleriyle aynı tarzda olup, biri diğerinden daha fazla bilindiğinde bu örnek olur. Şöyle açıklayalım: Dionysos⁷ kendisine korumalar isteyerek tiran olmak istiyor. Çünkü Peisistratos⁸ da benzeri bir şekilde koruma istemiş ve korumaları aldığı anda tiran olmuştu. Megara’da Theagenes⁹ de aynı şeyi yapmıştı. Yani konuşan kişinin bildiği tüm durumlar aslında bilinmeyene yönelik bir şeyi açıklıyor. Dionysos’un da benzeri bir şey istediğini, bu nedenle aynı şekilde hareket ettiğini

7 Sicilya tiranı Dionysos. (çev.)

8 Atina’da İÖ 561 yılından itibaren tiran olan Peisistratos’un oğullarının iktidarı İÖ 510 yılına kadar devam etmiştir. (çev.)

9 İÖ 630 yıllarında hüküm sürmüş olan Yunan tiran. (çev.)

söyleyerek örnek veriliyor. Bu durum genel bir kabulden hareketle, yani koruma isteyen kimsenin tiran olmak istediğini düşünmenin örneğidir. Böylece halkın kanıtlayıcı olarak kabul ettiği inandırma yollarını sıralamış olduk.

İki enthymema arasında neredeyse hiç kimsenin umursamadığı bir ayrım vardır. Diyalektikte incelenen akıl yürütmelerde de benzeri bir durum söz konusudur. Bir akıl yürütme diyalektiğe bir başkası ise retoriğe aittir. Ancak bunlardan biri ister bugün kullandığımız olsun isterse henüz sahip olmadığımız olsun diğer sanatlar arasında kabul edilmelidir. Bu ayrıma dikkat etmeyen bir kimse her ne kadar kendi özel konusunu doğru bir biçimde incelerse incelesin diyalektik ve retorikten uzaklaştığını fark etmeyecektir. Daha iyi açıklamamız gerektiğini düşünüyorum. Diyalektik ve retorik akıl yürütmelerle ilgili konular düzgün ve herkesçe bilinen kanıtlamalarla ilgili şeylerdir. Yani doğru şekilde sorulmuş bir soruya, doğal bilimlere, siyaset ya da birbirleriyle ilgisi olmayan başka şeylere uygulanabilen kanıtlardır. Çoklulukla ilgili bir kanıtlamayı inceleyelim. Bu noktada her ne kadar birbirleriyle ilgisi olmasa da doğru olan doğa bilim ya da başka bir konuda akıl yürütme ya da enthymema oluşturmanın kolay bir şey olmasıdır. Ancak küçük gruplara uygulanabilecek olan özel kanıt yolları da vardır. Örneğin doğa bilimlerinde ahlak konusunda bir akıl yürütmenin ya da enthymemanın kurulmasının olanaksız olduğu önermeler ya da doğa bilimlerine ait herhangi bir şeyin kurulamayacağı ahlaki önermeler de vardır. Aynı durum diğer yerlerde de geçerlidir. Genel kanıtlar özel konularla ilgilenmezler, bu nedenle özel bir konuyla ilgili konulardaki bilgimize bakmazlar. Özel kanıta uygun önermelerden yapılacak doğru düzgün seçimler bizi retorik ve diyalektik dışında bir baş-

ka bilime yaklaştırır. Bir kimse ilkeleri belirtmekte başarılı olsa da o kimse artık retorik ve diyalektik değil başka bir bilim dalıyla ilgilenecektir. Çoğu enthymema bu özel ya da tekil kanıtlar üzerine kuruludur, genel türler üzerine kurulanlar çok az sayıdadır. *Topikler*'de olduğu gibi burada da enthymema konusunu incelerken üzerine kurulacakları özel ve genel kanıt yollarını birbirlerinden ayırmak zorundayız. Özel kanıt yöntemleri farklı konularda kendilerine ait önermeler, genel kanıt yöntemleri ise birbirlerine benzer bütün sınıflara ait olanlardır. Öncelikle özel kanıt yöntemleriyle başlayalım. Ancak bundan önce retoriği sınıflandırmak gerekir. Böylece ayırdığımız parçaları teker teker inceler ve her birinin olduğu öğeleri ve kullanmak zorunda kaldığı önermeleri inceleriz.

1358-b Retorik üç bölüme ayrılır, burada belirleyici olan dinleyicidir. Çünkü konuşmada söz konusu olan üç öğe yani konuşmacı, konu ve dinleyici arasında konuşma amacını ve hedefini belirleyen dinleyicidir. Dinleyen kişi geçmişe ya da geleceğe dair konular arasında karar vermesi gereken bir hâkim ya da hakem gibidir. Meclis üyeleri gelecekteki, jüri ise geçmişteki konular hakkında karar verir. Hakem ise konuşmacının ustalığına karar verir. Buradan hareketle üç tür konuşma olduğunu, bunların siyasi, hukuki ve törensel söylevler olduğunu çıkarabiliriz. Siyasi söylevler bir şeyi yapıp yapmayacağımız hakkında karar vermemizi sağlar. Meclislerde konuşan ya da bir konuda danışmanlık yapanlar bu amaçla hareket ederler. Mahkemelerde de bir kişinin suçlanması ya da savunulması için konuşma yapılır. Her davada her zaman aynı şekilde hareket edilmesi gerekir. Törenle ilgili olan konuşmalar ise övgü ya da yergi amaçlıdır. Üç konuşma türü üç farklı zamanı gösterir. Siyasi konuşmalar geleceğe yöneliktir, bir

şeyin olmasını ya da olmamasını istemek bundan sonrasıyla alakalıdır. Hukuki konuşmalar geçmişle ilgilidir, bir taraf diğerini suçlar, diğeri savunmadadır, bunların hepsi de geçmişte olmuş şeylerdir. Tören konuşmaları ise aslında şimdiki zamanla ilgilidir. İnsanlar geçmiş hakkında konuşmayı ya da geleceğe yönelik tahminlerde bulunmayı yararlı bulabilirler ancak övgü ya da yergi o anda var olan duruma göre değişkenlik gösterir. Siyasi konuşmacı önerdiği şeyin yararlı ya da zararlı olduğunu göstermeye çalışır. Bir şeyin kabul edilmesini sağlamaya çalışıyorsa yararlı olacağına inanıyordur, işin içinde haksızlık, onursuzluk ya da başka bazı şeyler ana düşünceye bağlı olarak yer alırlar. Mahkemede de yapılan eylemin haklı ya da haksız olması tartışılır, diğer tüm şeyler bu ana noktaya yardımcı olmak üzere tanımlanırlar. Övgü ya da yergi konuşmaları da kendi söylediklerinin doğru ya da yanlış olduğunu göstermeyi amaçlar, diğer her şey bu ana amaçla ilgilidir.

Bahsettiğimiz amaçlar konuşmacıların söylediklerimiz dışında başka bir şey ispatlamamaya çalışmalarına neden olmaktadır. Örneğin davalı kişi bazen bir şeyin olduğunu ya da birine zarar verdiğini kabul eder, ancak haksızlık yaptığını kabul etmez, zaten kabul etse mahkeme olmayacaktır. Siyaset konusunda konuşanlar da kendilerini dinleyen kimselere uygun olmayan bir öneride bulundukları dışında her şeyi kabul ederler. Örneğin bir başka kentteki suçsuz insanları köleleştirmenin haksızlık olup olmayacağı gibi bir soruyla asla ilgilenmezler. Böylesine durumlar da bir başkasının davranışlarını öven ya da yeren kimseler o kimsenin davranışlarının uygun olup olmadığına bakmazlar. Çoğunlukla onur verici bir şey yapmak için kendi çıkarlarından vazgeçmiş olmasını överler. Bir şeyi yapmanın ölüm anlamına geldiğini, bunu yapmazsa ölmeyeceği-

1359-a

ni bilmesine karşın düşmüş arkadaşı Patroklos'u koruyan Akhilleus'u överler. Oysaki ölmek daha soylu bir şey olsa da yaşamayı sürdürmek daha uygun bir hareket olacaktı. Buraya kadar anlattıklarımızdan konuşmacının bu üç koldan birinde önerilerinin olması gerektiği sonucu çıkar. Retorikteki önermeler tam kanıtlar, olasılıklar ve göstergelerdir. Tüm kıyaslar önermelerden oluşur, enthymema ise daha önceden belirtilmiş farklı bir akıl yürütmedir. Konuşmacının elinde bazı hazır önermeler olması gerekir. Şöyle ki ne geçmişte ne de şimdiki zamanda sadece olabilecek şeyler yapılabilir ya da yapılmış olabilir. Olmamış ya da olamayacak şeyler hem yapılamaz hem de gelecekte yapılamayacaktır. Bu nedenle ister siyaset ister hukuk isterse tören isterse başka herhangi bir konu söz konusu olsun konuşan kimsenin olası ya da olası olmayan ya da bir şeyin geçmişte olmuş ya da olmamış gelecekte olacak ya da olmayacak mı olduğu hakkında önermeleri olmalıdır. İnsanlar övgü ya da suçlamada bulundukları zaman, bir şeyi yapmayı kabuletmeye ya da yapmamaya razı etmeye çalıştıkları zaman, bir başkasını suçlayıp kendilerini savunurken kanıt peşinde koşmakla kalmazlar, aynı zamanda iyilik ve kötülük, onurluluk ve onursuzluk, adaletlilik ya da adaletsizlik, belirli bir oranda da olsa büyüklük ve küçüklük, daha büyük ya da daha küçük hakkında hem genel hem de özel önermeleri olması gerekir. Özetle ifade etmek gerekirse neyin daha çok ya da az iyi olduğunu, neyin daha büyük ya da küçük adalet olduğunu söylememiz gerekir. Önermelerle ilgili olarak bilmemiz gereken temel noktalar bunlar. Artık sırayla bunları yani siyasi, törensel ve hukuki konuşmalarla ilgili konuları tartışmamız gerekir.

Öncelikle siyasi konularda konuşan bir kimsenin iyi ya da kötü dediği şeylerin neler olduklarına bakalım. Çünkü siyasi söylev veren bir kimse sadece olabilecek ya da olmayacak konularla ilgilenir. Var olan, mutlaka olacak olan, olması olanaksız olan gibi konularda bir şey söylemez. Yine olabilecek ya da olamayacak bir bütün hakkında da bir şey söylemez, çünkü bu bütün ister istemez iyi şeyleri, tesa-düfen ortaya çıkan bazı şeyleri de kapsayacaktır. Bunlarla ilgili konuşmanın bir yararı yoktur. Özetle ifade etmek gerekirse insanların üzerine düşündükleri şeyler hakkında bir şey söylenir, yani başlatması bize bağlı olan ve kendi gücümüz kapsamında yapılabilecek olan şeyler hakkında. Sonuçta insan bir şeyin yapılıp yapılamayacağına karar verene kadar o konu hakkında düşünüp durur. Kamusal şeylere ait konuları doğru bir şekilde tasnif etmek, bunlarla ilgili doğru tanımlar getirmek ilk önce yapmamız gereken şeydir. Bu, retorik sanatıyla değil daha öğretici ve net bilgiler içeren bir bilim dalıyla ilgilidir. Retorik ise kendisine ait olan bilgiden çok daha fazlasını içeren bir kapsama sahiptir. Aslında daha önceden de belirttiğimiz şekilde retorik mantık ve siyasetin etik kısmının bir birleşimidir. Bu anlamda diyalektik ve sofistlik akıl yürütmeye benzer. Oysaki diyalektik ve retoriği aslında olmadıkları pratik bilgiler değil de bilim olarak kabul etmeye çalıştığımız zaman ister istemez gerçek yapılarını bozmuş olacağız. Bu durumda onları yeniden tanımlamış, muhakeme ifadeleri ve biçimlerinden daha çok kesin konuları olan bilimlere haline dönüştürmüş olacağız. Ancak pratik olarak birbirlerinden ayrılmalrı önemli olan ve kullanımları siyasete dahil olan kısımları bir kere daha açıklamak istiyoruz. Düşündükleri siyasi konularda konuşma yapanların üzerine konuştukları beş ana konu vardır: yollar ve araçlar, savaş

1359-b

1360-a

ve barış, savunma işleri, ticaret ve yasalar. Yollar ve araçlar konusunda konuşan bir insanın o ülkenin gelir kaynaklarını bilmesi gerekir, böylece eksik olanlar tamamlanabilir ya da gözden kaçanlar eklenebilir. Yine bu sayede fazla olanlar azaltılır, çok fazlaysa ortadan kaldırılabilir. Bunlar için de ülkenin giderlerinin bilinmesi gerekir. Sonuçta insanlar sadece gelirleri azaltarak değil giderleri kısarak da zenginleşirler. Tabii ki böyle konularda sadece ülke içinde olup bitenleri değil başka yerlerde olanları da incelemiş olmak gerekir. Savaş ve barış konularına geçelim. Bu noktada ülkenin askeri gücünü iyi bilmek gerekir, yine bu gücün nasıl bir yapısı olduğunu bilmek de önemlidir. Daha önceden girilen savaşlar ve bunların nasıl gerçekleştiğini, kendi ülkesinden daha güçlü ülkelerle barışın nasıl sürdürüleceğini, kendinden daha güçsüz ülkelere karşı savaşmasa bile savaş için gerekli güce sahip olması için hem kendi ülkesini, hem komşu ülkeleri hem de savaşma ihtimali olan ülkeleri tanıması gerekir. Diğer ülkelerin askeri güçlerini de bilmesi gerekir, çünkü kendi ülkenizin gücü bu ülkeye oranla önem kazanır. Yine benzeri amaçlarla hareket ederek diğer ülkeler arasındaki savaşları da incelemiş, bunların nasıl sonuçlandıklarını görmüş olmalıdır, bu sayede benzer nedenlerden benzer sonuçlara ulaşabilir. Savunma konusunda; bir askeri birliği küçük olması halinde büyütülmesi için, önemli noktaların korunabilmesi için askeri birliğin gücü ve niteliğini, kalelerin yerleri ve ülkenin topraklarını bilmesi gerekir. Ticaret konusunda ülkenin nelere ihtiyacı olduğunu, nelerin ülkede üretildiğini, nelerin dışarıdan getirildiğini, nelerin alınması ve satılması gerektiğini bilir. Alım ve satım konuları başka ülkelerle ticaret anlaşmalarının yapılabilmesi için elzemdir. Bir ülkedeki insanların savaşa girmelerinin önüne geçilmesi ge-

reken iki ülke vardır, biri kendinden daha güçlüler, diğeri ticaret yapılanlar. Elbette ki savunma söz konusu olduğu zaman bu noktalar çok önemlidir, ancak daha da önemlisi yasalarlardır. Çünkü ülkenin her şeyi, zenginliği yasalarlardır. Bu nedenle kaç tür farklı anayasa olduğu, bunların nasıl ortaya çıktıkları, nasıl başarılı olacakları ve neler yaşanması halinde ortadan kalkacakları bilinmelidir. Ortadan kalkmakla anayasaların hem yeterince ileri götürülmediği hem de fazlasıyla ileri götürüldüğü için yok edildiklerini söylemek istiyorum. Örneğin demokrasi yeterince ileri götürülmezse değil, fazla ileri götürülürse yıkılır ve sonunda oligarşiye dönüşür. Aynı kartal gagası şeklinde bir burnun ya da yukarı kalkık kısa bir burnun, yeterince kısa ya da yeterince yukarı kalkık olmadığı için normal bir buruna dönüşmesi gibi değil, aşırı derecede benzediği zaman da burun olmaktan çıkması gibi. Bir ülkede yasaları yaparken hangi anayasanın yararlı olacağını anlamak için sadece o ülkenin tarihini bilmek yetmez aynı zamanda diğer ülkelerin anayasalarını, hangi anayasaların hangi ülkelere uygun olduklarını da bilmek gereklidir. Farklı ülkelerdeki insanların yasalarını ve gelenekleri öğrenebileceğimiz gezi kitaplarının insanlara çok yararlı oldukları sonucuna da buradan ulaşabiliriz. Siyasi konularda konuşan bir kimse tarihçilerin araştırmalarını da yararlı bulacaktır. Ancak bütün bunlar retorik değil politikanın işidir. Bu sıraladıklarımız siyaset konusunda konuşan bir kimsenin bilmesi gereken en önemli bilgilerdir. Şimdi tekrar başa dönelim, saydığımız konular ve başka şeylerde alınacak önlemleri kabul etmek ya da reddetmek için tartışılacak öncüllerden bahsedelim.

1360-b

Bütün insanlar gerek kendi istedikleri gerekse de kaçındıkları şeyleri belirleyen bir amaca göre hareket ederler.

En basit şekilde söylemek gerekirse bu amaç mutluluk ve onu oluşturan şeylerdir. Örnekler vererek mutluluğun ne olduğunu ve mutluluğu oluşturan parçaların neler olduğunu açıklayalım. Bazı şeyleri yapmak ya da yapmamak için verilen tüm öğütler aslında mutlulukla ya da mutluluğa götüren veya ondan uzaklaştıran şeylerle ilgilidir. Mutluluğu veya onun bir bölümünü artıran şeyleri yapmalı, mutluluğu ortadan kaldıran, engel olan ya da tersine yol açan şeyleri yapmamalıyız. Mutluluk içinde erdemin de olduğu keyif halidir. Belki de yaşamın bağımsızlığı, hazzdan güvenli bir biçimde yararlanma, insanın bedenini ve zenginliğini, onları koruma gücüne sahip olarak kullanabilmesi, varlığın ve bedenin iyi durumda olması şeklinde tanımlayabiliriz. Hemen herkes bu saydıklarımızın tamamını ya da bazılarını mutluluk olarak değerlendirmektedir. Böyle bir mutluluk tanımından hareket ederek mutluluğu oluşturan parçaların şunlar olduğunu belirtebiliriz: Asalet, çok arkadaş, iyi arkadaşlar, zenginlik, iyi çocuklar, çok çocuk, güzel bir yaşlılık, güzellik, beden üstünlükleri, ün, onur, erdem, talihle beraber sağlık gibi bedensel üstünlükler. Eğer bir insan bütün bu üstünlüklere sahipse onun bağımsız olmasının önünde bir engel kalmaz. Ruh ve beden üstünlükleri içsel, asalet, para, onur ya da iyi arkadaşlar dışsaldır. Aynı zamanda yaşamının güvenli olabilmesi için gerekli talihe ve fırsatlara da sahip olmak gerekir. Genel mutluluk tanımımızı yaptıktan sonra bunun öğelerinin neler olduğunu incelememiz gerekiyor.

Asalet ve iyi bir yerde doğmak demek aslında bir devletin eski üyeleri olmak ya da devletin eski liderlerinin güzide kimseler olması demektir. Hayran olduğumuz niteliklere sahip çok sayıda insanın bu soydan geliyor olması gerekir. Asalet baba ya da anne tarafından özgür bir soy-

dan gelindiğini, devlette olduğu gibi soyun kurucularının erdem, zenginlik ve başka herhangi bir şeyden dolayı güzide insanlar olarak nitelendirildiklerini, ailede kadın, erkek, genç ya da yaşlı benzeri durumda çok sayıda insan olduğunu göstermektedir. İyi çocuklar ya da çok çocuğun olmasının ne anlama geldiği bellidir. Böyle çok sayıda çocuk olursa o ülkede güzel ve iyi nitelikli çok sayıda genç var demektir. Yani bedensel güzellikler, boy, güç, atletizm bakımından iyi ve aynı zamanda ruhsal bakımdan da iyi özellikler olan ölçülü ve cesur olma gibi şeyler. Bir insanın çok sayıda çocuğu olması demek bu saydığımız özelliklere sahip olması demektir. Hem erkek hem de kız çocuklar için söylediklerimiz doğrudur. Kız çocuklarının üstünlükleri bedensel bakımdan güzellikleri, iffet ve aşağılık davranışlarda bulunmamadır. Sadece bireysel açıdan değil toplumsal açıdan da erkekler kadar kadınların da saydığımız özelliklere sahip olmaları gerekir. Lakedaimonia gibi kadınların yaşamlarının bozuk olduğu yerlerde toplumsal yaşamın yarısı da bozuk demektir. Zenginlik çok para ve toprak sahibi olmak, çok ve güzel ev, çok ve güzel aletler, hayvanlar ve kölelere sahip olmak demektir. Bütün bu mallar bize aittir, kontrolümüz altındadır ve bir efendiye layık olan şeylerdir. Yararlı dediklerimiz üretken, efendiye layık dediklerimiz haz verenlerdir. Üretken ifadesi gelir elde etmeye yarayanlar anlamına gelmektedir, haz veren ifadesi bize keyif vermekten başka bir yarar vermeyenlerdir. Kontrolümüz altında dediğimiz zaman kullanım hakkına sahip olmamızdan bahsediyoruzdur, bir şeyi elimizde tutmak ya da vermekle ilgili kararları alabiliyorsak o şey bizimdir. Vermek dediğimiz zaman bir başkasına verebilmek ya da satabilmekten söz ediyorum. Özetle zenginlik demek o şeylere sahip olmaktan çok onları kullanabilmek

1361-a

1361-b

demektir. Zenginliği oluşturan şey o malın kullanımudur. Ün, herkes tarafından saygı görmek ya da herkes veya çoğunluk, yani iyi ve aklı başında insanlar tarafından istenen özelliklere sahip olmaktır. Onur, bir insanın yaptığı iyi şeylerden dolayı ün kazandığını gösterir. Onur hem daha önceden iyilik yapanlara ve şu an iyilik yapanlara verilebileceği gibi ileride yapacak olanlara da verilebilir. Tabii daha çok geçmişte iyilik yapmış olanlara. İyi şeyler yapmak demek yaşamın korunması, yaşam araçlarının korunması, zenginlik ya da belirli bir koşul ve yerde elde edilmesi zor olan bazı iyi şeylerin yapılması gibi şeylerdir. Çoğu insan küçük şeylerden dolayı onur kazanır. Ancak bu küçük şeylere değer veren onun koşulları ve yeridir. Onuru oluşturan şeyler şunlardır: özveri, şiir ya da düzyazıda isminin anılması, cenaze törenleri, heykeller, kamu ücretleri, yabancılar arasında anılma, yer verilme ve insanlar arasında onur kabul edilebilecek tarzda verilen hediyeler. Hediye sadece bir parça şeyin verilmesi değil aynı zamanda bir onur işaretidir. Para ve onur peşinde koşan insanlar hediyeleri isterler. Çünkü hediye her iki gruba da istediğini verir. Birilerine parayı diğerlerine onuru. Bedensel üstünlük sağlıklı olmaktır, sağlık hem hastalıktan kaçınmamızı hem de bedenimizi kullanmamızı sağlar. Anlatılanlara bakılırsa çoğu insan Herodikos¹⁰ kadar sağlıklıdır, bu insanlar sağlıklarından dolayı talihli değillerdir. Çünkü bu türden insanlar diğer insanların yaptıkları hemen hemen her şeyden uzak durmak zorundadırlar. Güzellik yaşa bağlı olarak değişen bir şeydir. Genç bir insanın güzelliği koşu ya da beden müsabakalarına dayanıklı bir beden anlamına gelir. Bu insanları seyretmekten haz duyarız, bu nedenle

10 İÖ 5.yüzyılda yaşamış Selymbrialı fizikçi. (çev.)

atletler hem hızlı hem de dayanıklı oldukları için en güzel insanlardır. Olgun bir insanın güzelliği hem güzel bir dış görünüşe sahip olmak hem de mücadele edebilecek güçte olmaktır. Yaşlı bir insanın güzelliği gerekli işleri yapabilecek güçte olmak ve yaşlıların acı çekebilecekleri tüm hastalıklardan uzak durmaktır. Güç, bir başka insanı dilediği gibi hareket ettirebilme yetisidir. Bunu yapmak için o kimseyi itebilmek, çekebilmek, kaldırabilmek, durdurabilmek ya da yakalayabilmek gerekir. Bunların hepsini ya da bir kısmını yapabilecek durumda olmanız gerekir. Beden üstünlüğü diğer insanlardan boy pos ya da nefes bakımından üstün olmak ve buna sahip olurken kendi hareketlerinin yavaşlamamasıdır. Bedenin atletik üstünlüğü demek boy pos, çeviklik ya da güçtür. Bacaklarını hızlı bir şekilde uzağa doğru ittirebilen bir insan koşuda iyidir, karşısındakini yakalayabilen ve altına alabilen güreşte iyidir, karşısındakine vurduğu zaman onu deviren kişi boksta iyidir, her ikisini de yapabilen pankreasta iyidir, hepsini yapan ise pentatlonda iyidir. Yaşlılıkta mutluluk, yaşlılığın yavaş yavaş ve acısız bir şekilde gelmesidir. İnsan ağrılarla ve acılarla dolu bir şekilde ya da hızlıca yaşılanıyorsa mutlu değildir. Bunun olması için hem bedenin üstünlüklerinin hem de talihinizin olması gerekir. Hastalıklar yakanıza yapıpşıyorsa ve güçlü değilseniz acıdan kaçamazsınız. Talih yoksa da acısız ve uzun bir hayat olamaz. İnsan sağlıklı ve güçsüz bir şekilde de uzun bir süre yaşayabilir. Bu şekilde çok sayıda insan var ancak şu an bahsettiğimiz amacımız söz konusu olduğunda bunun bir önemi olmayacaktır. Çok sayıda dostu olmak ve iyi dostları olmak ifadeleri açıklamaya gerek yok. Dost dediğimiz insanlar bizim için iyi olan bir şeyi yapmaya her zaman hazır olan insanlardır. Bize karşı çok sayıda insan bu şekilde yaklaşıyorsa çok

1362-a

dostumuz vardır, bu insanlar değerli insanlarsa çok sayıda iyi dostumuz var demektir. Talihli olmak talihe bağlı olarak yürüyen işlerin çoğuna ya da en önemlilerine sahip olmaktır. Talihe bağlı olan şeylerin bazıları düzenlenebilir şeyler olsalar da beceriyle ilgileri yoktur. Örneğin doğaya ait şeyler gibi. Tabii ki talihe bağlı olan şeyler doğaya aykırı da olabilir. Örneğin sağlık düzenlenebilir bir şeydir, oysaki güzellik ya da beden yapısı doğaya bağlıdır. Bu şeyler başkalarını kışkandırabilirken sahip olmamak da talihsizliktir. Yine akla uygun bir beklentinin dışında gelişen şeyler de talihle açıklanır. Örneğin bütün kardeşleriniz çirkindir ama siz güzelsinizdir, hiç kimsenin bulamadığı bir hazineyi siz bulmuşsunuzdur, bir ok size değil de yanınızdaki adama isabet etmiştir, her gün gittiğiniz yere o gün gitmeyeceğiniz tutar ve gitmediğiniz gün oraya giden herkes öldürülür. Bu tür örnekler talihe ait örneklerdir. Erdem ise övgüyle çok yakından ilgilidir. Bu nedenle övgü konusuna geçene kadar erdemi bekletelim.

Bir öneride bulunduğumuz zaman ya da bir öneriye karşı çıktığımız zaman hem şimdiki zamanda hem de gelecekteki amaçlarımızın ne olduğu açıkça söylenir. İki örnek arasında bir zıtlık ilişkisi bulunmakta. Siyasi konularda konuşan bir kimsenin amacı yarar sağlamaktır, sonuçlar değil sonuçlara giden yol yani yapılan en iyi şeyin ne olduğunu düşünür. Yarar sağlamak iyi bir şeydir. Bu nedenle öncelikle iyi ve yararlı olandan söz etmemiz ve bu düşüncelerin doğruluğundan emin olmamız gerekiyor. İyi bir şeyi sırf kendisinden dolayı ya da uğruna seçtiğimiz bir şey olarak tanımlayabiliriz. Bir başka tanım da her şeyin, daha doğrusu anlamlı ve nedenli olan her şeyin elde etmeye çalıştığı ya da nedeni olan herhangi bir şeyin elde etmeye çalışacağı şey de olabilir. Bir insan için genelde

önerilmesi gereken veya kendisine ait bir nedenle önerilen, varlığı bir şeye derman olan, yeterlilik sağlayan veya bu tür özellikleri ortaya çıkaran, devam ettiren, gerektiren, aksi yöndeki şeyleri engelleyen veya yok eden şeyler de iyidir. Bir şeyin bir başka şeyi beraberinde getirmesi için iki yol vardır. Ya eşzamanlı ya da ön zamanlı olarak. Örneğin bilgili olmak sağlığı getirir, sağlıklı olmak eşzamanlı olarak yaşamı. Şeyler üç şekilde başka şeylerin yaratıcısı olabilirler. Sağlıklı olmak sağlık yaratır, yiyecekler sağlık yaratır, antrenman sağlık yaratır ya da en azından genelde yaratır diyelim. Bu açıklamadan hareketle iyi şeylerin elde edilmesi ve kötü şeylerden uzak durulması iyi bir şeydir. Birinde sonradan iyi şeylere sahip olursunuz, diğerinde o anda kötülüklerden kurtulursunuz. Daha küçük bir iyilik yerine daha büyük bir iyiliğin elde edilmesi, daha büyük bir kötülükten kurtulup daha küçüğünü almak da daha iyidir. Çünkü büyük ve küçük arasında iyiliğin artması ve kötülüğün uzaklaştırılması değer kazanır. Erdemler de iyi şeyler olmalı, çünkü bunları elde ederek iyi duruma geçeriz ve bunlar iyi şeyler ve iyi eylemler yapmamıza neden olurlar. Bu konuları da başka bir zamanda yeniden tanımlamamız gerekecek. Hazzın da tüm hayvanların doğasında olduğu düşünülürse iyi bir şey olması gerekir. Neticede hoş, güzel şeyler iyi olmalıdır, hoş şeyler hazzı ortaya çıkarır, güzel şeylerden bazıları da kendiliğinden hoş bazıları ise kendisi için istenir şeylerdir. İyi olması gereken şeylerin daha kapsamlı şekilde açıklamasını yapalım. Öncelikle mutluluk, kendiliğinden istenen, kendi yeterli bir şey ve uğruna başka birçok şey olarak seçilen mutluluk. Ruhtaki üstünlükler olan cesaret, adalet, ölçülülük, akıllılık, üstünlükler ve benzeri erdemler. Bedensel üstünlükler ve başka şeylerin yaratıcısı olan sağlık,

1362-b

güzellik ve benzerleri. Örneğin sağlık hem haz hem de yaşamın yaratıcısıdır. Bu nedenle iyi şeylerin en büyüğü olduğu düşünülür. Çünkü sağladığı haz ve yaşam sıradan insanlara göre en büyük amaçlardır. Zenginlik mal sahibi olmaktır ve bu da beraberinde çok sayıda iyi şey getirir. Dostlar kendinden istenen bir şeydir ve aynı zamanda iyi şeylerin yaratıcısıdır, onur da aynı şekildedir çok sayıda iyi şeyin yaratıcısıdır ve bunların verilmesine neden olan iyi şeylerle beraber olduğu için iyi bir şey olarak kabul edilir. Konuşma ve iş yapabilme becerisi de iyi şeylerin yaratıcısıdır. Yine bedensel uzuvların sağlamlığı, güzel bir hafıza, duyarlı olma, öngörü gibi şeyler de başka iyi şeyleri doğurur. Tabii bir de yaşamdan söz etmek gerekir, diğer iyi şeylerin sonucu değildir ama yine de yaşamın kendisi istenen bir şeydir. Son olarak bir de toplumun iyiliğine olan adaletten söz etmek gerekir. Bu saydığımız şeyler iyi şeylerin tam bir listesidir. Bir de iyiliği tartışmalı olan şeyler vardır. Bunlar karşıtları kötü olan şeylerdir. Örneğin karştı düşmanlarımıza yararlı bir şey olan korkaklığımızı ele alalım. Bu durumda bizim cesur olmamız iyi bir şey olacaktır. Çoğu zaman düşmanlarımızın istediği bir şey ya da onları sevindiren bir şeyin tersi bizim için iyidir. Bu nedenle şöyle denir: “Priamos¹¹ tabii ki sevinir.” Bu, her zaman olmasa da çoğu zaman doğrudur. Elbette ki bizim ve düşmanlarımızın aynı anda çıkarına olacak şeyler olabilir. Bu nedenle kötülüklerin insanları bir araya getirebildiği söylenir. Aynı şey iki tarafın da zararına da olabilir. Yine aşırı olmayan şeyler de iyidir ya da aşırı olan şeyler kötüdür. Bir şey için çok fazla çaba ya da para harcandıysa o şey iyidir. Sadece bu durum bile onun iyi olduğunu gös-

1363-a

11 Troya'nın efsanevi kralı. (çev.)

terir. Böyle bir iynin amaç ya da sonuç olduğu kabul edilir. Uzun bir çabanın sonunda elde edilmiş son da iyi olarak kabul edilir. Şu dizelere bir bakalım: “Priamos adına arkalarında bir onur bırakacaklardır”, “Bu kadar yıl çaba harcıyıp eli boş dönmek de olmaz.” Ya da şu atasözüne bakalım: “Kapıdaki testi.” Çoğu insanın beğendiği ve aynı zamanda arkasından gittiği şeyler de iyidir. Daha önceden de belirttiğimiz şekilde çoğu kişi tarafından kovalanan şey iyidir. Burada söylediğimiz çoğu kimse lafı aslında herkes anlamına gelmekte. Bir şey övölüyorsa o şey iyidir, kötü şeyleri kimse övmez. Düşmanlarımız bir şeyi övölüyorsa o şey de iyidir. Eğer şikâyeti olanlar bile bir şeyin iyi olduğunu düşünüyorsa herkesin hemfikir olduğu varsayılır. Düşmanlar da gerçek olan şeyi açıkça kabul etmektedirler. Durum dostları tarafından eleştirildiği için düşmanları tarafından eleştirilmeyen insanlara benzer. Bu kimseler de kendilerini önemsiz hissederler. Simonides’in¹² dizeleri bu nedenle Korinthosluları mutsuz etmişti: “Ilium’un Korinthoslular’dan hiç şikâyeti yok.”

Öte yandan zeki ve erdemli bir insanın önem verdiği şeyler de iyidir. Athena’nın önem verdiği Odysseus ya da Theseus’un önem verdiği Helena gibi, diğer tanrıçaların önem verdikleri, Paris ve Homeros’un değer verdiği Akhilleus gibi. Özetlemek gerekirse insanların düşünerek yapmayı seçtikleri şeyler iyidir, sıraladığımız şeyler ve aynı zamanda dostlar için iyi, düşmanlar için kötü olan şeyler ve yapılabilen şeyler bu gruba dahildir. Bir şeyin yapılabilir olması o şeyin mümkün olması ya da kolayca yapılabilmesidir. Bir şey bir zorlukla karşılaşmadan ve

12 İÖ 556-469 yılları arasında yaşamış paeon şiirleriyle bilinen Keos doğumlu şair. (çev.)

hızla yapılabilirse kolayca yapılabilir demektir. İşin zorluğu zahmetli olması ya da uzun zaman sürmesidir. İnsanlar bir şeyi istiyorlarsa o şey iyidir. Çünkü insanların kötülük istemediklerini ya da iyinin kötüye üstün gelmesini istediklerini biliyoruz. Bunun için de cezanın hafif ya da belli belirsiz olması gerekir. Sizde olan ve başkasında olamayan az bulunan türden şeyler de iyidir. Bu sayede bu şeylere olan saygı artar. Bir şey sahibine uygunsa da aynı durumdadır, bir şeyin atalarınıza ya da yeteneklerinize uygun olduğunu hissedip o şeye sahip olamazsanız onun iyi olduğunu düşünürsünüz. Bu türden şeyler değersiz de olsalar insanlar tarafından eylemlerinin amaçları haline dönüştürebilirler. Kolayca elde edilen şeyler de aynı durumdadır. Bu şeyler kolay oldukları için yapılabilir şeylerdir, bu şeyler herkes ya da çoğu insan tarafından yani sizinle aynı ya da aşağı seviyedeki insanlar tarafından yapılan şeylerdir. Bizim yapıp düşmanlarımızı rahatsız, dostlarımızı tatmin ettiğimiz şeyler de iyidir. Yine beğendiğimiz insanların yaptıkları şeyler, doğuştan gelen yeteneklerimize uygun ya da tecrübemizle kolayca yapabileceğimiz şeyler, sıradan insanların büyük övgüler kazandıracığı için beceremeyeceği işler ve istediğimiz şey sıradan değil de gerçekten iyi olacak olan her şey iyidir. Belirli bir doğası olan herkes bu türden işlere kalkışır, ister onur ister para kazanmak istensin durum aynı şekildedir. Bu durumda iyi ve yararlı noktasında inandırma yöntemlerimizi çıkarabileceğimiz kaynakları görebiliriz.

1363-b

Bazen insanlar ortadaki iki şeyin de yararlı olduğunu söylerler ancak hangisinin daha yararlı olduğu noktasında anlaşmazlığa düşerler. Bunu oransal iyilik konusunda inceleyeceğiz. Bir şeyi geçen bir başka şeye daha “fazlası” denir. Geçilen şey de diğerinin içinde yer almaktadır. Bir

şeye daha büyük ya da daha çok demek aslında o şeyin karşısında daha küçük ve daha az olduğunu göstermektedir. Büyük, küçük, çok ya da az gibi ifadeler karşılaştırma sırasında kullanılan ifadelerdir. Büyük olan normalin üzerinde, küçük olan normalin altındadır, aynı şey çok ya da az için de geçerlidir. Ben iyi ifadesini bir başka şeye göre iyi değil kendisi iyi olduğu için kullanmaktayım. Yani her şeyin yöneldiği şey, gerekli akıl ve zekâ varsa seçilecek şey ya da iyileri üreten ve koruyan şeyler ya da her zaman onlarla beraber olan şeyler gibi. Bunun dışındaki uğruna yapılan şeyler amaçtır, kişiler için de bu koşulları yapan şeyler iyidir. Buradan hareketle şunu söyleyebiliriz: Daha çok iyi demek bir iyiden ya da daha az sayıda iyiden iyidir. Çünkü büyük sayılar her zaman için küçük sayılardan üstündür, az olanlar ise çok olanın içinde yer alacağı için aşılacaktır. Eğer türler arasında bir üstünlük varsa bir tür diğerini aşıyor demektir. Bir tür diğerini aşıyorsa, onun en büyüğü diğerinin en büyüğünü aşıyor demektir. En uzun boylu adam en uzun boylu kadından uzunsa erkekler kadınlardan uzun demektir. Eğer erkekler kadınlardan uzunlarsa bu durumda da en uzun boylu erkek en uzun boylu kadından uzun demektir. Çünkü türler arasındaki kıyaslama en büyük olanlar arasındaki kıyaslamayla doğru orantılıdır. Bir iyi bir başkasıyla beraber var oluyorsa, ama yanındaki her zaman onun yanında bulunmuyorsa o zaman aralarında üstünlük ilişkisi vardır. Çünkü birinin varlığı diğerine bağlıdır. Bir şeyin bir başka şeyle birlikte var olması üç şekilde olabilir. Aynı anda, sonradan ve gizlice. Yaşam ve sağlık aynı zamandadırlar, ancak sağlık yaşamla beraber var olmaz. Bilgi öğrenmeden sonra gelir, hile ya da kutsal olana saygısızlık gizlice olanlara örnektir. Çünkü kutsal şeylere saygısızlık yapan her zaman hile de

1364-a

yapabilir. Öte yandan iki şeyden biri bir üçüncüyü aşıyorsa daha fazla aşan diğer ikisinden büyük demektir. Çünkü hem küçük olanı hem de daha büyük olanı aşması gerekmektedir. Daha büyük iyiyi yaratanın kendisi de diğerinden daha büyük bir iyidir. Daha büyüğün yaratıcısını konuştuğumuz zaman bu konuya değinmiştik. Yine daha büyük tarafından yaratılmış olanın kendisi de daha büyük bir iyidir. Eğer sağlık için yararlı olan bir şey haz veren bir başka şeyden daha istenen ve iyi bir şeyse, sağlığın hazdan daha büyük bir iyi olması gerekecektir. Diğer yandan kendisi olarak istenen bir şey kendisi olarak istenmeyen bir şeyden daha iyi olmalıdır. Yani bedensel güç ve sağlığı kıyaslayalım. Bedensel güç kendisi olarak istenir, sağlık istenmez. Bu da bizim iyi tanımımıza uygun bir şeydir. İki şeyden biri amaçsa diğeri değilse amaç olan şey daha iyidir. Çünkü başka bir şeyden dolayı değil kendisi olduğu için seçilmektedir. Örneğin bedenin iyi olması için antrenmanın seçilmesi gibi. İki şey arasından diğerlerine daha az ihtiyacı olan şey de daha büyük bir iyidir. Sonuçta kendi kendine daha yeterli bir şeydir. Başka şeylere daha az ihtiyaç duyan şey diğer şeylere daha az ve daha kolay miktarda ihtiyaç duyuyordur. Bu nedenle bir şey diğeri olmadan var olamıyorsa, bir başkası ise diğeri olmadan var olabiliyorsa bu durumda ikincisi daha iyidir. Bir başka şeye ihtiyacı olmayan olana göre kendine daha fazla yeterli olduğu için daha iyidir. Başka şeyleri başlatan şey başlatmayan- dan daha iyidir, bir neden olan şey olmayandan daha iyidir. Çünkü bir neden ya da başlangıç olmadan hiçbir şey var olamaz ya da ortaya çıkamaz. İki farklı başlangıç ya da neden varsa daha önemli neden ve başlangıcın sonuçları daha önemli olacaktır. Ya da daha önemli sonuçlar elde ediliyorsa bu durumda da onun nedenleri ve başlangıçları

daha önemli olacaktır. Buradan hareketle diyebiliriz ki iki şey arasındaki önemlilik derecesi iki farklı bakıştan anlaşılabilir. Bir şey daha önemlidir, çünkü başlangıçtır, diğeri daha az önemlidir, çünkü başlangıç değildir. Ya da sonucun daha önemli olması ve başlangıç olmaması da belirleyici olabilir. Bu nedenle Leodamas, Kallistratos'u suçlarken kendisinin kışkırtan olduğunu, o kışkırtmasaydı bu işin gerçekleşmeyeceğini söylemiştir. Öte yandan Khabrias'ı suçlarken yapanın kışkırtandan daha suçlu olduğunu çünkü yapacak kişi bulunmasaydı işin de gerçekleşmeyeceğini söylemişti. İnsanların sadece bir şeyi yapmak için plan yapacaklarını iddia ediyordu. Öte yandan az bulunan şeyler çok bulunanlardan iyidir. Altın belki daha az kullanışlıdır ama demirden daha iyidir. Çünkü bulunması daha zordur, bu nedenle de onu elde etmek daha önemlidir. Yine bol olan şeyi daha fazla yerde kullanabileceğimiz için az olandan daha iyi olduğu iddia edilebilir, çünkü fazla kullanılan az kullanılanı aşar. "En iyi şey sudur" ifadesinin nedeni de budur. Zor olan şey daha az olduğu için daha kolaydan iyidir. Kolay olan şey olmasını istediğimiz bir şey olduğu için zordan daha iyidir. Karşısı daha büyük bir kötülük olan ve kaybettiğimiz zaman bize daha fazla zarar veren şey daha büyük bir iyidir. Kesin iyilik ve kötülük, bunların yokluğundan daha iyidir, çünkü kesin iyi ve kötü mutlak bir sonuçtur, yokluk ise farklıdır. Öte yandan nesnelerin kendileri soylu ya da bayağı olmalarına bağlı olarak işlevlerini de iyi ya da kötü yaparlar. Çünkü sonuçların yapısı başlangıçlar ve nedenlerle uyumludur, aynı şekilde nedenler ve başlangıçlar da sonuçlarla. Yine diğerinden daha üstün olan şeyler ya da daha fazla onur veren şeyler de daha iyidir. Örneğin görmek koku almaktan daha çok istenir, bu nedenle de görme becerisinin koku

alma becerisinden daha üstte olması istenir. Yine aşırı dost isteği aşırı para isteğinden daha onur verici bir şeydir, bu nedenle de dost sevgisi para sevgisinden daha iyidir. İki sıradan şeyden biri diğerinden daha iyiye o şeylerin aşırı-larında da aynı oran geçerlidir. Bir şeyi istemek daha fazla onur verici ya da iyi bir şey olarak biliniyorsa, onun bir diğer şeyden daha onur verici ve iyi olması gerekir. Bir iç-güdünün nesnesinin önemi içgüdünün kendisiyle uyumludur, bu nedenle bir şey diğerinden daha iyi ya da onur verici olduğunda onu istemek de daha iyi ve onur verici olmalıdır. Bir bilim diğerinden daha iyi ve onur verici ise o bilime ait olan şeyler de daha iyi ve onur verici olacaklardır. Aynı şekilde bilimin nesnesi olan gerçeklik de üstündür, çünkü her bilim kendi alanında yetkin ve onurludur. Bu nedenle bir bilimin amacı ne kadar onur verici ve iyiye o bilimin kendisi de onur verici ve iyi olmalıdır. İnsanların en iyileri ve en güçlüleri tarafından ya da en azından insanların çoğunluğu ya da önemli kimseler tarafından iyi ya da daha iyi diye tanımlanmış olan bir şeyin tanımlandığı gibi olması gerekir. Bu şeyin niteliğine bakmamak ya da en azından karar vermeyi sağlayan aklın böyle olması gerekir. Bu diğer yargılara da uygulanabilecek bir şeydir. Nesnelerin sadece iyilikleri değil aynı zamanda onların özleri, büyüklükleri ve genel yapıları da bilim ve aklın tanımladığı şekildedir. Buradaki iyi de zaten aklın belirlediği bir iyidir. Çünkü tanımlamayı yapanlar zaten akli başında insanlardı. Bundan dolayı da aklın daha iyi dediği şey daha iyidir. Yine kendi başlarına daha iyi olan şeyler ya da daha iyi insanlara ait olan şeyler daha iyidir. Örneğin cesaretin güçten daha iyi olması gibi. Mutlak iyi olduğu için bir kimse tarafından seçilen şey de daha büyük bir iyidir. Akli başında bir insan için yanlış yapmak yerine acı çek-

mek daha tercih edilir bir şey olacaktır. Bu durumda tercih edilir olan daha iyi bir şeydir. İki şeyden daha hoş olan daha iyidir. Çünkü her şeyin hoş olması gerekir ve hoşluk duygusu içsel olarak da sadece hoş olduğu için istenir. Bunlar da iyi ve sonucun tanımlandığı örneklerdir. Bir zevkin acıya fazla karışmamış olması ya da daha devamlı bir şey olması halinde diğerinden daha büyük olduğunu söyleyebiliriz. Yine daha soylu olan daha az soylu olandan daha büyüktür. Çünkü soylunun kendisi hoş bir şeydir ve bu nedenle istenir. İnsanların kendileri ya da dostlarının başına gelmesini istedikleri şeyler iyi, istemedikleri şeyler ise kötüdür. Kalıcı olan kalıcı olmayandan iyidir ve güvenlidir. Kalıcı olandan alınan keyif daha uzun sürelidir, güvenli olan şeyin verdiği keyfin de sürekli olarak elimizde olmasından dolayı isteklerimize uygun olması gibi bir avantajlı yanı bulunmaktadır. Yine eş uyumlu terimler ve çekim ekleri kurallarına uygun olarak bir sözcük için doğru olan onunla ilişkide olan sözcük için de doğru olacaktır. Yani cesur olmak ölçülü olmaktan daha iyi bir şeyse bu durumda cesaret ölçülülükten daha iyi olacaktır. Bu durumda daha iyi olduğuna göre daha fazla soylu ve daha istenir de olacaklardır. Yine herkes tarafından istenen istenmeyenden, çoğunluğun seçtiği azınlığın seçtiğinden daha iyidir. Çünkü daha önceden de belirttiğimiz gibi herkes tarafından istenen şey iyidir, bu nedenle bir şey ne kadar çok isteniyorsa o kadar iyi olur. Yine birbirleriyle mücadeleye eden düşmanlar ya da rekabette bulunan kimseler ya da hakemlerin ve kendilerini temsil ettikleri insanların daha iyi dedikleri şeyler de daha iyidir. İlk ikisinde kendi kararları diğerinde ise yetkililerin ya da bu konuda bilgili olan insanların kararları söz konusudur. Bazı durumlarda herkes tarafından paylaşılan şeyin iyi olduğu ona katılma-

1365-a

manın onursuzluk olduğu iddia edilebilir. Bazı durumlar-
da ise az olduğu için hiç kimse tarafından paylaşılamayan
ya da az kişi tarafından paylaşılan şeyin iyi olduğu iddia
edilebilir. Bir şey ne kadar övgüye değer bir şeyse o kadar
soylu ve iyi olacaktır. Diğerlerinden daha büyük onurlar
kazanabilen bir şey de daha iyidir, çünkü bu bir değer be-
lirtecidir, aynı zamanda olmamaları daha büyük kayıplara
yol açan şeyler de benzeri durumdadır, iyi oldukları kabul
edilen ya da diğerlerinden daha iyi olan şeyler de. Bazen
bir şeyler sadece parçalara ayrıldıklarından daha çok sayı-
da görünürler ve daha iyiymiş gibi kabul edilirler. Home-
ros bunları düşünerek Meleagros'u dövüşe kattığını söy-
ler: "Kentleri düşman tarafından ele geçirilmiş bir halk
tüm erkekleri öldürölüp yangın kenti yok ettiğinde, ya-
bancılar çocukları köle olarak alıp götürdüğünde, güzel
kadınları utandırdığında yıkılmıştı." Epikharmos'un¹³
yaptığı gibi olayları sıralayıp bir düğüm atılır. Bunun ne-
deni bölme durumundakine benzer. Bir araya toplama da
bir fazlalık hissi uyandıracaktır, aynı zamanda önemli so-
nuçların nedeni ve gerekçesi olarak görünür. Bir şey diğer-
lerinden daha zor ya da az bulunur olduğunda daha iyi
olduğuna göre, bu durumda bu üstünlük dönemsel olabi-
leceğı yere, zamana ya da buna benzer başka faktörlere
bağılı olabilir. İnsan eğer gücünün dışında, yaşından bekle-
nenin üzerinde, kendisi gibi olan insanların yapabildikle-
rinin fazlasını yapabiliyorsa, kendine has bir başarı ya da
özel bir yer ve zamana bağılı bir başarı kazanırsa bu yaptı-
ğıyla doğru orantılı olarak bir soyluluk, iyilik, adalet ya da
karşıtlarını elde edecektir. Olimpiyat oyunlarındaki zafer

13 Yaklaşık olarak İÖ 550-460 yılları arasında yaşamış doğa, ahlak ve tıp konularda şiirler yazmış şair. (çev.)

yazıtı da buna bağlıdır: “Zamanında omuzlarımda ağaçtan yapılmış bir boyunduruk vardı ve balık yüklerini Argos’tan Tegea’ya taşırdım.” İphikrates de aşağı sınıftan geldiğini bilir ve bununla övünürdü. Doğal olanın bir şeyi elde etmekten daha iyi olduğunu, çünkü elde etmenin daha zor olduğunu söylüyordu. Homeros da şöyle diyor- du: “Kimseden değil, kendimden öğrendim.” Bir şeyin en iyi parçası özellikle iyidir. Perikles’in¹⁴ söylevinde belirttiği gibi ülkenin gençlerinin savaşta kaybedilmesi sanki baharın çekilip atılması gibi bir şeydi. Özel bir ihtiyaç olduğunda yardım eden şeyler de bu durumdadır. Örneğin yaşlılık ya da hastalık örneklerinde olduğu gibi. İki şey arasından hedeflenen amaca ulaşılmasını daha fazla sağlayan şey de daha iyidir. Bu hem bir kişi için hem de genel olan halk için böyledir. Öte yandan bir şey elde edilebiliyorsa edilemeyenden daha iyidir çünkü belirli bir durumda iyi olur. Diğeri ise olmaz. Yaşamın sonunda olanlar olmayanlardan daha iyidir, çünkü sonda olanlar genelde sonuçları gösterir. Gerçeği amaçlayan görüntüyü amaçlayanı iyidir. Görünüşü amaçlayan şey diğer insanlar o 1365-b
şeye sahip olunduğunu bilmedikleri zaman elde edilmesi anlamsız bir şeydir. Buradan hareketle kendimiz için çıkar elde etmenin başkaları için çıkar elde etmekten daha iyi olduğu sonucuna ulaşırız. Çünkü insanlar diğerleri bilmezse birinciyi seçerler, fakat hiç kimse bilmezse ikinciyi seçerler diye genel bir kural yoktur. İnsanın olmak istediği şey görünmek istediğinden daha iyidir, çünkü bununla gerçeği istiyordur. Bu nedenle insanlar adil görünmek adil olmaktan daha istenen bir şey olduğu için adaletin fazla

14 İÖ 461-429 yılları arasında “strategos” sıfatıyla Atina’yı yöneten komutan ve devlet adamı. (çev.)

değerli olmadığını söylerler ancak aynı durum sağlık için geçerli değildir. Çeşitli konularda yararlı olan şeylerden daha yararlı olan şeyler daha iyidir. Örneğin yaşam kalitesini artıran şeyler, iyi, zevkli ve soylu yaşama götüren şeyler gibi. Bu nedenle zenginlik ve sağlık gibi şeyler tüm bunları kapsadığı için genel anlamda iyi şeyler olarak görülürler. Yine az acıyla ve gerçek zevkle beraber olan şeyler de iyidir, çünkü burada yarardan daha fazlası bulunmaktadır. Yani zevk alma iyiliği ve acı çekmeme iyiliğine sahibiz. Öte yandan bir üçüncü şeye eklendiği zaman onu daha iyi yapan yani bütünü daha iyi yapan şey de iyidir. Sahip olur gibi göründüklerimiz, sahip olur gibi görünmediklerimizden daha iyidir. Çünkü ilkinde gerçeklik algısı bulunmaktadır. Bu nedenle zenginlik gibi şeyler diğer insanlar tarafından bilindiği zaman daha iyiymiş gibi görünürler. Değeri fazla görülen değeri fazla görülme-yenden iyidir, bazılarının sadece birine, diğerlerinin buna benzer daha fazla şeye sahip olmaları gibi. Bu nedenle tek gözü kör olan birini kör etmek, iki gözü gören adamı kör etmekten daha büyük kötülüktür. Çünkü tek gözlü adamın çok değerli bir şeyini elinden almışsınızdır.

Buraya kadar bir önerinin lehinde ya da aleyhinde konuşurken hangi kanıtlara dayanmamız gerektiğini konuşmuş olduk. Dinleyicileri inandırma ve kamusal konularda başarılı olma için en önemli şey tüm yönetim şekillerini anlamak ve her birine ait gelenekleri, kurumları ve çıkarları birbirinden ayırmaktadır. Bütün insanlar çıkarlarına saygı duyarak inandırılırlar, çıkarlar da düzenin sürmesini sağlar. Yine saygınlığına uygun kararlar vermek en büyük yetkiye sahip olan tarafından alınır. Bu sahip olan kimse de yönetim biçimine göre değişmektedir. Ne kadar yönetim biçimi o kadar yetkili demektir. Dört yönetim

şekli demokrasi, oligarşi, aristokrasi ve monarşidir. Bu nedenle de yargı ve karar verme gücü bu yönetici güçlerden birinin ya da diğerinin bir parçasının ya da tamamının sorumluluğundadır. Demokrasilerde vatandaşlar devlet görevlerine kura ile gelirler, oligarşilerde sahip olunan mülk, aristokraside eğitim belirleyicidir. Eğitim derken yasalarla belirlenmiş eğitimden söz ediyorum, çünkü aristokraside görev alanlar devletin kurumlarına sadık insanlardır. Bu insanların en iyiler oldukları düşünülmelidir, zaten en iyiler ismini de bundan dolayı almışlardır. Monarşiler ise isimlerden de anlaşılacağı şekilde bir insanın herkes üzerinde yetki sahibi olduğu rejimlerdir. İki monarşi türü vardır, biri sınırları daha önceden belirlenmiş olan krallık, diğeri de sınırları belirlenmemiş olan tiranlık.

1366-a

Halkın amacı gündelik yaşamında hedeflerine ulaşabilecek eylemleri yapmaktır. Bu nedenle rejimlerin amaçlarından söz edebiliriz. Demokrasiler özgürlüğü amaçlar, oligarşiler zenginliği, aristokrasi eğitim ve devlet kurumlarının devamını, tiranlık tiranın korunmasını amaçlar. Her birinde belirli bir amaca ulaşmak için belirli kurumları, çıkarları, gelenekleri birbirlerinden ayırmamız gerekir. Çünkü insanlar kendi yollarını amaçlarına göre belirlerler. Oysaki retorik için sadece kanıtların olması yeterli olmaz, aynı zamanda etik kanıtların da olması gerekir. Yani konuşan kimsenin kendisini iyi olduğuna, bize karşı iyi duygular beslediğine ya da her ikisine birden sahip olduğuna inanırsak bu sayede ikna olmamız kolaylaşır. Yine yönetim biçimlerinin ahlaki özelliklerini de iyi bir şekilde tanımamız gerekir. Çünkü her birinin ahlaki özelliği kendine özgü inandırma araçlarını da gösterecektir. Kişilerin özelliklerini öğrendiğimiz gibi yönetim biçimlerinin de özelliklerini öğrenmemiz gerekir. Çünkü bunlar bilinçli yapı-

lan eylemlerde kendilerini gösterirler, eylemi de amaçları belirler.

Şu ana dek bir öneride bulunacağımız zaman sahip olmamız gereken yakın ve uzak hedefleri ve bu önerinin neden iyi olduğuna dair kullanmamız gereken kanıtların dayanacakları temelleri konuştuk. Yine çeşitli yönetim biçimleri ve bu yönetim biçimlerine dair ahlaki özellikler ve kurumlara dair bilgilerimizi de kısaca gözden geçirdik. Öte yandan bu konuyla ilgili yeterli bilgi *Politika*'da¹⁵ verilmişti.

Sırada erdem, kusur, soyluluk ve bayağılık kavramları var. Bunlar sayesinde övgü ve yergi ortaya çıkar. Aynı zamanda bunu konuşurken bizleri dinleyen insanların nasıl bizim görüşümüze geleceklerini de konuşacağız. Diğer insanların diğerlerinin iyiliklerine inandırma yolu aslında kendi iyiliğimize de inandırma yoludur. Birini övmek mantıklı ya da mantıksız olabilir, her zaman insanlara ya da tanrısal olana dair övgüde bulunamayabiliriz, çoğu zaman cansızlar ya da aşağı sınıftan hayvanlar da övülebilirler. Burada önemli olan konuyu hangi temellere bağlı olarak tartıştığımızdır, bundan dolayı örnekler üzerinden de olsa şu anda tartışmamız gerektiğini bilmeliyiz.

Soylu olan sadece kendi isminden dolayı istenen ve övülen şeydir. Yani hem iyi hem de iyi olması sayesinde hoş olan bir şeydir. Soylu tanımını doğru bir şekilde yaptıysak erdem tanımı da soylu olan şeklinde olacaktır çünkü erdem de iyi bir şeydir ve aynı zamanda övgüye değer bir şeydir. Genelde erdem tanımı iyi şeyleri bulma ve elinde tutma yeteneği olarak tanımlanır, yine büyük yararları herhangi bir şekilde verebilme yeteneğidir. Adalet,

1366-b

15 Aristoteles'in siyaset üzerine olan eseri. (çev.)

cesaret, ölçülü olma, akıllılık, yücelik, cömertlik gibi kavramlar erdem olarak kabul edilirler. Eğer erdemli olmak iyi olabilmek anlamına geliyorsa bunun en güzelinin de diğerlerine en büyük yararda bulunmak olması gerekir. İşte bu nedenle insanlar en dürüst ve cesur insanları en değerli insanlar olarak görürler. Cesur olmak savaşta diğer insanlara yarar sağlar, dürüst olmak ise savaşta ve barışta. Daha sonra cömert insanlar gelir, cömert insanlar para için mücadele etmek yerine paralarının ellerinden gitmesine bir şey demezler. Oysaki çoğu kimse her şeyden daha çok parayı düşünür. Adalet insanların kendi mallarından yasalara uygun şekilde yararlanmalarıdır. Adaletsizlik de yararlanamamalarıdır. Adaletsiz davranarak diğer insanların malından yararlanırsınız. Cesaret insanların zorlu bir durumda ve yasalara uygun bir şekilde, onun emirlerine göre hareket ederek soylu işler yaptıran eylemlerdir. Korkaklık bunun tersidir. Ölçülü davranmak bedensel hazlarla ilgili durumlarda yasalara uygun eylemler yapmamızı sağlayan durumdur. Tersine ölçsüzlük diyoruz. Cömertlik başka insanların iyiliğine para harcamaktır, cimrilik tersidir. Yücelik diğer insanlara büyük iyilikler yapmamızdır. Görkemlilik para harcanmasına dair büyük işler becermektir. Bu son ikisinin tersi ruhun küçüklüğü ve bayağılıktır. Vizyon bu saydığımız özelliklerin iyi ve kötü şeylerin mutlulukla ilgisini görüp önceden aklı başında kararlar alabilmektir.

Erdem ve kusur ve bunların türleri hakkında işimize yarayacak kadar bilgi verdik. Bu konunun diğer parçalarına dair durumu anlamak çok da zahmetli değildir, erdeme yol açan şeylerin soylu eylemler oldukları, erdemin sonuçları ve onu gösteren ve ona götüren eylemler de bu durumdadır. Erdemin göstergeleri, erdemli bir insanın yapacağı

1367-a

ve ona yapılacak şeylerin bir işareti olan bu eylemlere soylu eylemler dediğimize göre cesaret ve cesurca yapılmış eylemlerin, adaletli ve adilce yapılmış eylemlerin de soylu oldukları sonucuna ulaşabiliriz demektir. Öte yandan bize adaletlice davranıldıysa bu diğer örneklerle benzemeyecektir. Adaletle yapılan her zaman soylu olmaz, bir insanın adil bir şekilde cezasını çekmesi, haksızlığa uğramasından daha utanç verici olacaktır. Diğer erdemlerde de benzeri bir durum vardır. Sonunda onur kazandıran ya da onuru paradan fazla olan eylemler soylu eylemlerdir. İnsanların başkalarının iyiliği için yaptıkları, kendilerini bırakıp ülkelerini düşünerek yaptıkları, mutlak iyi eylemler, doğaları bakımından iyi olan eylemler, kişisel çıkarlar benilce olduğuna göre sadece kişi için iyi olmayan eylemler de benzeri durumdadır. Yine yaşarken değil de öldükten sonra yararlanabildiklerimiz de soyludur. Zaten tersi olsa kişinin kendisi için olacaktı. Başka insanların iyiliği adına yapılan eylemler de soyludur, çünkü bunlar da insanların kendisi için yapılmazlar. Bir insanın kendisi için değil de başka biri için yaptığı iyilik, kendisine iyilik yapanlara karşılık vermesi yani doğru olduğunu söyleyebileceğimiz eylemler insanların kendi çıkarları uğruna yaptığı eylemler değildir. Yine insanların utanç duyacağı şeylerin tersi olan şeyler de soyludur, çünkü insanlar genel olarak utanç duyacakları şeyleri söylemekten, yapmaktan ya da bunları planlamaktan utanırlar. Alkaios¹⁶ şöyle diyordu: “Bir şey demek isterim de sana, utanç beni engelliyor.” Aslında bunları Sappho’nun¹⁷ şu sözlerine karşı söylemişti: “İyi ve soylu şeylerin peşindeysen, kötü konuşmak dilini yakmı-

16 İÖ 7.yüzyılda yaşamış Lesbos doğumlu şair. (çev.)

17 İÖ 7.yüzyılda yaşamış Lesbos doğumlu şair. (çev.)

yorsa, asla gözkapaklarını utanç örtmez, bu sayede istediğin şeyi söylersin.”

İnsanların korkmadan peşinden koştukları şeyler de soyludur, kendilerine ün kazandıracak olan iyi şeyler için bunu hissederler. Bir eylem ya da bir özellik doğal bakımdan daha üstün bir şeye aitse diğerinden daha soylu olacaktır. Örneğin erkeğin isteği kadından soyludur. Kendimize değil de diğer insanlara daha fazla keyif veren eylemler de soyludur, bu nedenle adalet ve doğruluk soyludur. Bir insanın düşmanlarıyla anlaşmaya varmaması soylu bir davranıştır, çünkü intikam almaya çalışır, intikam karşılık vermektir, bu doğrudur, doğru soyludur, teslim olmak cesur olmamaktır. Başarı ya da onur elimize başka bir şey geçmese de istenen şeylerdir ve bizim iyilikler bakımından üstün olduğumuzu gösterir. Hatırlanacak işler soyludur, ne kadar hatırlanıyorsa o kadar soyludur. Ölümünden sonra bile devam edenler, her zaman onurun yanında bulunan şeyler, tek olanlar, sadece bir kimsede olanlar, özellikle de bu sonuncular diğerlerinden daha kolay hatırlanırlar. Kazanç getirmeyen mal mülk de soylu insanlar için çok daha uygundur. Bir halkın diğerlerinden farklı özellikleri ve hayranlık duyulan şeylerin simgeleri de bu durumdadır. Örneğin Lakedaimonia’da uzun saç özgürlüğün işaretidir, uzun saçlı biri kölelere ait işleri yapmaz. Bayağı bir iş yapmamak da soyludur, çünkü özgür bir insanın başkasının emri altında yaşamaması gerekir. Bir insanı övmek ya da eleştirmek istediğimiz zaman onun sahip olduğu özelliklere çok yakın özelliklere de sahip olduğunu kabul etmemiz gerekir. Örneğin ihtiyatlı insanın soğukkanlı ve güvenilmez olması, aptalın dürüst olması ya da umursamaz insanın ılımlı olması gibi. Bir insanı her zaman gerçek ve gerçeğe yakın erdemlerinden hareketle överiz, heyecanlı

1367-b bir insanın “sözünü esirgemeyen” olduğunu ya da kibirli birinin üstün olduğunu söyleriz. Bir insan sıradan biri değilse buna benzer iyi özelliklerinin olduğu söylenir. Örneğin aceleciliğin cesaret, israfın cömertlik olduğu söylenir. Çoğu insan böyle düşünür, aynı zamanda bu düşüncenin aldatıcı bir yanı da vardır. Gereksiz yere tehlikeye atılan bir insanın aslında gerektiği zaman da böyle yapacağı, cömert birinin dostlarına da cömert olacağı söylenir, oysaki herkese iyi davranmak abartılı bir harekettir. Övgü konuşması yaparken dinleyicilerin de durumuna bakmak gerekir. Sokrates’in de söylediği gibi Atinalıların karşısında Atinalıları savunmak kolaydır. Dinleyiciler bir şeye saygı duyarlarsa bu durumda karşımızdakiler İskitler de Lakedaimonialılar da filozoflar da olsalar karşımızdakinin o niteliğe sahip olduğunu söylemeliyiz. Yani değer verilen ve saygı duyulan her şeyi soylu olarak görmeliyiz. Çünkü insanlar bu iki şeyi aynı olarak görürler. Eğer yapılan işler atalarımıza ve geçmişte yapılanlara uygunsa soyludurlar. İnsanların halihazırda sahip oldukları onura bir şeyler katmak için çaba harcamaları mutlu olmak içindir ve bu da soylu bir şeydir. Yine insanlar uygun olanlardan daha iyi ve soyluysalar uygun olmayan eylemler bile soylu olabilirler. Bir kimse bir yarışmada her şey yolunda gider ve galip gelirse ya da kendisinden daha üstün olanlarla daha iyi geçinir duruma gelirse daha yukarı çıkmış demektir. İphikrates¹⁸ “Neydim, ne oldum!” demişti, olimpiyat kazananlarla ilgili şöyle denirdi: “Zamanında omuzlarımda yontulmamış ağaçtan bir boyunduruk vardı.” Simonides şöyle diyordu: “Babası, kardeşleri ve kocası prens olan kadın!” Bir kimseyi yaptığı gerçek anlamda güzel şeylerden

18 İÖ 418-353 yılları arasında yaşamış Atinalı komutan. (çev.)

dolayı övüyorsa, güzel eylemler isteyerek yapıldıklarına göre bu durumda eylemlerinin isteyerek yapıldığını göstermemiz gerekir. Daha önceden de bu şekilde hareket ettiğini kanıtlarsak işimiz daha kolay olur. Bu nedenle tesadüfi şeylerin de bilerek yapıldıklarını söylememiz gerekir. İyi şeyler yapıldığında ve bu iyi şeyler hep aynı türden iyi şeyler ise insanlar bunların bilerek yapıldıklarını ve bunun iyi özelliklerin bir sonucu olduğunu düşüneceklerdir.

Övgü bir insanın iyi özelliklerinin sözlü olarak ifade edilmesidir. Bu nedenle eylemlerinin bu türden özelliklerin bir sonucu olduğunu açıklamamız gerekir. Gerçekten yapılmış şeyler üzerinden övgü yapılır, bunun dışında soylu doğum, eğitim gibi özellikler sadece sözlerimizi desteklemek için işe yararlar. Yani baba iyiye çocuklar da iyi olacaktır, iyi eğitim sonucunda iyi karakter kazanılır. Kısacası insanlar iyi şeyler yaptıkları zaman övülürler. Yapılan eylemler insanların karakterlerini gösterir. Bir insan iyi bir şey yapmamışsa bile yapabilecek düzeyde olduğunu söyleyerek onu övebiliriz. Bir insanın kutlu olduğunu söylemekle mutlu olduğunu söylemek aynı şeydir. Fakat bunlar övgü için yeterli değildir, sadece mutlu olduğunu söylemenin parçalarından biridir, aynı iyiliğin mutluluğun parçalarından biri olması gibi. İnsanları övmek eylemlerin hızlanmasını sağlamak gibidir. Buradaki öneriler farklı biçimde oldukları zaman övgü gibi olurlar. Eğer hangi eylemlerin ve karakterlerin gerekli olduğunu biliyorsak o zaman bunları öneri haline getirmek için sözlerimizin şeklini değiştirmek ya da ters yüz etmek zorunda kalırız. Örneğin “insan kadere değil de kendine borçlu olduğu şeylerde övülmelidir.” ifadesi böyle söylendiğinde bir öneridir. Bir övgüde bulunmak istiyorsak şöyle demeliyiz: “Kadere değil kendisine borçlu olduğu şeylerde

1368-a

öviündüğü için.” Bir kimseyi övmek istediğimiz zaman insanları ne için harekete geçirmeye çalıştığımıza bir bakalım, bir şeyin yapılması gerektiğini önerdiğimiz zaman ise bir insanı ne yaparak övebileceğinizi düşünün. Bir şeyi önermek bir şeyi yapmak ya da yapmamak anlamlarına gelebileceğine göre övgü biçimi de iki ayrı türde olabilir. Övgünün etkisini artırmak için çok yardımcı olabilecek bir yöntem bulunmaktadır. Bir kimsenin o şeyi yapan ilk insan olduğunu ya da tek kişi olduğunu belirtmek, yaptığı şeyi diğerlerinden daha iyi yaptığını söylemek çok yardımcı olacak ve saygınlığını artıracaktır. Ayrıca eylemin tam zamanında yapıldığını belirtmek de çok önemli bir katkıdır. Benzeri şeyleri sürekli yaptığını vurgulayabiliriz, bu da oldukça önemli bir noktadır. Böylece kişinin kaderine ya da şansa değil kendisine güvenilecektir. Yine benzeri başarılarından dolayı tebrik edilmesi ve onurlandırılması da yerinde olacaktır. Örneğin hakkında ilk övgü yazıldığı için Hippolokhos’u ya da agoraya heykeller diktirdiği için Harmodios ve Aristogeiton’un övülmeleri gibi. Kötüleri ise bu yapılanların tersi nedeniyle eleştirebiliriz.

Bir insanın kendisi hakkında fazla söyleyecek şeyimiz yoksa onu başkalarıyla kıyaslayabiliriz. İsoqrates¹⁹ mahkeme konularında fazla iyi olmadığı için bunu sürekli yapar. Aynı zamanda kıyaslamanın ünlü insanlarla yapılması durumunuzu daha iyi hale getirecektir. Ünlü insanlardan daha üstün sayılmak soylu bir durumdur. Övgü konuşmalarında konuşmanın etkisini artıracak bazı şeyler yapmak yerinde olacaktır. Bu sayede konuşan kişinin üstünlüğü vurgulanır ve böylesine bir üstünlük soylu olacaktır. Eğer savunduğunuz insanları ünlülerle karşılaştıramayacaksa-

19 İÖ 436-338 yılları arasında yaşamış söylev yazarı. (çev.)

nız en azından sıradan insanlarla karşılaştırmaya bakın, böylece bir şekilde üstünlüklerini ortaya çıkarmayı başarabilirsiniz. Konuşmalardaki kanıt yollarından özellikle bu etkiyi artırma yöntemi hitabete çok uygundur. Burada övdüğümüz insanın eylemlerini herkesin kabul edeceği gerçekler olarak kabul etmekteyizdir. Olması gereken de bu eylemleri saygın ve soylu eylemler olarak göstermektir. Konuşmamızın bir amacı varsa örnekler çok yerinde olacaktır. Çünkü çoğu zaman geçmişte olup bitenler gelecekte olanlara projeksiyon yapar. Enthymemalar mahkeme konuşmalarına çok uygundur, bir şeyin neden olduğunu ya da olmadığını gösteren kanıtlar geçmiş olaylar hakkındaki kuşkularımıza yer verir. Şu ana kadar konuştuğumuz tüm övgü ve yergi konuşmaları için geçerli olan genel yöntemlerdir. Bu tür konuşmalar yapılırken neleri bilmemiz gerektiğini ve aynı zamanda bu konuşmaların hangi parçalardan oluştuklarını söylemiş olduk. Biraz önce söylediklerimizi bildiğimiz zaman karşıtlarını da biliriz, bu da bizi eleştiri konuşmalarına götürür.

Sırada suçlama ve savunma konuları var. Burada kullanılan kıyasların parçalarından bahsedelim. İncelememiz gereken şeyler kötü davranışlara bizi iten nedenlerin doğaları ve sayıları, kötü davranan insanların ruhsal yapıları ve kimlerin kötü oldukları ve durumları. Bunları incelemeden önce kötü davranışların neler olduğuna bakalım. 1368-b

Kötü davranış yasalara karşı bilerek yapılan haksızlıktır. Yasa özel ya da genel olabilir. Özel yasalar bir toplumun yaşamını düzenleyen yasalardır, genel yasalar ise her yerde geçerli olan yazılı olmayan kurallar bütünüdür. Bilerek yaptığımız şeyler ya da zorlama olmadan yapılanlar isteyerek yapılan şeylerdir. İsteyerek yapılan her şey düşünerek yapılmaz ama düşünerek yapılan her şey bi-

lerek yapılır. Zaten hiç kimse planladığı şeyden habersiz değildir. Yasalara aykırı olan ve bilerek yaptığımız şeylerin nedenleri arasında kusur ve kendini kontrol edememe yer alır. İnsanların diğer insanlara olan davranışları zaten kendi iyi ya da kötü niteliklerine bağlıdır. Diğer insanlara para konularında kötü şeyler yapan cimri, bedensel zevkler konusunda kötülükler yapan ahlaksız, sadece kendi çıkarlarını ve huzurunu düşünenler bencil, tehlikeden kaçanlar korkaktır, korkak oldukları için de diğer insanları terk ederler. Onur elde etmek için kötülük yapanlar hırslı, agresif insanlar öfkelerinden, zafer meraklısı olanlar zafer isteğiyle, alınganlar intikam için, aptallar doğru ve yanlış ayırt edemedikleri için, utanmazlar ise diğerlerinin kendisi hakkında ne düşüneceklerini umursamadıkları için, diğerleri de farklı nedenlerle kötülük yaparlar. Yani insanların diğer insanlara kötülük yapma nedenleri karakterlerindeki bazı eksiklerden kaynaklanmaktadır. Erdemlerden bahsettiğimiz zaman bu konuya değinmiştik, coşkular kısmında da ayrıntılı olarak bilgilendireceğiz. Şimdilik sadece kötülük yapanların ve kendilerine kötülük yapılanların gerekçelerini ve ruhsal durumlarını inceleyelim. İlk olarak diğer insanlara kötülük yapmaya niyetlenen insanların bundan ne elde etmeye ve nelerden kaçınmaya çalıştıklarına bakalım. Davacının bizi diğer insanlara yaptığımız kötülükleri yapmaya teşvik eden şeylerin nelerin etkilediğini, davalının da neleri etkilemediğini söyleyeceği açıktır. İnsanların eylemleri ya kendisine bağlıdır ya da değildir. Kendisine bağlı olmayan eylemlerin bazıları şans bazıları ise ihtiyaçla alakalıdır. İhtiyaçların bazıları doğaya bazıları da zorunluluğa bağlıdır. Kısacası insanların kendilerine bağlı olmayan eylemler şansa, doğaya ya da zorunluluğa bağlıdır. İnsanların kendilerine bağlı olan eylemler ya da

1369-a

kendilerinin neden olduğu eylemler alışkanlıklar ya da anlamlı ya da anlamsız isteklerden kaynaklanır. Anlamlı istekler iyiye duyulan isteklerdir, insanlar iyi bir şey olduğunu düşünmedikleri zaman o şeyi istemezler. Anlamsız olanlar ise öfke ya da bedensel zevkle açıklanabilir.

Özetle eylemler yedi nedenden birine bağılı olarak gerçekleşir. Bunlar şans, doğa, zorunluluk, alışkanlık, akıl yürütme, öfke ya da bedensel istektir. Eylemde bulunan kimsenin yaşı, ahlaki değerleri ya da diğer noktalar üzerinde fazla durmayalım. Örneğin gençler daha öfkeli ve bedensel zevkler konusunda daha fazla istekli olabilirler. Gençliklerinden dolayı değil öfkelerinden ve bedensel isteklerinden dolayı bu şekilde hareket ederler. Eylemler varlık ya da yokluğa bağılı olabilir. Yani fakirlerin paraya özlem duymaları ve bu nedenle bir istekleri olması ya da zenginlerin paralarının fazlalığından dolayı gereksiz istekleri olabileceğini biliyoruz. Ancak bu eylemleri varlık ya da yokluktan değil bedensel isteklerden kaynaklanmaktadır. Benzeri şekilde dürüst ya da dürüst olmayan insanlar ya da ahlaki değerlerine göre hareket ettikleri düşünülen diğer insanlar eylemlerini biraz önce belirttiklerimize göre yapacaklardır: akıl yürütme, coşku gibi. Gerçekten de bazen iyi eylemler coşkuya göre hareket edebilirler, bazen kötülere göre. Oysaki iyi eylemlerin arkasından iyilerin, kötü eylemlerin arkasından kötülerin gelmesi en önemli nokta değildir. Elbette ki iyi bir insanın, örneğin ılımlı bir kimse olduğu için güzel şeylerle alakalı olarak her zaman ve değişmez bir biçimde mantıklı düşünceleri ve buna uygun bedensel zevkleri vardır. İlimli olmayan bir insanın ise kötü düşünceleri ve buna paralel bedensel zevkleri olacağı da açıktır. Bu nedenle bu türden ayrımları dikkate almamıza gerek yoktur. Öte yandan yine de hangi eylemleri

hangi türden insanların yapacaklarına da bakmamız gerekir. Örneğin insanların esmer ya da sarışın olmalarının eylemleri üzerinde bir etkisi olmasa da genç ya da yaşlı olmaları ya da dürüst ve dürüst olmamaları belirleyici olabilir. Kısacası insanların karakterlerinde farklılık yaratan tüm noktaların bir önemi vardır. Zenginlik, fakirlik, iyi ya da kötü talih gibi. Bu noktadan daha sonra bahsederiz, şimdilik kendi konumuza devam edelim.

1369-b

Şans ya da tesadüfe bağlı olarak ortaya çıkan şeyler nedenleri bilinmeyen, amacı olmayan, her zaman, çoğunlukla ya da belirli zamanda olmayan şeylerdir. Şans ya da tesadüfün tanımını onların ne olduklarını gösterir. Belirli nedenleri olan şeyler doğal olarak gerçekleşirler ve bir örnek oluştururlar. Doğaya aykırı olarak ortaya çıkan şeylerin nedenlerini ayrıntılı bir şekilde tartışmanın, farklı bir nedenle mi olduklarını incelemenin gereği yoktur. Şansın bu türden olayların en azından bir bölümünün gerekçesi olduğu anlaşılıyor.

Eylemde bulunan insanın isteğinin aksine yine de yapmak zorunda kaldığı şeyler zorunluluktan olurlar. Daha önceden defalarca yapıldığı için tekrar yapılanlar alışkanlıktır. Daha önceden belirttiğimiz iyi şeylerden birini düşünüp belirli bir amaca ya da belirli bir yarara ulaşmayı amaçlayarak yapıldıklarından akıl yürütme söz konusu olur. Bu nedenle ahlaksız insanlar bile bazı yararlı şeyler yapabilirler, tabii bunları yararlı oldukları için değil zevk verdikleri için yaparlar. İntikam alma eylemleri hırs ve öfke kaynaklıdır. İntikam ve cezalandırma arasında fark vardır. Cezalandırmada cezalandırılan insanın iyiliğine yönelik bir durum söz konusuysen intikam alındığında intikam alan kimsenin iyiliği ya da tatmini gözetilir. Coşkuların konuşulduğu kısımda öfke de açıklanacaktır.

Güzel görünen eylemlerin nedenleri bedensel zevklerdir. Alışkanlık da ister belirli bir çabayla isterse de göre göre elde edilsin en nihayetinde güzel bir şey olur, çünkü insanlar doğal olmayan çok sayıda şeyi bile alıştıkları zaman keyifle yapar hale gelirler. Kısacası kendimizle ilgili olan tüm eylemler iyi ve güzeldir ve öyle görünür. Yine kendimize bağlı eylemler isteyerek, kendimize bağlı olmayan eylemler ise istemeyerek yapıldıklarına göre bütün isteyerek yapılan eylemlerin iyi ve güzel olmaları ya da öyle görünmeleri gerekir. Çünkü kötü şeylerden uzak durmak ya da en azından daha az kötü olan bir şeyi daha büyük kötüyle değiştirmek de iyidir ve bunlar da istenen şeylerdir. Yine acı veren ya da acı verici görünen şeylerden uzak durmak ya da daha az acı veren bir şeyi daha çok acı veren bir şeye tercih etmek de zevkler arasında sayılır. Bu durumda yararlı ve güzel şeylerin yapılarını ve sayılarını açıklamamız gerekiyor. Siyasi konuşmalardan bahsettiğimiz kısımda yararlı olandan da bahsetmiştik, bu nedenle güzel olanla devam edelim. Belki çok net açıklamalar getiremeyeceğiz ama yine de yeterli olacaklardır.

Zevk bir eylemdir ve ruhu bilinçli olarak normal haline getiren bir harekettir. Bunun karşısına acı çekmek deriz. Zevk tanımımız doğruysa bu durumda güzel olan şeyin bunu yaratmaya çalışan şey olacağı da açıktır. Yok etmeye ya da ruhu aksi bir duruma getirmeye çalışan şey de acı verir. Sonuç olarak bir varlığı doğal haline getirmek ve bunu doğal bir süreç sonunda tam olarak yapabilmek güzel bir şeydir. Alışkanlıklar da güzeldir, çünkü alışkanlık doğal bir süreçle ortaya çıkar. Alışkanlık doğaya benzer, doğa da her zaman tekrarlanan olaylardan oluşmaktadır. Sıklıkla olan şeyler her zaman olanlara benzer, doğal olanlar her zaman olur, alışkanlık ise sıklıkla. Zorlama olmadan yapı-

1370-a

lan şeyler hoştur, zorlama doğa dışıdır ve bu nedenle de acı verir. Şu sözlerin haklılık payı vardır: “Zorla yapılan şey ruha acı verir.” Bu nedenle bir konuda yoğunlaşıp büyük zorluklar çekilerek yapılan eylemler acı verir. Bu türden şeylere alışkın değilsek zorlama ve güç kullanımı gereklidir, bu durumda onları zevkli yapan şey alışkanlıklardır. Bu tür şeylerin karşıtları hoştur, kolaylık, zorlama olmaması, eğlence, dinlenme, uyku gibi şeyler bu gruba dahildir. Çünkü bunlar için herhangi bir zorlama yoktur. Herhangi bir şeyi yapmaya isteğimiz varsa bu da hoştur, çünkü içinde zorlama yoktur. İsteklerin bazıları akla uygunken bazıları da değildir. Akla uygun olmayan dediğimiz zaman kastettiklerimiz aklın onayladığı bir düşünceden kaynaklanmayanlardır. Doğal olanlar akla uygun olmayanlardır, yani yemek yeme, açlık ve susuzluğu giderme gibi istekler bedende ortaya çıkarlar; tat, cinsellik ya da dokunmayla ilgili olanlar, koklama, duyma ve görmeyle ilgili olanlar gibi. Akla uygun istekler ise yapmaya zorlandıklarımızdır, bize iyi şeyler oldukları anlatılan, buna inandığımız için görmek istediğimiz ya da elde etmek istediğimiz çok sayıda şey vardır. Zevk almak coşkulandırıcı duygular aracılığıyla ortaya çıkan bir bilinç halidir, imge ise zayıf bir duyumdur, bir şey bekleyen ya da hatırlayan bir insanın kafasında her zaman için beklediği ya da hatırladığı şeyin bir imgelemi vardır. Eğer söylediğimiz şey doğruysa bu durumda hafıza ve umut da duyumla beraber olduklarına göre zevkle de birlikte olacaklardır. Buradan hareketle hoş şeylerin şu an algılanan, geçmişte hatırlanan ya da geleceğe dair beklenen bir şey olacağı sonucuna ulaşırız. Çünkü şu an olanları algılar, geçmişte olanları hatırlar ve geleceğe dair olanları umarız. Hatırlanması güzel olan şeyler sadece şimdiki zaman olarak algılandıkları zaman güzel

olan şeyler değildir, sonuçları daha sonradan iyi olduğu görülen şeyler olan ama o anda hoş görünmeyen şeyler de olabilir. Örneğin: “Kurtulduktan sonra acıyı hatırlamak güzeldir”, “Geçmişteki acıları hatırlamak insanın hoşuna gider, hele ki çok acı çekip dünyayı dolandıysa.” Aslında böyle olmasının nedeni sadece kötülükten kurtulmanın bile güzel bir şey olmasıdır. Umulan güzel şeyler aslında var olmaları halinde bizlere büyük bir zevk vereceğine ya da acı verici olmayan bir durumla karşılaşacağımıza inandığımız şeylerdir. Varlıklarından hoşlandığımız şeyler genelde onları hatırladığımız ya da umduğumuz zaman da aynı etkiyi bırakırlar. Bu nedenle öfke bile hoştur. Homeros öfkenin bal gibi insanın içine aktığını söyler. Çünkü insanlar intikam alma olasılığı olmayan birine kızmazlar, bizden çok daha güçlü insanlara da fazla kızmayız ya da hiç kızmayız. Bedensel zevklerimizle beraber hoş bir duygu vardır, ya bir şeyleri hatırlamaktan ya da bir şeyleri ummaktan hoşlanıyoruzdur. Ateşi çıkıp yorgan döşek yatan bir kimse susuzluğu sırasında eskiden içtiği şeyleri hatırlayıp zevk duyar ya da gelecekte daha fazlasını içecek olmaktan keyif alır. Bu nedenle âşık olan kimse sevgilisi hakkında konuşmak ya da yazmak ya da onunla ilgili küçük şeyleri düşünmekten zevk alır. Bu sayede onu aklında canlandırır ve imgesini gözünde yeniden yaşatır. Bir insanın varlığından hoşlanmamız için o kimse yanımızdan ayrıldığında onu hatırlamamız, kendisi orada olmadığı için zevk yerine acı duymamız aşkın belirtisidir. Aynı şekilde ölenler için yas tutmak ya da ağlamak da bir zevk belirtisidir. Ölen kişinin yokluğundan dolayı bir acı olsa da hatırası sayesinde onu yaşıyormuş gibi görmek de bir zevk verir. Şairin sözleri ne kadar da inandırıcıdır: “Böyle söyleyerek herkeste ağlama isteği uyandırdı.” İntikam

1371-a

alma da güzeldir, yapılamadığı zaman acı veren bir şeyi yapabilmek güzeldir. Öfkeli insanlar intikam alamadıkları zaman acı çekerler, intikam umudunu ise severler. Zafer elde etmek de güzeldir, sadece yenilmekten hoşlanmayanlar için değil herkes için güzeldir. Bir şeyi kazanmış olmanın memnuniyeti her insanda az ya da çok var olan bir şeydir. Zafer kazanmanın güzel olması spor müsabakalarının ve aklın kullanıldığı yarışmaların güzelliğini de gösterir. Aynı şekilde aşık, top ya da zar oyunları da güzeldir. Bazı sporlar alışkanlık sonucunda insana güzel gelirken bazıları da baştan itibaren güzeldir, örneğin av köpekleriyle avlanma gibi. Yarışmanın olduğu yerde zafer vardır, aynı şekilde dava konuşmaları ya da münazaralar da bu konuda yeteneği olan ya da alışkanlık kazanmış insanlara güzel gelir. Onur kazanmak ya da ün kazanmak her şeyden daha fazla hoş gider. Bir insan önemseydiği insanlar tarafından beğenilen işler yaptığı zaman kendisini iyi bir insan olarak kabul eder. Komşularımız uzaktaki insanlardan, dostlarımız ya da vatandaşlarımız yabancılardan, çağımızda yaşayanlar gelecekte yaşayacak olanlardan, akıllı insanlar aptallardan, çok sayıda insan az sayıda insandan daha iyi yargıdır. Kendimizden daha aşağı durumdaki insanların örneğin çocukların ya da hayvanların size onur ve ün vermesini önemsemezsiniz. Bunlara değer verseniz de bu saygınlıktan kaynaklanmaz, başka bir nedeni vardır. Dostlar güzel şeyler arasındadır, aynı şekilde şarabı da severseniz güzeldir. Aynı şekilde sevilme de güzeldir. Çünkü sevilme herhangi bir şekilde duyarlılığı olan bir varlığın size sahip olmak isteğinde olduğunu gösterir. Sevilme, insanın kendi kişisel özelliklerinden dolayı beğenilmesidir. Hayran olunmak da onur barındırdığından dolayı hoş bir şeydir. Yalakalık ve yalakalar da güzeldir,

çünkü bu insanlar size hayran olan, sizi seven kimselerdir. Daha önceden de söylediğimiz gibi bir şeyi sıklıkla yapmak yani alışkanlık da güzeldir. Değişmek de güzeldir, değişmek doğaya yaklaşımdır, bir şeyin değişmeden kalması halihazırdaki durumun aynen devam etmesidir. Bu nedenle şöyle denir: “Değişim her şeyde güzeldir.” İşte bu nedenle uzun bir arayla yaşadığımız bir olay ya da gördüğümüz bir kimse hoştur, çünkü halihazırdaki durumdan farklı bir durum ortaya çıkmaktadır. Uzun aralıklarla yaşanan şey nadiren gerçekleşir. Bir şeyleri öğrenmek ya da bir şeylere şaşırmak da hoş bir şeydir. Şaşırmak zaten öğrenme isteğini gösterir. Yani şaşma bir öğrenme nesnesidir ve insan da öğrenirken kendi doğal durumuna gelmiş olur. Bir şey almak ve vermek de güzeldir. Bir şey almak söz konusu olduğunda insan elde etmeyi umduğu bir şeyi elde ediyordur, vermek ise sahip olmayı ve üstünlüğü ispatlar. İkisini de elde etmek isteriz. İyilik yapmak da güzel bulunur, çünkü insanların tanıdıklarına destek vermesi ya da onlarda olmayan bir şeyi vermesi güzel karşılanan bir şeydir. Öğrenme güzel bir şey olduğuna göre buradan hareketle resim, şiir, heykel gibi taklitler de güzeldir. Taklit edilen nesnenin belki de kendisi güzel değildir ancak burada keyif alınan şey o nesne değildir, gören kişi kendisi bazı sonuçlara ulaşır ve böylece yeni bir şey öğrenir. Kaderin yön değiştirmesi ve bir tehlikeden son anda paçayı kurtarmak da güzel bir şeydir, bu türden şeylerin olağandışı şeyler olduklarını kabul ederiz.

1371-b

Doğal olan şeylere güzel dedik ve birbirlerine benzeyen şeyler de hoş şeylerdir. Bu durumda birbirlerine yakın şeyler de hoşumuza gider. Yani insan, at ya da genç bir kimse, bir başka insan, at ya da genç tarafından güzel bulunur. Bu nedenle “eş eşi beğenir, hayvan hayvanı bulur

ya da karga kargayı tanır” gibilerinden deyimler vardır. İnsanlar kendilerine benzer şeyleri hoş bulduklarına göre, insanlar başkalarından daha çok kendilerine benzer olanları yakın gördüklerine göre bunun altında yatan neden insanların az ya da çok miktarda da olsa kendilerine düşkün olmaları ve kendilerini beğenmeleridir. Çünkü bu türden ilişkiler bir insanın kendisiyle ilişkisinde var olan şeylerdir. Herkes kendisine düşkün olduğuna göre kendimize ait şeylerden hoşlanırsınız. Kendi eylemlerimiz, sözlerimiz hepsi bu örneğe dahildir. Bu nedenle yalakalara, çocuklara kendi eserlerimiz olduğundan düşkününüzdür. Eksikleri tamamlamak da güzeldir, çünkü sonrasındaki durum bize ait olan bir şeydir artık. Diğer insanlardan güçlü olmak hoştur, bu nedenle akıl da hoştur, çünkü akıl bize diğer insanlardan üstün olmayı sağlar. Çoğu insan hırslıdır, bu durumda etrafımızdakilerden üstün olmak onları küçük görmek olduğuna göre küçük görmek de hoştur. Şairin belirttiği gibi insanların kendi yaşamlarını yapabilecekleri en güzel şeylere ayırmaları da güzeldir: “Önünde eğilir, her gün çok zaman harcar bu iş için, kendisinin en iyi parçasıdır.” *Poetika*’da²⁰ konuşmuştuk, komik şeyler de hoştur. Çünkü her türden eğlence, rahatlatma ya da gülme bu gruba dahildir ve söz ya da başka şekilde olsun gülünç şeyler hoştur. Hoş şeyler hakkında bu kadarı yeterli, bu sıraladıklarımızın karşıtları da hoş olmayan şeylerdir.

Biraz önce insanların kötülük yapmalarına neden olan şeyleri sıralamıştık. Şimdi de bunu kimlere ve hangi ruh hallerinde yaptıklarına bakalım. İnsanlar bir şeyin yapılabileceğini ve bunun kendileri tarafından yapılabileceğini

20 Aristoteles’in Türkçede *Şiir Sanatı Üstüne* başlığıyla da bilinen eseri. (çev.)

varsaymalıdır. Ya da yapabilecekleri şeyi yakalanmadan yapabileceklerini, yakalansalar da ceza almayacaklarını, ceza alsalar da elde ettiklerinden daha düşük bir ceza alacaklarını düşünmelidirler. Olanaklılık ya da olanaksızlık konusuna daha sonradan değineceğiz. Ancak bu sadece mahkeme konuşmalarıyla değil tüm konuşmalarla ilgilidir. Eğer insanlar hitabet konusunda usta olduklarını, yasaları çok iyi bildiklerini, çok dostları ve paraları olduğunu düşünüyorlarsa yaptıkları kötülüğün cezasını öde-meyeceklerini varsayarlar. Kişisel olarak üstünlükleri art-tıkça güvenceleri de artar. Aynı şekilde bu özelliklere sa-hip olan dostları ya da onları destekleyenler varsa o zaman bu şeylere sahip olmamaları bile yeterlidir. Bu sayede suç işleyip kaçarlar ve cezadan da kurtulurlar. Kötülük yap-tıkları insanlarla ya da hâkimlerle iyi ilişkileri varsa o za-man da kendilerini rahat hissederler. Bu durumda kötülü-ğe uğrayanlar kendilerini savunacak durumda değillerdir, dava yerine anlaşma yoluna gitmeye çalışırlar, hâkimlerle ilişkileri iyi olduğu için de ceza almazlar ya da hafif bir cezayla kurtulurlar. Dış görüntüleri yaptıkları kötülüğe uygun görünmüyorsa belki de suç işledikleri anlaşılmaya-caktır. Örneğin zayıf ve güçsüz bir insanın saldırı ya da çirkin ve fakir bir insanın zinayla pek de suçlanmaması gibi. Kamusal alanda yapılan zarar ya da açık alanda veri-len zarar ise fazla yapabilecekleri bir şey olarak düşünül-mez ve bu nedenle de önlem alınmaz. Yine yaşayan hiçbir kimsenin işleyemeyeceği kadar büyük suçlar için de ön-lem alınmamıştır. Bütün insanlar kendilerini sıradan deni-lebilecek saldırılara karşı korurlar, hastalıklarda da aynı durum geçerlidir. Hiç kimse görülmemiş bir hastalığa kar-şı önlem almaz. Eğer düşmanınız yoksa ya da en azından fazla düşmanınız yoksa kendinizi güvende hissede-rsiniz.

1372-b

Düşmanınız yoksa sizi birilerinin gözetlemediğini ve bu nedenle de yakalanmayacağınızı düşünürsünüz. Eğer çok sayıda düşmanınız varsa bu kez insanlar gözetlendiğinizi bildiğiniz için kendinizi tehlikeye atmayacağınızı düşünürler. Sizler de bu durumu göstererek kendinizi savunabilirsiniz. Yine suç işlediğinizi işleme tarzınız, olayın olduğu yer ve başka bazı ayrıntılarla saklamaya çalışabilirsiniz. Suç işledikten sonra yakalandığınız zaman kurtulacağınızı, mahkemeyi erteleyeceğinizi, hâkimleri satın alacağınızı, ceza alsanız da zararı karşılamayacağınızı ve bunu epeyce uzun bir süre erteleyeceğinizi düşünebilirsiniz. Belki de son derece kötü durumdasınızdır ve kaybedecek bir şeyiniz yoktur. Kötülükle elde edeceğiniz kazancın iyi ve yakın olduğunu, kaybın ise kötü ve uzak olduğunu zannedebilirsiniz. Kötülükle elde edilen yarar cezadan büyük olabilir, örneğin tiranlıklarda olduğu gibi. Yapılan kötülükle büyük bir kâr elde edeceğinizi ancak kötülüğün sadece kötü bir şöhretten başka bir şey getirmeyeceğini sanabilirsiniz. Tersine de olabilir yani kötülük size saygınlık bile kazandırabilir. Örneğin Zeno gibi annenizden ve babanızdan intikam alabilirsiniz. Ceza ise para ya da sürgün gibi bir şey olabilir. İnsanlar bunlara benzer neden ya da duygulardan biriyle kötülük yapabilir ama iki nedenle birlikte hareket etmezler. Birbirlerinden son derece farklı insanlar bile bundan etkilenebilirler. Daha önceden işlenen suçlardan dolayı yakalanmamış olmak ya da çok sayıda deneme yapıp başarısız olmak da sizi etkileyebilir. Savaşta olduğu gibi bu türden suçlarda da vazgeçemeyecek çok sayıda insan vardır. Zevk hemen, acı daha geç duyulabilir; kazanç hemen, kayıp daha geç fark edilebilir. İradesi zayıf insanları etkileyen şey de budur, zayıf iradeli insanların istedikleri tüm şeylerle alakalı bir durumdur bu. Kendile-

rine hâkim olmayı bilen insanlarda zevk ve kazanç daha sonra yaşanırken acı ve kayıp hemen yaşanabilir. Suçlar tesadüf, zorunluluk, doğal nedenler, alışkanlık nedeniyle olmuş gibi de açıklama yapabilirsiniz. Yani sanki kötülük yapmayı istememişsiniz de doğru davranmayı isteyip becerememişsiniz gibi. Diğer insanların sizleri tarafsız bir şekilde yargılayabileceklerini düşünebilirsiniz. Fakir insanlarda olduğu gibi ihtiyaçtan bir şeyi yapmış olabilirsiniz ya da zenginlerde olduğu gibi lüksleriniz için. İyi şöhret sizden kuşkulananmayacakları için cesaretinizi artırmış olabilir ya da kötü şöhret cesaretinizi artırabilir, çünkü ne yaparsanız yapın durum daha kötü olmayacaktır. Tüm bunlar diğer insanlara kötülük yaparken insanların içinde bulundukları ruh hallerini gösterir. Kendisine kötülük yapılan insanların kimler oldukları ve kötülük yapma yollarıyla ilgili daha sonra konuşmak gerekir. Kendisine kötülük yapılanlar kötülük yapanların sahip olmayı istedikleri şeylere sahip olanlardır, bunlar lüks ya da istenen şeyler de olabilir. Kötülük yapılanlar kötülük yapanların uzağında ya da yakınında olabilirler. Yakındaysalar eylemlerini hemen gerçekleştirirler, uzaktaysalar bu durumda daha yavaş olur. Kartacılıları yağmalayanların düşündükleri gibi. Bu tür insanlar başkalarına güvenen insanlar olabilirler, dikkatli davranmayabilirler. Belki de suçluyu mahkemeye vermeyecek kadar rahat insanlardır. Para konularında tartışmayan insanlar da olabilir. Belki de o güne kadar çok sayıda insan tarafından kötülük görmüş ama yargılanmamış insanlar olabilirler. Bu tür insanlar atasözündeki gibi Mysialı avdırlar. Belki de daha önceden kendilerine hiç kötülük yapılmamış ya da çok az yapılmış insanlardır. Bu durumda önlem almayı bilmezler. Çünkü kendilerine kötülük yapılmadığı için bundan sonra da yapılmayacağı-

1373-a

nı zannederler, çok sayıda kötülük yapıldıysa da bundan sonra yapılmayacağını sanırlar. Bu kimseler eskiden saldırıya uğramış ya da gelecekte saldırıya uğrayabilecek insanlar da olabilirler. Mahkemeye gitmekten korkabilirler, gittiklerinde davalarını kazanamazlar, bu durum herkes tarafından nefret edilen insanlar için de geçerli olabilir. Bir diğer kötülüğe uğrayan grup ise kendilerine kötülük yapanlara karşı kendileri, aileleri ya da dostları tarafından kötülük yapılmış ve yapmak istediği iddia edilen kimselerdir. Atasözü de şöyle der: “Günahkârlık kendine bir neden arar.” İnsanlar düşmanlarına güzel bir şey olduğu için, dostları ise kolay olduğu için kötülük yapabilirler. Dostu olmayanlar, hitabet sanatından anlamayanlar, beceriksizler kendilerine kötülük yapanlarla anlaşırılar ya da mahkemeye verseler de kazanamazlar. Mahkeme konusunda fazla zaman kaybetmemeyi seçenler de vardır. Örneğin yabancılar ya da küçük çiftçiler, küçük bir şeye razı olurlar ve her zaman vazgeçmeye hazırdırlar. Kendilerine çok sıklıkla kötülük yapılan ama kendileri de kötülük yapmış olan insanlar da vardır. Bu insanlara yapılan kötülüğün önemsiz olduğu düşünülür, örneğin diğer insanlara şiddetle saldıran bir insana saldırmanız gibi. Diğer insanlara kötülük yapmış, yapmayı düşünmüş, bunu yapabilecek durumda olan insanlar için de aynı durum geçerlidir. Bu kimselere de kötülük yapmanın güzel bir yanı vardır. İnsanlar sanki kötülük yapmamış gibi hissederler. Yine bir başkasına kötülük yaptığımız zaman dostlarımızı, arkadaşlarımızı, sevdiklerimizi, hayran olduğumuz kimseleri, öğretmenlerimizi ya da yaşamda örnek aldığımız insanları sevindirdiğimiz de olur. Kötülük yaptığımızda haklı davrandığımıza emin olduklarımız da bulunmaktadır. Bir de kendilerinden şikâyetçi olduğumuz ya da aramızda anlaş-

mazlık olan insanlar bulunmaktadır. Kalippos'un Dion'a olan hareketleri gibi. Burada sanki hiç kötülük yokmuş gibi görünür. Kötülük yapmayı planlamasak da bize kötülük yapmayı planlayanlar vardır, bunu fark ettiğimiz zaman fazla düşünecek zaman yoktur. Ainesidemos'un ödüllü bir kenti kısa bir süre önce köleleştirmiş olan Gelon'a gönderdiği söylenir. Gelon kendisinden önce oraya varmıştı ve ondan çabuk davranmıştı. Yine kendilerine kötülük yaptığımız zaman bize verdikleri zararı çıkarabileceğimizi düşündüğümüz de çok sayıda insan vardır. Teselyalı İason'un adil işler yapabilmek için adaletsiz de hareket etmek gerekir demesi gibi. Diğer insanlara yapılan kötülükler arasında herkesçe bilinenler de vardır, bunlar söz konusu olduğu zaman insan affedilmek ister. Bir de kolayca saklanabilenler bulunmaktadır. Yenilebilecek şeyler gibi kolayca tüketilenler ya da rengi, şekli, biçimi kolayca değiştirebilenler, bir yere kolayca saklanabilen şeyler yani taşınabilir olanlar ya da sizde çok sayıda olduğu için başka insanların kolayca ayırt edemeyecekleri şeyler gibi. Bir de kötülüğe uğrayanların utançlarından dolayı itiraf edemedikleri şeyler olabilir. Yani kadınlara ya da oğlanlara yapılan cinsel saldırılar gibi suçlardan bahsediyorum. İnsanları mahkemeye verdiğiniz zaman sizi kavga dövüşten hoşlanıyormuş gibi gösteren şeyler vardır. Bu ufak kötülükler genelde affedilmeyi hak eden şeylerdir. Ne zaman kötülük yapıldığı, kimlere, neden kötülük yapıldığını ayrıntılı bir şekilde açıkladık.

Sırada haklı ve haksız eylemlerin ayrıntılı açıklamasını 1373-b yapmak var. Bu konuda iki tür yasa ve iki tür kişi vardır. İki yasadan kastım özel ve evrensel yasalar. Özel yasalar toplumların kendi belirledikleri yasalardır ve bunları kendi vatandaşlarına uygularlar. Evrensel yasa ise doğa yasa-

sıdır. İnsanların da tahmin edebilecekleri gibi tüm insanların birbirleriyle anlaşmaları olmasa bile doğal bir adalet ve adaletsizlik anlayışı onları birbirlerine bağlar. Sophokles²¹ *Antigone*'de Polyneikes'in gömülmemesinin yasaya karşı doğru olduğunu ifade eder ve şöyle söyler: "Bugün ya da dün değil, her zaman yaşıyor ve hiç kimse ne zaman doğduğunu bilemez." Empedokles²² de hiçbir canlıyı öldürmemek gerektiğini, bunu yapmanın bazıları için doğru olmayan bir şey, bazıları için haksız bir şey olduğunu söylüyor: "Her şeyi kapsayan bir yasa, gökyüzü boyunca durur ve toprağın sonsuzluğu üzerindedir." Messenia konuşmasında Alkidamas²³ şunları söyler: "Yapmamız ya da yapmamamız gereken eylemler toplumun tamamını ya da bir kısmını etkileyen eylemler olarak ikiye ayrılır. Buradan hareketle haklı ya da haksız şeyleri toplumun tamamına ya da bir kısmına karşı yapacağımızı söyleyebiliriz. Zina gibi bir suç işleyen insan belirli bir gruba karşı suç işlerken askerden kaçan toplumun tamamına karşı suçludur."

Bu şekilde düşündüğümüzde haksız eylemlerin toplumun tamamını ya da belirli bir grubu etkilediği sonucuna varabiliriz. Öncelikle kötülük yapmanın ne olduğunu hatırlatmakla başlayalım. Kötülük yapma kasıtlı bir davranış olduğuna göre size kötülük yapılması da kasıtlı olmak zorundadır. Kötülük yapılması için insanın gerçekten de zarar görmüş olması, bundan dolayı acı çekiyor olması gerekir. Zararı iyilik ve kötülükleri konuştuğumuz kısımda açıklamıştık. Yine eylemde bulunan kişinin isteyerek yap-

21 *Kral Oidipus, Oidipus Kolonos'ta, Aias* gibi oyunları ile bilinen tiyatro yazarı. (çev.)

22 İÖ 494-434 yılları arasında yaşamış Sicilya doğumlu düşünür ve bilim insanı. (çev.)

23 İÖ 400-320 yılları arasında yaşamış sofist düşünür. (çev.)

tığını da söylemiştik. Bundan dolayı getirilecek suçlama toplumun tamamına ya da bir gruba yönelik olmalıdır. Bu kimsenin eylemi anlaması ve kasıtlı olması ya da anlamaması ve kasıtlı olmaması gerekir. İlk örnekte seçimi bilinçlidir ve hırs ya da istekle hareket ediyordur. İsteklerden bahsettiğimiz zaman öfkeden de söz edeceğiz ve suç ve suçlunun durumunu daha önceden anlatmıştık. Bazen ise suçlunun davacının söylediği durumu kabul ettiği ancak yapılan işin ismini ya da gerçekleri kabul etmediği durumlar da olur. Örneğin bir şeyi aldığını ama çalmadığını, vurduğunu ama saldırmadığını, seviştiğini ama zina yapmadığını, çaldığı kutsal bir şey olmadığı için kutsal şeylere saygısızlık yapmadığını, çaldığını ama devlet malını çalmadığını, düşmanla konuştuğunu ama hain olmadığını iddia edebilir. Buradaki amacımız suç ve suçsuzluğu netleştirmek olduğuna göre her durumda zina, hırsızlık gibi şeylerin doğru tanımlarını yapabilmek gerekir. Bir kimseyi bu türden şeylerle suçluyorsak önemli olan o kimse- nin ceza gerektiren bir hatasının olup olmadığının anlaşılmasıdır. Günahkâr ya da cezalandırılması gereken gibi ifadeler kullanılıyorsa bu durumda kişi kasıtlı olmalıdır. Saldırı ve hırsızlık gibi şeyler için de aynı durum geçerlidir. Birine vurmak her zaman saldırı olmaz, karşımızdaki kişiye kötü davranmak ya da sırf istediğimiz için böyle davranmak saldırıdır. Bir şeyin sahibinin haberi olmadan bir şeyi almak her zaman hırsızlık olmaz, ancak saklamak ve karşımızdaki kişiyi zarara uğratmak varsa o zaman hırsızlık olur. Diğer suçlamalarda da benzeri bir durum vardır. Diğer insanlara karşı iki türden doğru ve yanlış davranış vardır. Yasalara ve yazılı olmayan şeylere göre. Şu an yasayla ilgili olan üzerine konuşmaktayız. Diğeri de iki türlüdür. Birinde bir iyilik ya da kötülükten dolayı övgü,

1374-a

1374-b

eleştiri ve buna bağlı davranışların sergilenmesidir. Örneğin bize iyilik yapanlara şükran duymak aynı şekilde karşılık vermek, dostlarımıza yardım için hazır olmak ya da bu türden şeyler gibi. İkincisi ise toplumun yasalarındaki eksikleri kapatır. Bu da adil olmaktır ve insanlar adil olana haklı gözüyle bakarlar, bu yazılı yasaların da ilerisinde bir durumdur. Yasa koyucu bu şeyleri bir yere kadar planlamıştır. Bazı konularda tanımlama getiremezler, bazı konularda genelde olanı her zaman olarak tanımlamak zorunda kalırlar ve bu durumun farkındadırlar veya yaralamak için kullanılan silahların çok sayıda olması gibi nedenlerle tam bir liste çıkarılamadığı gibi durumlarda listeler yetersiz kalır. Böylesi bir durumda kesin konuşmak imkânsız ama yasa çıkarmak da gerekliyse yasanın kapsamlı bir şekilde yazılması gerekir. Bu durumda bir insan diğerine vurmak için elini kaldırdığı zaman ya da gerçekten vurduğunda elinde sadece bir yüzük varsa alacağı ceza yasadaki cezadır, yani bir suç işlemiştir ama gerçekte suçsuzdur. Bu duruma adalet demektediriz. Böylesi bir tanımdan hangi eylemlerin haklı hangilerinin haksız oldukları sonucuna ulaşmaktayız. Haklılık ceza gerektiren eylemlerde geçerlidir, aynı zamanda ceza gerektirenler ve kaza, şanssızlık ya da mahkemede yapılan hatalar gibi konularda ayırım yapabilmeliyiz. Şanssızlık dediğimiz şey beklenmeyen sonuçları olan, kötülüğe bağlı olmadan ortaya çıkan bir şeydir. Mahkeme hatası dediğimiz şey de kötülüğe bağlı değildir ve beklenen sonuçlara sahiptir. Ceza gerektiren işler beklenen sonuçları olan kötülüğe bağlı olarak ortaya çıkan şeydir. Çünkü aşırı isteklerimiz bizi bunları yapmaya iter. Adalet sayesinde zayıf olanlara karşı merhametli oluruz, yasadan çok onu yapan insanları, insanların yaptığı eylemlerden çok neye niyetlendiklerine, söylediğinden

çok niyetine, şu anda ne yaptığından çok genelde ne yaptığını bakarız, ayrıntılı bir şekilde hayatını incelemeyiz. Zararlardan daha çok yararları, verilen yararlardan çok elde edilen yararları, kötü muamele gördüğümüz zaman sabretmeyi, anlaşılmadığımız bir konuda kaba kuvvet yerine anlaşmaya gitmeye çalışmayı, dava yerine hakeme başvurmayı adalet sayesinde düşünürüz. Çünkü hakem adil davranır, hâkimler ise yasalarla hareket ederler. Hakemliğin amacı adalet için tüm gücü kullanmaktır. Adaletin doğası hakkında söyleyeceklerimiz bu kadar. Diğer insanlara yapılan kötülükler arasında daha kötü olanı daha kötü eğilim tarafından yapılandır. Bu nedenle çok önemsiz görünen bir şey çok kötü bir şey olabilir. Örneğin Kallistratos Melanopos'u tapınak yapıcılarını üç obolos²⁴ dolandırdığı iddiasıyla suçlanmıştı. Doğru olan şeyler için de tersi geçerlidir. Çünkü burada da daha büyük olan daha küçüğün içindedir. Üç obolos çalan bir adamın korkacağı hiçbir şey yoktur. Bazen ise daha kötü olan şey bu şekilde değil farklı bir şekilde ortaya çıkar. Bazen verilecek ceza yeterince caydırıcı olmayabilir ya da zararın düzeltilmesi olanaksız olabilir. Böylece bu suçun savunulması olanaksız bir hale gelir, zarar gören kişi zarar vereni yasal yollardan cezalandıramayabilir. Çünkü zararın karşılanması olanaksızdır. Çünkü yasal ceza ya da dayak uygun bir cezadır. Yine yapılan kötülüklerden dolayı acı çeken bir insan kendisini kötü bir şekle sokabilir, bu durumda suçu işleyenin daha büyük ceza alması gerekir. Örneğin Sophokles kendisine yapılan saldırıdan dolayı boğazını kesen Euktemon'a ceza isterken, kurbanın kendisine verdiği cezadan daha azını

1375-a

24 Eski Yunanların kullandıkları, drakhme'nin altıda biri değerindeki para birimi. (çev.)

isteyemezdik, demiştir. Bir insan o suçu işleyebilecek tek kişiye ya da hemen hemen bunu yapabilecek tek kişiye suç daha da kötüdür. Yine bir suç aynı şekilde tekrar işleniyorsa, işlediği suç benzeri şeylerin tekrar yapılmasını engellemek için önlemler almaya itiyorsa da durum daha kötüdür. Argos'ta adamın biri suç işlemişti ve işlediği suç neticesinde buna yönelik yeni bir yasa yapılmıştı, tabii adam da cezalandırılmıştı. Kişinin adına yapılmış cezaevi de buna örnek gösterilebilir. Suç vahşice işlendiyse ve kasıt varsa ya da bu suçun hikâyesi acıma yerine büyük korku yaratıyorsa da durum daha kötüdür. Konuşmamızda bu suçla ilgili olarak daha da suçlayıcı konuşabilmek adına sanık, yeminler, sözler, devlet adamları arasında kız alıp verme gibi bir değil de çok sayıda kutsal şeylere karşı saygısızlık yapmıştır deriz. Bu suç daha kötüdür, çünkü zincirleme suç vardır. Yalan yemin edenler örneğinde olduğu gibi suç suçluların cezalandırıldığı yer olan mahkemede işlenmiştir. Mahkemede suç işleyen her yerde suç işleyeceği söylenir. Yine suçu işleyenleri özel bir utanca sokan, bu nedenle kendisine iyilik yapanlara bile kötülük yapmış olan, sadece zarar vermekle kalmayıp aynı zamanda yapılacak iyiliği de önlemektedir. Yine yazılı olmayan geleneklere uygun davranmamak da kötülüktür. İyi bir insan dürüst olmaya zorlanmasa da dürüst olur, yazılı olmayan yasalar güce dayalı değildir ama yazılı olanlar güç zorlaması unsurunu içerir. Bu konuya farklı bir şekilde de yaklaşabiliriz. Yazılı yasalara karşı gelmenin daha büyük bir suç olduğu da iddia edilebilir. Karşılığında büyük cezalar almayı bile göze alan insanın daha küçük suçları işleyeceğinden eminizdir. Neyse, suçların kötülükleri hakkında bu kadar konuşmak kâfi.

İnandırma yöntemleri arasında teknik olmayan yöntemler de bulunmaktadır. Sırada bunları incelemek var. Çünkü mahkeme konuşmalarında bunlara sıklıkla rastlarız. Yasalar, şahitlikler, anlaşmalar, işkenceler ve yeminler. Öncelikle yasalara bakalım ve bunların inandırma, suçlama, savunma ya da vazgeçirmede nasıl kullanıldıklarını konuşalım. Eğer yazılı yasalar bize karşı durumdaysa o zaman genel geçer yasalara bakmalı ve bunların daha adaletli olduklarından bahsetmeliyiz. Jürinin kararını kendi dürüst kanısına göre vereceği iddiasının sadece yazılı metinle sınırlı kalmayacağını ifade ettiğini iddia etmeliyiz. “Adalet devamlı ve değişmezdir, genel geçer yasa değişmez çünkü doğa yasası sabittir ama yazılı yasalar her zaman değişir” demeliyiz. Sophokles’in *Antigone*’inde bu vardır. Antigone kardeşini gömerek sadece Kreon’un²⁵ yasasına karşı geldiğini, genel geçer yasaya karşı çıkmadığını anlatır: “Onlar sadece bugün değil her zaman yaşarlar. Bunlara karşı çıktığım için hiçbir insanın öfkesinden korkmuyorum.” Gerçek adalet doğru ve yararlıdır, oysaki gerçekten adalet sağlanamadıysa bu durum sahte bir durumdur ve bu noktada yazılı yasalar yeterli olmamaktadır diyebiliriz. Yine adaletin gümüşe benzediğini ve gerçek ile sahtesini ayırt edebilmek için hâkimlere ihtiyaç olduğunu da ekleyebiliriz. İnsanların iyi oldukları müddetçe yazılı yasadan çok genel geçer yasaya uygun davranacağını söyleyebiliriz. Belki de bu yasa çok yaygın olan bir başka yasayla çelişebilmektedir bile. Örneğin bir yasaya göre bütün sözleşmeler bağlayıcıdır ancak bir başka yasaya göre yasaya aykırı sözleşme yapamazsınız. Yasa iki farklı anlama geliyorsa hangisinin işimize geldiğine bakarak o

1375-b

25 Thebai kralı. (çev.)

açıdan değerlendirme yapabiliriz. Belki de yasa var olmasına rağmen o durum artık geçerliliğini kaybetmiştir, bu durumda olayı kanıtlamak için elimizden geleni yapmalı ve bu şekilde davranarak yasaya karşı çıkmalıyız. Eğer yazılı yasa işimize geliyorsa bu durumda hâkimlerin dürüst kanılarına göre karar vermelerinin aslında yazılı yasalara aykırı karar vermeleri anlamına gelmediğini, yasanın yemini yanlış anlamaları halinde onları yalan yere yemin etmekten kurtardığını açıklamalıyız. İnsanların mutlak iyiyi değil kendileri için iyi olanı tercih ettiklerini ya da yasadan yararlanmamanın hiç yasaya sahip olmamak kadar kötü olduğunu iddia edebiliriz. Diğer sanatlarda olduğu gibi hekimden daha akıllı olmak işe yaramaz, çünkü hekimin hatalarının getirdiği zarar, güce boyun eğmeme alışkanlığından daha az zararlıdır. Yani yasalardan daha iyisini bildiğini iddia etmek demek aslında en iyi olarak bilinen yasa kitaplarında da yasaklanmış bir şeydir. Yasalar hakkında bu kadarı yeterli.

Sırada tanıklar konusu var. Eski ve yeni tanıklar vardır. Yeni tanıklar mahkemelerde zarar da verebilirler. Eski tanıklar dediğimiz zaman herkes tarafından bilinen şairler ve diğer ünlü kimselerden bahsetmekteyim. Örneğin Atinalılar Salamis konusunda eski bir tanık olan Homeros'a sordular. Tenedoslular yakın zamanlarda yaşadıkları bir anlaşmazlık nedeniyle Sigeum halkına Korinthoslu Periandros'u²⁶ şahit gösterdiler. Kleophon Kritias'a yönelttiği suçlamayı Solon'un ağıt gibi olan sözlerinden destek alarak Kritias ailesindeki disiplinin uzun zamandır bozuk olduğunu iddia etti. Zaten böyle olmasaydı Solon şunları belirtmezdi: "Kendine dua et! Kızıl saçlı Kritias'ın

26 Korinthos tiranı. (çev.)

babasının emirleri dışında bir şey yapmadığını söyle.” 1376-a
 Bu tanıklar geçmişle ilgili bir olaydır. Sırada gelecekteki olaylardan haber verenler var. Örneğin Themistokles²⁷ düşman donanmasıyla olan savaşın nedeni olarak tahta sur hakkındaki kehaneti gösteriyordu. Atasözleri de söylendiği şekilde bir kanıt biçimidir. Örneğin bir kimseye yaşlılarla dost olmamasını öğütleyorsanız şu atasözünden yararlanırsınız: “Yaşlıya asla acıma!” Yine bir kimsenin babayı öldürmesi halinde oğullarını da öldürmesi gerektiğini öneriyorsanız şu sözden yararlanabilirsiniz: “Biri babayı öldürüp çocukları intikam için sağ bırakıyorsa aptalın tekidir.”

Yeni tanıklar tartışmalı bir konu hakkında düşüncelerini ifade eden tanınmış kimselerdir. Bu tür şeyler daha sonraki konuşmacılar için de yararlıdır. Örneğin Eubulos mahkemede Khares’e karşı Platon’un Arkhibios’a karşı söylediklerini söylemiştir: “Bir insanın aşağılık olduğunu kabul etmek buralarda âdet oldu.” Yalancı şahitlik yapmaları halinde kendileri de cezalandırılacak kimseler bulunmaktadır. Bir şeyin yapılıp yapılmadığı, olup olmadığı gibi konularda konuşurlar. Eylemin niteliği, haklılığı, haksızlığı, yararı zararı gibi konularda konuşmazlar. Bu türden sorularda tarafsız insanların görüşleri çok önemlidir. Ayrıca eski tanıklar daha da güvenilirler çünkü kandırılmazlar. Tanıklarla ilgili olarak şunları da eklersek yararlı olacaktır: Eğer size tanıklık yapacak bir kimse yoksa hâkimden olası olana göre karar vermesini istersiniz, bu da vicdanına göre karar almasıdır. Olasılıklar mahkemeyi etkilemek üzere rüşvet kabul edilmezler, aynı zamanda yalan yemin diye de varsayılmazlar. Eğer tanığınız var ve

27 İÖ 525-460 yılları arasında yaşamış Atinalı komutan. (çev.)

diğer tarafın tanığı yoksa bu durumda olasılıklardan bahsetmenin yersiz olduğunu, tanıklarla iş görülmesi gerektiğini ve aynı zamanda iki tarafın özürlerinin birbirlerini dengeleyeceğini iddia edebilirsiniz. Tanıkların kanıtları bize ya da rakibimize, olayla ilgili duruma ya da karaktere yönelik olabilir. Bu nedenle yararlı kanıtlar konusunda kaybımız olmayacaktır. Çünkü eğer davamızı kanıtlayabilecek ya da karşımızdakinin davasını çürütecek tanıklarımız olmasa bile kendi değerimizi ya da karşımızdakinin değersizliğini gösterecek tanıklar olabiliriz. Tanıklarla ilgili olarak diğer düşünceler diğer retorik kanıtlarda kullandığımız çizgiye bağlı olmalıdır. Diğer düşüncelerden kastım o kimsenin dost, düşman, tarafsız, iyi ya da kötü ya da değersiz bir şöhrete sahip olması gibi şeyler.

1376-b

Sözleşmelerle ilgili kanıtlara gelince, bunların önemini bizim lehimizdeyse artırmaya, aleyhimizde ise azaltmaya çalışarak güvenilirliklerini artırmaya ya da azaltmaya çalışmak gerekir. Bu sözleşmelerin güvenilirliğini belirlemek ya da onaylanması ya da iptal edilmesiyle ilgili olarak yapılanlar, tanıklarla ilgili olarak yapılanlarla aynıdır. Çünkü güvenilirliği belirleyen şey imzalayanların ya da onu koruyanların karakterine bağlıdır. Sözleşmenin gerçek olduğu kabul ediliyor ve bize yardımcı oluyorsa onun değerini vurgulamalıyız. Sözleşmelerin özel ya da küçük çapta da olsa bir yasa olduklarını, yasaları bağlayıcı olmasalar da yasaların sözleşmeleri bağlayıcı yaptıklarını ve bu nedenle yasanın kendisinin de bir tür sözleşme olduğunu, bir insanın sözleşmeyi umursamaması halinde aslında yasayı umursamadığını söyleyebiliriz. Öte yandan isteğe bağlı iş ilişkilerinde sözleşmeler vardır ve bunların bağlayıcılıkları ortadan kalkarsa insan ilişkileri zarar görür. Bu türden başka kanıtlar bulmak için daha fazla çaba

harcamamıza gerek yok. Öte yandan sözleşmeler bizim aleyhimize ise bu durumda yasaya da karşı çıkmamızı sağlayacak kanıtlar üzerinden hareket edebiliriz. Var olan yanlış bir yasaya uymak istemeyiz. Böylesine bir sözleşmeye uymak zorunda kalmak da saçma bir durumdur. Öte yandan bir hâkimin görevinin neyin haklı olduğunu bulmak olduğunu, amacının sözleşmenin ne anlama geldiğini bulmak olmadığını, adaletin nasıl sağlanacağını düşünmek olduğunu iddia edebiliriz. Hile ya da güç kullanarak adalete zarar veremeyiz ancak bir sözleşmede hile ya da güç kullanılmış olabilir. Yine sözleşmenin dünyada genel geçer kabul edilen şeylere ya da ülkemizin yasalarına uygun olup olmadığını, daha önceden imzalanmış ya da daha sonradan kabul edilmiş bir sözleşmeyle çelişip çelişmediğine bakabiliriz. Bir sonraki sözleşmenin bağlayıcı, önceki hali ise doğru olabilir. İşimize geleni kullanabiliriz. Yine sözleşmenin hâkimlerin yararına olup olmadığına da bakabiliriz ve bu da yarar konusunu tartışmaya açmaktır. Bu kanıtlar da diğerleri kadar yardımcı olurlar.

Kanıt sağlama yollarından biri de işkencedir, zorlayıcı olduğu için sıklıkla başvurulur. Bu noktada işimize gelen bir durum varsa işkencenin asla yanılmayan bir kanıt türü olduğunu iddia ederek değerini büyütme zor bir şey değildir. Öte yandan sonuçlar işimize gelmiyorsa bu durumda insanların işkence altında doğruyu söyledikleri gibi yalan da söyleyebileceklerini, bazen inatla gerçeği söylemediklerini, bazen hiçbir şey düşünmeyip sadece kurtulmak için yalan yanlış şeyler söylediklerini ifade edebiliriz. Gerçekten bu tür şeylerin yaşandığı ve hâkimlerin de hatırladıkları örnekleri belirtmeliyiz. İnsanlar umursamaz, aptal ya da cesur olsunlar büyük sıkıntılara cesurca katlandıklarını, korkakların ise bu sıkıntıları görene kadar

1377-a

bolca uydurmada bulunduklarını söyleyerek işkenceyle toplanan kanıtların güvenilir olmadığını söyleyebiliriz.

Yemin konusunda dört nokta vardır. Bir insan hem yemin eder, hem de yemini kabul eder, her ikisini de yapmaz, ya da kendisi yemin edip yemin kabul etmez ya da kendisi yemin etmez, yemin kabul eder. Bir de zaten yeminin daha önceden edilmiş olduğu bir durum da söz konusu olabilir. Eğer yemin etmeyi reddediyorsanız başka insanların yalan yere yemin ettiklerini söyleyebilirsiniz. Karşınızdaki insan yemin ederse cezalandırılacağınızı, etmezse hâkimlerin onun tarafında olacaklarını düşünürsünüz. Hâkimlere güvenip güvenmemenize bağlı olarak bir hareket yolu belirlersiniz. Eğer yemin kabul etmiyorsanız bu durumda yeminin karşılığının her zaman ödendiğini, eğer kötü bir insansanız kolayca yemin ederek durumdan sıyrılabileceğinizi ve başarıya ulaşmak için yemin etmek zorunda kalmış olabileceğinizi söylersiniz. Bu nedenle yemini kabul etmeme nedeninizin korkaklık değil ilkesel bir tavır olduğunu açıklayabilirsiniz. Kseophanes'in²⁸ sözlerini örnek verebilirsiniz: "Tanrıya inanmayanın inananı hor görmesi saçmadır." Bu durum güçlü bir insanın dövmek için kendisinden zayıf bir insana meydan okuması kadar saçmadır. Yemini kabul etmeye hazırsanız kendinize güvendiğinizi ancak karşınızdaki kişiye güvenmediğinizi, Ksenophanes'in düşüncelerinin tersini söyleyerek doğru olanın inanmayanın yemin etmesi, inananın kabul etmesi olduğunu, hâkimlerin bile yeminleri kabul ettikleri bir ortamda sizin kabul etmemenizin saçma olacağını söylersiniz. Yemin etmek isterseniz dindar bir insan olduğunuzu

28 İÖ 569-477 yılları arasında yaşamış Elea Okulu kurucusu filozof. (çev.)

ve konuyu tanrılara bıraktığınızı, karşınızdaki kimsenin kendisinin hâkim olması gerektiğini, kararı ona bıraktığınızı, diğer insanların yemin etmelerini isterken sizin yemin etmeyi kabul etmemenizin ayıp olacağını ifade edebilirsiniz. Özel durumlarda nasıl fikir yürüteceğimizi öğrendik, bu durumda ikili durumlarda da nasıl fikir yürütebileceğimizi biliyoruz demektir. İkili durumdan kastım yemini kabule istekli olup kabul etmemek, yemin etmek ama yemin kabul etmemek, yemin etmek ve kabul etmek, her ikisini de kabul etmemek gibi durumlar. Bu saydıklarımız biraz önce sıraladıklarımızın birleşimi olduklarından dolayı ispatların da biraz önce belirtilenlerin ispatlarının birleşimi olması gerekir. Daha önceden ettiğiniz yemine uygun olmayan bir başka yemin ettiğinizi varsayalım. Bu durumda yalandan yemin etmediğinizi, bunun bir suç olduğunu, oysaki suç bilerek yapılan bir eylemken sizin eylemlerinizin başka insanların gücü ya da hileleri nedeniyle isteğiniz dışında gerçekleştiğini ifade edebilirsiniz. Yalan yeminin söylenen sözlere göre değil niyete göre olduğunu iddia edebilirsiniz. Oysaki yemini bir başka yeminle çelişen kişi rakibinizse bu durumda karşınızdaki kişinin devlete düşman olduğunu, çünkü yeminine bağlı olduğunu, insanların yasaların uygulanmasından önce yemin etmelerinin nedeninin bu olduğunu söylersiniz. Şöyle dersiniz: “Rakiplerim sizlerin yeminlerinize bağlı kalmanızı istiyorlar ama kendileri yeminlerine bağlı değiller.” Yeminin önemini vurgulamak için başka kanıtlar da öne sürebilirsiniz.

1377-b

İKİNCİ KİTAP

Şimdiye dek siyasi eylemleri destekleme ve karşı olma, övgü ve yergiler, mahkemelerde dava açma ya da savunmada kullanılan araçları inceledik. Bizleri dinleyenleri inandırabilmek için kanıtlarımızı çok iyi bir biçimde dayandırabileceğimiz, üç konuşma türünün her birinde kendine ait özelliklere göre enthymema ve enthymemayı oluşturan düşüncelerden söz ettik. Hitabet karar vermeyi etkilemeyi amaçlayan bir şey olduğuna göre iki konuşmacı arasında karar veren dinleyicidir. Mahkemede alınan hüküm karardır. Konuşmacılar bu nedenle sadece kanıtları açıkça ortaya sermekle yetinmeyip aynı zamanda kendi karakterlerini de açıkça göstermeli ve dinleyicileri doğru bir düşünceye sokmaya çalışmalıdırlar. Gerek siyasi konuşmalarda gerekse de mahkemelerde konuşan kimsenin kendi karakterini açıkça ortaya koyması ve kendisini dinleyenlere karşı dürüst davrandığını hissettirmesi konuşma gücünü artırır. Tabii ki dinleyicilerin de doğru bir düşünce içinde olmaları gerekmektedir. Özellikle de siyasi konuşmacıların karakterlerinin açık bir şekilde ortaya konması ve mahkemelerde dinleyicilerin doğru düşünce içinde olmaları oldukça önemlidir. İnsanlar başkalarına dostluk ve hoşgörüyle yaklaştıkları zaman ya da nefret ve düşmanlık dolu oldukları zaman olaylara farklı şekil-

1378-a

de yaklaşırlar. Mahkemede yargılanan bir insana dostça yaklaşıyorlarsa o kimse suçlu olsa bile daha az kötülük yapmış gibi davranırlar, düşmanca yaklaşıyorlarsa bu kez tersi şekilde yaklaşırlar. Aynı şekilde bir şeyin gerçekleşmesi halinde o şeyden iyi beklentileri varsa onun gerçekten olacağını ve kendileri için iyi olacağını zannederler, aksi durumda konuyu fazla umursamazlar. Konuşmacının karakterine güven duyulmasını sağlayan üç şey vardır. Bu üç şey diğer kanıtlardan farklıdır. Sağduyu, iyi ahlak ve iyi niyet. Bir konuda yanlış bir şeyler söyleme ya da kötü bir öneride bulunmanın nedeni aşağıdakiler ya da aşağıdakilerden biri olabilir. Sağduyunuz olmadığı için yanlış bir karar alabilirsiniz, belki de ahlaksız olduğunuz için doğru kararlar alsanız bile bunu söylemezsiniz. Belki de dürüstsünüzdür ama dinleyicilere bunu belli etmezsiniz. Yani sonuçta en iyi yolun ne olduğunu söylemeye bilirsiniz. Bunlar olasılıklar. Buradan hareketle sağduyu sahibi bir insanın dinleyicilere güven vereceği sonucuna ulaşabiliriz. Bizim iyi niyetli ve ahlaklı bir insan olduğumuzu gösterecek olan şeylerden en güzeli daha önceki iyilik önerilerimizdir. Kendi iyiliğimizi kabul ettirmenin en iyi yolu diğer insanların iyiliklerini kabul ettirmektir. Bundan sonra inceleyeceğimiz coşkular konusunda iyi niyet ve dostça yaklaşım konuları da yer alacak.

Coşku insanın kararlarını değiştirebilen ve aynı zamanda haz ve acıyla birlikte gelen duygulardır. Örneğin kızgınlık, acıma, korkma, beğeni ya da bunların benzerleri ve karşıtları. Hepsiyle ilgili söyleyeceğimiz şeyleri üç başlıkta incelememiz gerekir. Öfkeli insanların nasıl bir ruh halinde oldukları, genelde kimlere ve neden öfkelenediklerini incelememiz gerekir. Bunlardan birini ya da ikisini bilmek yetmez, her üçünü de bilmediğimiz sürece bir in-

sanda öfke uyandıramayız. Diğerleri için de aynı durum geçerlidir. Bu nedenle konumuzun başında konuşmacılar için yararlı önermeler listesi hazırladığımız gibi konuyu incelemek için de benzeri bir yolla hareket etmeliyiz.

Öfke acıyla birlikte gelir ve genelde insanın kendisine ya da dostuna haksızca yapılmış bir davranışın intikamını alma isteğidir. Eğer verdiğimiz tanım doğruysa genel olarak öfke bir insana değil, örneğin belirli bir kişiye karşı hissedilmiş olmalı. Karşıdaki kimsenin size ya da dostlarınızdan birine bir şey yaptığı ya da yapmaya niyetlendiği için hissedilmiş olmalı. Öfke duygusuna bir zevk de eşlik etmelidir, bu da intikamdan kaynaklanan bir zevktir. Hiçbir insan ulaşamayacağı bir şeyi amaçlamaz, bu nedenle öfkelenen kimse de ulaşabileceği bir amacı arıyordur, amaca ulaşma arzusu ise hoş bir şeydir. Zaten bu nedenle öfke için aşağıdaki dizeleri söylerler: “Bal damlası gibi insanın içine girer, göğsünü bir duman gibi kaplar.” İntikam üzerine düşündüğünüzde öfke de yanında bir hazla beraber gelir. Durum aynı rüyalarla ortaya çıkan imgeler gibi keyif verir.

1378-b

Küçümseme bir şeyin değersiz olduğuna dair bir düşüncedir. İyi şeyler gibi kötü şeylerin de önemli olduklarını düşünürüz. Kötü şeyler de beraberlerinde önemli bir takım şeyler getirebilirler. Ancak beraberinde önemli bir şeyler getirmeyen şeyleri önemsiz kabul ederiz. Üç ayrı tür küçümseme bulunmaktadır. Aşağılık görme, gazez ve küstahlık. Aşağılık görme bir tür küçümsemedir. Bir şeyin önemsiz olduğunu düşünürsünüz ve onu aşağılırsınız ve küçümstedikleriniz bu türden şeylerdir. Garez daha farklıdır, burada amaç kendinizin bir şey elde etmesi değil, başka birinin elde etmesine engel olmak için onun isteklerine engel olmaktır. Kendiniz için bir şey istemediğinizden

küçümsüyorsunuzdur, bu şeyin size bir zararının dokunacağını hissetmezsiniz. Zaten böyle hissetseydiniz küçümseme yerine korku olurdu. Bunun size ciddi bir yarar da sağlayacağını hissetmezsiniz, böyle olsaydı da küçümseme yerine dostluk olurdu. Küstahlık da bir küçümsemedir, bu kez siz bir şey kazanmazsınız, bunun yerine karşınızdaki kişinin utanmasına neden olacak şeyler söylersiniz ya da yaparsınız. Bir şeye karşılık vermek ise küstahlık değil intikam almaktır. Küstah insan bu durumdan keyif alır, çünkü başkasının kötü durumunda kendini daha yukarıda görür. Gençlerin ve zenginlerin küstah olmalarının nedeni budur, böyle davrandıkları zaman başkalarından kendilerini üstün görürler. İnsanların hakları olan saygınlığı ellerinden aldığınız takdirde onları küçümsemiş olursunuz, çünkü iyi ya da kötü bir şeye saygı göstermiyorsanız o şey değersizleşir. Akhilleus'un şu sözlerinin nedeni de bu durumdur: "Onur payımı alıp beni değersizleştirdi. Beni sanki hiçbir şeyi olmayan bir yabancı durumuna düşürdü." Bir kimse karşısındaki kişi yetenek, asalet ya da iyilik bakımlarından kendisinden zayıfsa o kişinin kendisine saygı duymasını bekler. Hitabet konusunda güçlü olan biri konuşmayı beceremeyen birinden, yöneten yönetilenden, yöneten olması gerektiğini düşünen bir insan yönetilen olması gerektiğini düşündüğü bir insandan saygı bekler. Bu nedenle şu sözler söylenmiştir: "Zeus'un doyurduğu kralların öfkesi fenadır." "Öfkesini yense de nefret kalır geride." Bu örneklerde öfke kendi üstünlüklerinden kaynaklanmaktadır. Aynı şekilde insan kendisine borçlu olduğunu düşündüğü insanlardan da saygı bekler. Daha önceden ya da şu anda iyilik yaptığı bir insan ya da gerek kendi isteğiyle gerekse arkadaşlarının isteğiyle iyi davrandığı ya da davranmayı düşündüğü insanlardan da

1379-a

saygı bekler. Şu ana kadar insanların hangi koşullarda, kime ve neden öfkelenildiğini konuştuk. Öfkeli insan acı çekiyordur ve bir amacı vardır. Bu durumdayken, aynı susuzken bir şey içmenizi önleyen bir insan gibi karşınızdaki kişi doğrudan da bir şey yapsa dolaylı olarak da karşı dursa öfkeli insana yapılan şey aynıymış gibi görünür. Bu durumda olan bir insan kendisine karşı olsun ya da kendisiyle birlikte hareket etmesin, öfkeli olduktan sonra o kimseye aynı oranda öfke duyar. Bu nedenle hastalık, fakirlik, aşk acısı, susuzluk ya da bir şekilde tatmin edilememiş insanlar üzüldükleri veya acı çektikleri için öfkelenmeye hazırdırlar, başta kendi durumlarını küçümseyenler olmak üzere insanların davranışlarından kolayca etkilenirler. Bir hastanın hastalığının umursanmaması, fakir bir insanın fakirliğinin umursanmaması, girdiği savaş umursanmayan kimse ya da aşkına karşılık bulamayan kimse gibi. Bu kimseler öfkelenmeye hazırdılar, ayrı bir küçümseme olmasa bile genel küçümseme yeterli olacaktır. İnsanlar o sırada kendilerini kontrol altına almış olan duygunun etkisiyle kendilerine ait öfkeyi harekete geçirmeye hazırdırlar. Yine beklentilerimizin dışında bir sonuçla karşılaştığımızda da öfkeleniriz. Beklentimizin dışında güzel şeylerle karşılaşmak nasıl bizi mutlu ederse, beklentimiz dışında kötü bir durumla karşılaşmamız halinde de öfkeleniriz. Bu nedenle çeşitli yaşam dönemleri, zamanlar, mevsimler ya da özel durumlar insanı öfkeye iter. Bunun ne zaman ve nerede olacağı bellidir. Bu koşullara girdiğimiz sürece öfkeleneceğimiz çok açıktır. Bu saydığımız şeyler insanların kolayca öfkelenebilecekleri durumlardır. Bizimle alay eden ya da bizi küçümseyen insanlara küstahlıklarından dolayı öfkeleniriz. Tabii ki küstahlık gibi görünen ve bizi üzen insanlara da öfkeleniriz. Bu tür bir üzüntü karşılık vermek

1379-b

ya da karşılık verene yarar getiren türden değildir. Çünkü bunlar yapıldığı zaman küstahlık olduğu hissedilir. Yine önemseyemediğimiz şeyler hakkında kötü konuşanlara, bizi küçümseyenlere öfkeleniriz. Örneğin bir insan filozof olarak ün kazanmak istiyorsa kendi felsefesini küçümseyenlere, görüntüsüyle övünenler görüntüsünü beğenmeyene kızarlar. Bu nedenle görünmek istediğimiz gibi değilsek, bahsedilen özelliklere sahip değilsek ya da büyük oranda sahip olamıyorsak daha çok öfkeleniriz. Eğer alay edilen özelliklerimizden daha fazlasına sahip olduğumuza inanıyorsak alayı umursamayız. Dostlarımıza diğer insanlara göre daha fazla kızarız, çünkü onların bize iyi davranmaları, kötü davranmamaları gerektiğini düşünürüz. Genelde bize saygılı ve iyi davranan insanların davranışları değişirse artık bizi küçümstediklerini düşünerek kızarız, ne de olsa küçümsemeselerdi davranışları değişmezdi. İyiliklerimize aynı şekilde ya da benzeri şekilde davranarak karşılık vermeyenler, bizden aşağı olmalarına karşın karşılık verenlerin de bizi küçümstediklerini düşünürüz. Karşı çıkanların bizi kendilerinden aşağıda gördüklerini düşünürüz. Sanki iyi davranmamızın nedeni kendimizi onlardan aşağı görmemizmiş gibi davrandıklarını zannederiz. Umursamadığımız insanların bizi küçümsemelerine de kızarız. Çünkü küçümseme kaynaklı öfke, bizi küçümseye hakkı olmayan insanlara da duyulur, oysaki bizden aşağı insanların buna hakkı yoktur. Eğer dostlarımız bizimle ilgili iyi konuşmuyorlarsa ya da bize iyi davranmıyorlarsa onlara kızarız. İhtiyaçlarımızı anlamazlarsa da onlara kızarız. Antiphon'un oyununda Pleksippos'un Meleagros'a kızma nedeni buydu. Çünkü anlamama küçümsemeyi gösterir, oysaki önem verdiğimiz bir insanın ihtiyaçlarını anlamaya çalışırız. Yine bizim şanssızlığımıza sevinen

ya da bunu görmesine karşın bir şey yapmayan insanlara da bizden nefret ettikleri ya da bizi küçümsedikleri için kızarız. Bize acı verip bunu umursamayanlar da aynı durumdadır. Örneğin kötü haber getirenler gibi. Bizimle ilgili dedikoduları dinleyenler, sürekli zayıflıklarımızı görenlerin de bizi küçümsedikleri ya da bizden nefret ettikleri düşünülür. Oysaki bizi sevenler sıkıntılarımızı paylaşır, sürekli olarak zayıflıklarımızla ilgilenmezler. Ayrıca aşağıdaki insan grupları karşısında bizi küçümseyenlere kızarız. Rakiplerimiz, hayran olduğumuz insanlar, bize hayran olmasını istediklerimiz, çok saygı duyduklarımız ve bize çok saygı duyanlar. Bu kimseler karşısında zor duruma düşmek bizi daha çok öfkelenendirir. Onurlu insanlar savundukları aile, köle ya da eş gibi insanlarla ilgili olarak küçümsemelerden de rahatsız olurlar. Yine iyiliğe iyilikle karşılık vermeyenlere haklı olarak öfkeleniriz. Biz ciddi bir şey anlatırken bizimle hafiften alay eden insanlara da kızarız, çünkü böyle bir davranış küçümsemeyi gösterir. Bize diğer insanlara davrandığından daha kötü davrananlara da kızarız. Çünkü başka birinin hak ettiği ama bizim hak etmediğimizi düşünen bir küçümseme vardır ortada. Unutkanlık sonucunda da öfke doğar, önemsiz olsa da ismimizin unutulması gibi. Çünkü unutulma küçümsemediğimizin bir belirtisi gibidir, nedeni önem vermemektir, önem vermemek de küçümsemektir. Kimlere öfkelenildiğimizi, öfke sırasında neler hissettiğimizi, neden öfkelenildiğimizi açıkladık. Konuşmacının da kendisini dinleyenleri öfkelenmeye hazır hale getirmesi ve rakiplerini suçlanmaya uygun ve insanları onlara karşı öfke duymalarını sağlamaya çalışacak hale getirmesi gerekir.

1380-a

Sakinleşme öfkelenmenin, sakinlik de öfkenin karşıtıdır. Bu nedenle insanların hangi ruh hallerinde sakin ol-

duklarını, kimlere karşı sakın olduklarını ve nasıl sakinleştiklerini incelememiz gerekir. Sakinleşme, öfkenin ortadan kalkması ve yumuşama olarak tanımlanabilir. Bizleri küçümseyenlere öfkelendiğimizizi, küçümsemenin de isteyerek yapılan bir şey olduğunu söyledik. Bu durumda isteyerek küçümseyen ya da böyle bir şey yapmayan ve böyle görünen insanlara karşı sakinizdir. Tabii ki yaptıkları şeylerin tersini yapmak isteyenlere karşı da aynı şekilde yaklaşırız. Yine kendilerine davrandığı gibi bize davrananlara da sakın oluruz. Çünkü insanların kendi kendilerini küçümsemek isteyeceklerini düşünmeyiz. Yaptıkları şeyden dolayı pişman olanlara karşı da sakinizdir. Zaten yaptığınızdan pişman olmak demek aslında üzüntüye bir nevi karşılık olarak verilmesidir. Kölelerin cezalandırılmasında da benzeri bir durum vardır. Kölelerden yaptıklarını kabul etmeyip karşı çıkanları daha fazla cezalandırırız, suçunu kabul edenlere karşı ise öfkemiz yatışır. Çünkü görünen bir şeyi inkâr etmek utanmazlıktır, utanmazca davranan bizi küçümsüyordur, sonuçta aşağı durumda olduğuna inandığımız insanlara karşı utanç duymayız. Bize saygı duyanlara sakinizdir. Kendilerini bizden aşağı görenler, zaten aşağıda olanlar korku duyacakları ve karşılarındakilerden korktukları sürece küçümsemeyeceklerini bildiğimiz için saygı duyarız. Oturmanı ısırmayan köpekler gibi sevdiğimiz insanlara karşı sakinizdir. Ciddi davrandığımız zaman bize karşı ciddi davrananların bizi ciddiye aldıklarını biliriz ve küçümsemediğimizi anlarız. Kendilerine davrandığımızdan bize daha yumuşak davrananlara sakın davranırız, yine istekte bulunan, yalvaran kimseler de kendilerini bizden aşağıda konumlandırırlardır. Herhangi birini aşağılamayanlar, önemli ya da bize benzer birini aşağılamayanlar, alay etmeyenler ya da

küçümsemeyenler de bu gruptadır. Özetle söylemek gerekirse öfkelendiğimiz şeylerin tersleri bizi sakinleştirir. Bir kimseden korkuyorsak ya da saygı duyuyorsak bu durum devam ettiği sürece öfkelenmeyiz, bir insandan hem korkup hem de ona kızamazsınız. Hareketlerini öfkeyle yapmış olanlara kızsak da daha az kızarız. Çünkü amaçları bizi zor duruma sokmak değildir, insanlar diğer insanlara kızdıkları zaman onları küçümsemezler çünkü küçümsemede acı yoktur, öfke ise acı verir. Aynı şekilde bize saygı duyanlara da kızmayız. Sakinleşmemizi sağlayan ruh hali öfkelenmemizi sağlayanın tersidir. Yani eğlenmek, gülmek, mutlu olmak, her şeyin yolunda olması, başarılı ve mutlu hissetmek, yani acı çekilmeyen, kimseye zarar vermeyen zevkler ve umutlarla dolu bir yaşam sürülmesi halinde. Eğer belirli bir süre geçtiyse ve öfkenizin şiddeti azaldıysa sakinleşiriz, çünkü zaman öfkeyi bastırır. Yine bir başkasından intikam almış olmak da başka bir insana duyulan daha büyük bir öfkenin ortadan kalkmasına neden olabilir. İşte bu nedenle Philokrates'e insanlar kendisine kızgın olduğunda neden kendisini savunmadığı sorulduğunda "henüz zamanı değil" demiştir. Bunun üzerine ne zaman zamanı gelecek diye sorulunca "Bir başkasına iftira atıldığında" diye yanıt vermişti. Çünkü insanlar öfkelerini bir başka insana yönelttikleri zaman sakinleşirler. Ergophilos olayını hatırlayalım. İnsanlar Kallisthenes'ten çok ona kızgındılar ama bir önceki gün Kallisthenes'e ölüm cezası verdiklerinden dolayı onu beraat ettirdiler. İnsanlar bir suçluyu cezalandırdıkları zaman ya da öfkeleri sayesinde kendi verecekleri cezadan daha ağırını çektiyse o zaman rahatlarlar. Çünkü kendi intikamlarını almış gibi hissederler. İnsanlar kendileri bir hata yaptılarsa ve haklı olarak acı çektiklerini düşünüyorlarsa acı çekmelerinin

1380-b

nedeninin haksız bir şey olduğunu düşünmezler. Bu durumda da öfke olmaz. Bu nedenle öncelikle ceza verirken sözle ceza vermeliyiz, böyle olduğunda köleler bile gerçekten cezalandırılmış olurlar. Suçlunun bize yaptığı şeyden dolayı cezalandırıldığını anlamayacağını düşündüğümüzde de sakinleşiriz. Öfke kişisel bir şeydir ve öfkenin tanımı da bunu gösterir. Şu dizelere bir bakın: “Kentleri yıkan Odysseus’un beni kör bıraktığını söylersin.” Polyphe-mus cezalandırılmamış olsaydı kendisini körleştiren şeyin nedenini bilemezdi. Zaten bizim öfkemizden haberdar olmayan birine kızamayız. Kızdığımız insanlar öldükleri zaman da öfkemiz geçer, çünkü zaten en kötü şeyi yaşıyorlardır, acı ya da öfkemizi artık hissedemeyecekleri ya da onlara hissettirmeyi amaçlayamayacağımız için öfkelenmeyiz. Şairin Akhilleus’a Hektor’un ölümünden sonra öfkesini bitirmek için şu sözleri söyletmiş olması ne de güzeldir: “Onun öfkelendiği anlamsız bir toprak parçası.” Bir başkasını sakinleştirmek istediğiniz zaman bu yöntemlerden yararlanmak gerekir. Dinleyicileri bu ruh haline sokmalısınız ve aynı zamanda öfkeli oldukları insanları saygıdeğer, iyi, yararlı insanlar ya da yaptıkları şeyi istemeden yapmış insanlar ya da yaptıkları şeyden çok büyük üzüntü duyan insanlar olarak göstermelisiniz.

1381-a Sırada dostluk ve düşmanlık var, bu duygular kimlere karşı ve neden ortaya çıkar? Öncelikle dostluk duygusundan başlayalım. Bir insana karşı dostluk duymak demek kendinize değil karşınızdaki insanın iyiliğine olacak şeyler istemek ve mümkün olduğunca bunları yapmaya çalışmak durumudur. Dost bu türden duygulara sahiptir ve karşısındaki kişide de aynı duyguları uyandırır. Birbirlerine karşı bu ve benzeri duyguları duyan insanlar dost olduklarını varsayarlar. Bu nedenle dostlar iyi durumlarda

sevincinizi, kötü durumlarda acınızı paylaşan ve bunu sadece sizin için yapan insanlardır. Sizin sevinç ya da acınızı paylaşması aslında size olan iyi niyetinin bir göstergesidir çünkü bizler istediğimiz şeyleri elde ettiğimiz zaman mutlu, elde edemediğimiz zaman ise mutsuz olan varlıklarız. Bu nedenle bize iyi ya da kötü gelen insanlar dost ya da düşman olmaktadır. Aynı insanlara dost ya da düşman olanlar da dost ve düşman olurlar. Çünkü bu duyguların karşılıklı olması gerekir. Böylece biri diğerinin kendisi için istediği iyi şeyi onun için de isteyerek dost olduğunu gösterir. Öte yandan gerek kendimize karşı gerekse de bizim denetimimiz altındaki insanlara karşı gerek kolay gerekse zor işlerde bizim iyiliğimize davrandıkları takdirde dostluk duygusu hissederiz. Yine bize iyi davranma niyetinde olanlara, dostlarımızın dostlarına, sevdiğimiz insanları sevenlere, bize düşman olanların düşmanlarına ve onların sevmediklerine dost oluruz. Çünkü bu insanların hepsi bizim iyi diye kabul ettiğimiz şeyleri iyi kabul ederler ve bizim için iyi olanı isterler. Açıkladığımız gibi bu durum tam da dost tanımına uyar. Parasal konularda yardımcı olanlara ya da bizi koruyan insanlara da dostluk duygusu hissederiz. Bu nedenle cömert olmak ya da cesur ve dürüst olmak değer bulmayı sağlar. Dürüst dediğimiz insanlar diğer insanlar üzerinden geçimlerini sağlamayan insanlardır, kendi yaşamlarını kendi çabalarıyla kazanan bu insanlar yani çiftçiler ya da zanaatkârlar gibi insanlar. Ölçülü insanları diğer insanlara adaletsiz davranmadıkları için severiz. Kendi işleriyle ilgilenenlerin de benzeri bir gerekçeleri vardır. İyi insanlar dediğimiz bize dost olmayı açıkça belli eden ve bizim de bunu kabul ettiğimiz insanlara sevgi duyarız. Yine herkes tarafından ya da iyi insanlar tarafından hayranlıkla yaklaşılın insanları da severiz.

1381-b

Birlikte güzel zaman geçirilen insanlar da iyi insanlardır, sürekli olarak hatalarımızı kollamayanlar, kavgacı olmayanlar, huzursuzluk çıkarmayanlar, bizimle sürekli kavgaya etmek istemeyenleri de severiz. Kavgacı insanlar için ise kendimiz için istediklerimizin tersini isteriz. Yine şaka yapmayı bilen, şakadan anlayan ya da kendisi şaka yaptığı zaman kendisine de benzeri bir şaka yapılmasına ses çıkarmayan insanlar birbirlerine aynı hoşgörüyle yaklaşır-
lar. İyi yanlarımızı övenler ya da gerçekten o özelliklere tam olarak sahip olmadığımızı hissetsek de bizi övüyorlarsa o kimselere dostluk hissederiz. Bedenleri, elbiseleri, hayatları temiz olanlar, kendisine karşı yaptığımız hataya ses çıkarmayanlar, bize yaptığı yardımı yüzümüze vurmayanlar yani bizi eleştirmeyenleri de severiz. Kin duymayan, sürekli olarak şikâyet etmeyip yeniden dost olmaya hazır olanlara da aynı şekilde davranırız. Çünkü bu insanlar başkalarına olduğu gibi bize de dürüst davranacaklarının işaretlerini verirler. Uğursuzca konuşmayanları ve hatamızı ya da yakınlarının hatalarını kollamayanları da severiz. Öfkeli olduğumuzda bize sorun çıkarmaya çalışmayan insanları da severiz. Zaten bunun tersini yapmak kavgacı olmak anlamına gelir. Yine bize hayranlık duyan, iyi bir insan olduğumuza inanan, yanımızda olmaktan mutluluk duyan ve özellikle de bizim hayranlık, sevgi ve saygı uyandırmayı amaçladığımız özelliklerimize hayranlarsa sevgi duyarız. Bizimle aynı işi yapanlar eğer bize engel oluşturmuyorsa ve kazancımızı paylaşmıyorlarsa onlara da sevgi duyarız, ancak tersi olursa o zaman şu dizelerdeki durum ortaya çıkar: “Çanakçı çanakçıyı, zanaatkâr zanaatkârı kıskanır.” Bizimle aynı şeyi isteyenlerle paylaşma sorunumuz yoksa benzeri bir durum ortaya çıkacaktır. Karşımızdaki kişinin düşüncelerine saygı duysak

da onların karşısında dilediğimiz gibi davranabiliyorsak ya da o insanların karşısında yanlış bir şey yapmaktan korkuyorsak yine bu kimselere de dost oluruz. Rakiple-rimizi ve bizi kötü niyet olmadan kıskanan insanları da severiz ve de onların bizi sevmelerini isteriz. Bize önemli bir zararı olmadan güzel şeyler elde etmelerine yardımcı olduğumuz insanlara, bizim yanımızda değilken de san-ki yanımızdaymış gibi bize saygı gösteren insanlara da sevgi duyarız. Zaten insanların ölmüş arkadaşlarına sevgi duymalarının nedeni de budur. Dostlara düşkün olanlar, sıkıntılarında dostlarını yalnız bırakmayanlar iyi insanlar arasında kendimize en yakın gördüğümüz kimselerdir. Yine bize dürüst davrananlara, zaaflarını bize anlatanlara da sevgi duyarız. Biraz önce dostlarımızın karşısında her-kesçe hatalı kabul edilen şeyleri yapmaktan çekinmeyece-ğimizi söylemiştik, eğer böylesi bir utanç duygusu varsa o kimseleri sevmiyoruzdur. Kimin yanında korku ve huzur-suzluk duymazsak o kimseyi severiz. İnsanlar korktukları insanları sevmezler. Dostluğun çeşitli türleri vardır, yakın dostluk, arkadaşlık ve duygu paylaşımı gibi. Dostluğu or-taya çıkaran şeyler iyilik yapmak, istemeden de olsa iyilik yapmak, iyilik yapıldığını belli etmemek, herhangi bir ne-denle değil de kendimiz için yapıldığı göstermek gibi.

Düşmanlık ve nefret kavramlarını karşıtlarıyla birlikte 1382-a incelemek yerinde olacaktır. Öfke, garez ya da iftira düş-manlık doğurabilir. Öfkenin ortaya çıkması için insanın kendisine karşı bir şey yapılması gerekir, ancak düşman-lık için buna gerek yoktur. Sadece karakter gereği yapı-lan şeylerden bile ortaya çıkabilir. Öfke genelde kişiseldir, yani Kallias ya da Sokrates'e kızılır ancak nefret genel ola-rak bir grupta ilgilidir. Yani muhbirler ya da hırsızlardan nefret edilir. Öfke zamanla geçerken nefret geçmez. Birin-

de nesnesine zarar verme amacı varken diğesinde kişiye zarar verme amacı vardır. Öfkeli bir insan karşısındakinin kendi öfkesini hissetmesini amaçlar ama nefrette böyle bir şey yoktur. Nefret eden insanlar karşısındakinin bunu bilip bilmemesiyle ilgilenmezler. Acı verici şeyler hissedilirler ama büyük kötülükler ya da haksızlıklar en az hissedilen şeylerdir. Çünkü bunlar acıya neden olmazlar. Öfke ve acı birliktedir, nefret acıyla birlikte gelmez. Öfkeli insan acı duyar, nefret duyan insanda acı yoktur. Öfkeli insanlar kendilerine zarar verenleri affedebilecek bir şeyler bulabilirler ama nefret eden insanlar hiçbir şekilde karşısındakileri affetmek istemezler. Birinde işlenen suçtan dolayı karşısındakine ceza vermek amacı varken, diğesinde amaç karşısındakini yok etmektir. Bu verdiğimiz örneklerden hareketle insanların dost mu yoksa düşman mı olduklarını açıklayabiliriz, oldukları şeyin tersini elde edebiliriz, olduklarını iddia ettikleri şeyin tersi olduklarını açıklayabiliriz. Eylemlerin öfke ya da nefretten kaynaklandığı belli değilse bir açıklama yapabiliriz.

Sırada korku var, hangi ruh haliyle korktuğumuz, neden ve kimlerden korktuğumuz gibi konularda açıklama yapacağız. Korku gelecekte yaşanması muhtemel kötü ve acı verici şeylerin aklımızda ortaya çıkan acı ve rahatsızlık verici yansımasıdır. Bütün kötülükler bizi korkutmaz, günah işlemek ya da aptalca hareket etmek gibi şeyler değil daha büyük acılara ve kayıplara yol açabilecek şeylerden söz ediyorum. Yine uzakta olan bitenler değil yakında bizi tehdit eden şeylerden söz ediyorum. Uzaklarda olan bitenden korkmayız ya da ölüm uzakta olacak bir şeydir, bu nedenle korkmayız, öte yandan herkes bir gün öleceğini bilir ancak eğer hemen bugün öleceğimizi bilsek çok korkarız. Buradan hareketle korkunun bizi hemen yok edebilecek

ya da bizi büyük acılara boğacak şeylerden ortaya çıktığını söylemeliyiz. Bu tür şeylerin belirtileri korkutucudur, tehlikeli olan şeyin gerçekleşmek üzere olduğunu hissederiz, bir şeyin yaklaşması da tehlike olarak tanımlanır. Bir insan bize bahsettiğimiz türden şeyler yapabilecek durumda olduğunu gösterirse düşmanlık ve öfke doğabilir. Tehlike sırasında bunu yapmaya niyetli olduklarını ve yapmak üzere olduklarını anlarız. Haksız bir şekilde güç sahibi olan insandan da korkarız, çünkü bir insanı haksızca eylemlere iten şey onun kötülük yapmaya meyilli olmasıdır. Güçlü insanların saldırganlıkları da korkutur, çünkü saldırganlık demek aslında karşılık verme niyetini gösterir, güçle birleştiği zaman bunu yapabilir. Bize bir şey yapabilme gücünde olan insanlardan korkarız, çünkü eninde sonunda bunu yapacaktır. Çoğu insan kötü bir insan olma eğilimindedir, kölelerde açgözlülüklerinden, diğer insanlar korkmaları halinde tehlike anlarında böyledirler. Bu nedenle kendimizi bir başka insana sığınmış olarak bırakmak çok zor bir durumdur. Kötü bir şey de yaptıysak ve bu yaptığımızı bir başkası biliyorsa bizi ispiyonlayacakları ya da bizden ayrılacaklarını söyleyerek tehdit ederler. Bize kötülük yapabilecek durumda olan insanlar bizler güçsüz durumda olduğumuzda bize dehşet verici görünürler, çünkü gücü alan başkasına kötülük yapar. Aynı şekilde kendilerine kötülük yapılmış olanlar ya da kendilerine kötülük yapılmış olduğuna inananlar da korkutucudur, bu kimse her zaman bir fırsat yaratmaya çalışırlar. Ellerinde güç varken başkalarına kötülük yapmış olanlar her zaman karşılık görmekten korkarlar. Zaten daha önceden de güç elde eden kötü insanlardan bahsetmiştik. Bir konuda rakibimiz olanlardan da korkarız, çünkü bir şeye aynı anda sahip olamadığımızdan mücadele halindeyizdir. Yine bizden

1382-b

güçlü insanların korktukları şeylerden de korkarız, çünkü bu şey onlara zarar verebiliyorsa bize de zarar verebilir. İşte bu nedenle bizden güçlü insanların korktukları şeylerden biz de korkarız. Bizden güçsüzlere saldıranlardan da korkarız, çünkü güçlü hale geldikleri zaman ne yapabileceklerini görürüz ya da zaten korkulur durumdadırlar. Bir şekilde kötülük yaptıklarımız, rakiplerimiz ya da düşmanlarımız arasından korkulacak olanlar hırslı ve ağzına geleni söyleyenler değil sessiz, sakın görünümlü acımasız kimselerdir. Bize ne zaman saldıracaklarından emin olmadığımız için onların her zaman makul bir uzaklıkta bulunmalarını isteriz. Ancak bundan da asla emin olamayız. Bizi korkutan şeyler karşısında durumu düzeltme olanağımız yoksa ya da bu olanak bizde değil de düşmanımızda ise durum daha korkutucu bir hal alır. Çünkü engel olamadığımız şeyler daha da kötüdür. Özetle bazı şeyler oldukları zaman korku getirir, bazı şeyler tehdit eder, bazılarında ise acıma duygusu ortaya çıkar. Bu söylediklerimiz korkutucu ya da korku uyandırıcı şeylerdir. Sırada ne zaman korktuğumuz konusunu incelemek var. Eğer bir şeyin zarar verebileceğini düşünsek bile bize bir zarar gelmeyeceğini zannediyorsak korkmayız. Aynı zamanda bize zarar vermeyeceğini düşündüğümüz insanlardan ya da kendimizi güvenli hissettiğimiz durumlarda da korkmayız.

1383-a

Yani korku için belirli insanların, belirli zamanlarda kendilerine bir şey olabileceğini hissetmeleri gerekir. Bir insan büyükleştiği ya da böyle olduğunu hissettiği durumlarda kibirli bir hal alır ya da küstahlaşır. Bu durumda bedensel güç, dostların fazlalığı ya da gücün artması halinde daha önceden çeşitli korkular hissettiklerini, ileride yaşanacaklar karşısında korkusuzluk kazandıklarını düşünürler ve korku duymazlar. Kırbaçlanarak ölmek üzere olan bir in-

sanı düşünelim, bu insan korkmaz. Belirsizlik olduğu sürece zayıf da olsa bir kurtuluş ümidi vardır. Korku halinde kendimize ne olacağını düşünmemizin nedeni de budur. Oysaki ümit kalmadığı zaman kimse böyle düşünmez. Özetle dinleyicilerin korkutulması gerekiyorsa konuşmacının karşısındaki insanları tehlike altında bulunduklarına inandırması gerekir. Bunu ifade ederken böyle şeylerin kendilerinden daha güçlü insanların da başına geldiğini, beklenmeyen insanlar tarafından beklenmeyen zamanlarda bunların yapıldığını anlatmalıdır.

Korkunun ne olduğunu ve korkuya neden olan şeylerin yapısını inceledik. Sırada güven var. Onun ne olduğunu, nelere ve ne zaman güven duyduğumuzu konuşalım. Güven korkunun karşıtıdır ve korkunun nedenlerinin karşıtılarıyla ortaya çıkar. Bu nedenle aklımızda bizi güvende tutan şeylerin yakın olması ve korkulan şeyin yokluğu ya da uzaklığı beraberdır. Aynı şekilde güven duyulan şeyin yakınlığına ya da korkulan şeyin uzaklığına bağlıdır. Güven duymamız için içinde bulunduğumuz durumu düzeltilecek durumda olmamız, gerekli ve önemli önlemleri alabilmek, başkalarına kötülük yapmamış olmak, başkalarından kötülük görmemiş olmak, rakibimiz olmaması ya da en azından güçlü rakiplerimiz olmaması ya da güçlü rakiplerimizin dostlarımız olması, bu kimselerin bize iyi davranması ve bizden iyilik görmesi, bizimle ortak çıkarı olan çok sayıda insan olması gibi durumlar gereklidir. Eğer bizler çoğu zaman başarılı olduğumuzu, zor durumlarda kalmadığımızı, tehlikelerle karşılaştığımız zaman bu durumdan kurtulduğumuzu hissederek güven duyarız. İnsanların tehlikeli bir durumla karşılaştıkları zaman sakin kalabilmelerinin iki yolu vardır. Ya konu hakkında hiçbir fikirleri yoktur ya da tecrübeleri vardır. Örneğin

1383-b bir deniz yolculuğunda kötü havayla karşılaşıldığında ya onun tehlikesinden bihabersinizdir ya da bu durumla nasıl mücadele edeceğinizi bilirsiniz. Bu sayede güven duyulabilir. Kendi durumumuzda olan insanları, bizden zayıf insanları ya da öyle olduğunu düşündüğünüz insanları korkutacak bir şey olmadığı zaman da kendimizi güvende hissederiz. Bunun için ya onları aşmış olmamız ya da onlar kadar güçlü insanları aşmış olmamız gerekir. Yine kendimizi mücadele ettiğimiz insanlardan mücadele alanlarımızda yani sağlık, bedensel güç, dostlarımızın gücü, geniş topraklar, silahlar ve sayısal üstünlük gibi konularda üstün görüyorsak güvende hissederiz. Hiç kimseye kötülük yapmadıysak ya da en azından çok sayıda insana kötülükte bulunmadıysak, tanrılar ile kehanetlerin ve kâhinlerin gösterdiği kadarıyla bir sorunumuz yoksa da güven duyarız. Öte yandan öfkeli olduğumuz zaman güven duyarız. Çünkü öfke biz kötülük yaptığımız zaman değil bize kötülük yapıldığına inandığımız zaman ortaya çıkar. Bu durumda da tanrıların kötülük yapılan kişinin yanında olduğu düşüncesi öfkemizi kabartır. Yine bir şeye başladığımız zaman o işte başarılı olacağımıza inanırsak ya da en azından başarısız olacağımızı düşünmüyorsak güvendedeyizdir. Korku ve güven hakkında bu kadar.

Sırada utanç ve utanmazlık var, bunlara yol açan şeyleri, bunları kimin karşısında yaşadığımızı ve hangi ruh hallerinde hissettiğimizi konuşacağız. Utanç şimdi ya da gelecekte saygınlığımızı kaybetmemize neden olacak kötü şeyler karşısında hissettiğimiz acı ya da huzursuzluktur. Utanmazlık bu tür durumlardaki aldırış etmeme ya da küçümseme durumudur. Eğer söylediğimiz şey doğruysa buradan hareketle utanmamız için kendimize ya da etrafımızdaki insanlara karşı utanç duyacağımız sonucu çıkar.

Bu tür şeyler moral bozulmasından kaynaklanan şeylerdir. Örneğin savaşta kalkanı atıp kaçmak, bu moral bozulması nedeniyle olur. Ya da size verilen parayı geri ödeme gibi şeyler insanların para konularındaki adaletsiz yaklaşımdan kaynaklanır. Yine fakirlerden ve ölümlerden kazanç sağlamak gibi çaresiz insanlardan para kazanmak ya da birtakım sefil yöntemlerle para kazanmak da utanç vericidir. İşte “ölünün kefeninden para çalmak” ifadesi de buradan doğmuştur. Bunların hepsinin nedeni açgözlülük ve bayağılıktır. Parayla ilgili işlerde yapabileceğinizden daha az yardım yapmak, hiç yardım etmemek, sizden zor durumda olanlardan yardım almak, dilenerek borç istemek, bir iyiliğin karşılığında para istemek, dilenerek istemek, bir insana yaltaklanmak, karşılık bulmamasına rağmen yalvarmaya devam etmek gibi şeyler de utanç vericidir. Yine bir insanın yüzüne karşı övgü dolu ifadelerde bulunmak, iyi yanlarını abartılı bir şekilde sıralamak, zayıf yanlarını güzelmış gibi göstermek, birlikteyken üzüntülerine aşırı ilgi göstermek ve buna benzer şeyler yalakalığın işaretleridir. Bizden daha yaşlı, bize göre daha üstün ya da bize göre daha çıtkırdıldım insanların katlandıkları zorluklara katlanmak istememek gibi şeyler kadınca davranışlardır. Bir başka insandan sıklıkla çıkar elde etmek ama elde edilen çıkara karşın karşıdaki kimseye kötü davranmak bir hayli aşağılık ve şımarıkça bir davranıştır. Sürekli kendinden bahsetmek, kendini övmek, diğer insanların erdemlerini kendine mal etmek kendiyle övünmektir. Gerek bu tür kötülükler gerekse de ahlaksal açıdan ortaya çıkan diğer sorunların tamamı utanılacak ve onursuz kabul edilecek davranışlardır. Yine utandırıcı bir başka kötülük de herkes ya da bizim gibi olan herkesin paylaştığı onurdan pay alamamaktır. Bize benzeyen dediğim zaman aynı soy-

1384-a

dan, aynı ülkeden, aynı aileden ya da aynı yaştan insanlardan bahsediyorum, özetle bizimle aynı düzeyde olanlardan. Eğer başka insanlarla aynı düzeydeyse onlarla aynı eğitime sahip olmamak utanç vericidir. Diğer üstünlük ifadeleri için de aynı durum geçerlidir. Eğer bu tür aşağıda olma durumlarında hata bizdeyse bu daha da utanç yaratır. Eğer geçmişte, gelecekte ya da şimdiki zamanda bulunduğumuz durumdan dolayı biz suçlanıyorsak bu bizim ahlaki eksiklerimizle açıklanacaktır. Yine kendimizin onursuzluk ya da utanç duyacağı işlerin bize yapılmış olmasından, yapılıyor olmasından ya da yapılmak üzere olmasından da utanç duyarız. Aynı şekilde kendimizi aşağılık eylemlere boyun eğdirdiğimiz zaman örneğin işkenceye katlanmak gibi, utanç içinde kalırız. Diğer insanların isteklerine boyun eğmek (güce kendini teslim etmek de istemeyerek teslim olmaktır) de utanç vericidir. Burada da güçlü olana direnmemek yani erkekçe olmayan bir davranış sergilemek söz konusudur. Bu tür şeyler ve buna benzeyen şeyler utanç verici şeylerdir. Utanç bir saygınlık görememe durumunun bir sonucu değil, olmasından çekindiğimiz içsel olarak yaşadığımız bir şeydir. Aynı şekilde diğer insanların bizim hakkımızda ne düşündüklerini önemseriz. Bundan dolayı karşısında utandığımız insanlar aslında düşüncelerini önemsemediğimiz insanlardır. Bu insanlar bize hayran olan, bizim hayran olduğumuz, rakiplerimiz ya da bizimle ilgili düşüncelerine önem verdiklerimizdir. Bir insan herkesin saygıyla karşıladığı bir şeye sahipse ya da bize verebileceği çok önemli bir şeyi varsa o kimseye hayranlık duyarız ya da âşık biri gibi hayranlık bekleriz. Bizden büyük olanların ya da iyi eğitim almış insanların düşüncelerini akli başında insanlar oldukları için önemseriz. İnsanların önünde yapılan bir şey-

den daha fazla utanç duyarız. Bu nedenle “utanç gözlerdedir” denmiştir. Bu nedenle her zaman yanımızda olanların ya da bizim ne yaptığımıza bakanların karşısında daha fazla utanırız. Bize getirilen suçlamanın getirilmediği ama benzerimiz olan insanlar karşısında da aynı duruma düşeriz. Çünkü bu kimselerin böylesi bir durumda bizimle aynı düşünmeyecekleri açıktır. Yine hatalı davranışlar sergileyenlere karşı acımasız bir tavır takınanların karşısında da utanırız. Bir insana kendi yaptığı şeyi başkası kendisine yaptığı zaman kızmaması söylenir. Bu nedenle de kendi yapmadığı şeyi başkaları yaptığı için kızacaktır. Hakkınızda konuşacaklar karşısında da utanırız. Bu kimselerin sizi diğer insanlara anlatmamaları, hatalı olduğunuza inanmamaları kadar önemlidir. Birilerine kötü davranırsanız hakkınızda kötü konuşulabilir, çünkü size zarar vermek niyetindedirler. Bu kimseler herkes hakkında kötü şeyler söylüyorlarsa bu durumda suçsuzla saldıran suçluya da saldıracaktır. Öte yandan başka insanların başarısızlığından başka bir şey bilmeyen eleştirmenler ya da komedyalar yazarlarmış gibi kimseler bir tür uğursuz ve dedikoducudurlar. Bizim hata yapacağımızı düşünmeyenlerin karşısında da utanırız. Bu kimseler o ana dek bize hayranca yaklaşmışlardır, bu nedenle bizden iyilik bekleyen insanları reddettiğimiz için utanırız. O kimselerin karşısında saygı görmekteyizdir. Bu tür insanlar bizimle yeni yeni dost oldukları için kötü yanlarımızı görmemişlerdir. Euripides’in¹ Syrakusalılara verdiği yanıtın doğruluğu da bundan kaynaklanmaktadır. Yine bizi daha eskiden beri tanıyan ancak hakkımızda saygınlığımızı kaybetmemize neden olacak

1384-b

1 İÖ 480-406 yılları arasında yaşamış Yunan tragedya yazarı. Çoğu günümüze ulaşmış oyunları arasında *Persler*, *Zincire Vurulmuş Prometheus* gibi eserleri yer almaktadır. (çev.)

hiçbir şey bilmeyen insanlar da bu şekildedir. Biraz önce sıraladığımız utanç verici şeyler dışında bir de utanç verici şeylerin kanıtlarından da utanırız. Örneğin sadece cinsel ilişki değil, onun kanıtlarından da utanmak gibi. Sadece onur kırıcı şeyler değil onun kanıtlarından da. Öte yandan biraz önce sıraladığımız türden insanların karşısında değil aynı zamanda onların anlatabilecekleri köle ya da dostları gibi insanların karşısında da utanç duyarız. Aslında genelde düşüncelerini önemsemediğimiz ya da değer vermediğimiz insanların karşısında utanç duymayız. Diğer taraftan benzeri bir olayda ailemiz ya da dostlarımızdansa ya-bancılarının karşısında daha fazla utanç duyarız. İlk grubun karşısında gerçekmiş gibi görünen hatalardan dolayı, ya-bancılarının karşısında ise her zamanki hatalardan dolayı utanırız. Şu insanların karşısında utanç duyarız: karşısında utanç duyacağımız kimseler ya da benzerleri. Daha önceden de belirttiğimiz şekilde bu kimseler hayran olduğumuz, bize hayran olan ya da hayran olmasını istediğimiz, bize karşı olan bakışları değiştiği zaman yarar elde edemeyeceğimiz insanlardır. Bu insanlar gerçekten de izleyiciler olabilirler ya da yakınlarda olabilir ya da yapılanları öğrenecek durumda olabilirler. (Kydias Samos'ta toprak dağıtırken bir konuşma yapmış ve Atinalılara Yunanların daha sonradan ne olduğunu öğreneceklerini değil, şu anda kendilerini oy verirken izlediklerini hayal etmelerini istemişti. Tam da bahsettiğim tarzda bir örnek.) Bu nedenle kötü bir şey yaşadığımız zaman eskiden bizim gibi olmak istemiş

1385-a

olan insanların ne olduğunu öğrenmelerini istemeyiz. Çünkü içinde bulundukları duygu hayranlıktır. İnsanlar kendi saygınlıklarına zarar veren eylemler kendileri tarafından da ataları tarafından da yakınları tarafından da gerçekleştirilmiş olsa utanç duyarlar. Karşımızdaki kişinin

yanlış davranışından dolayı utanç duyacak durumdaysak biz de o kimsenin karşısında utanç duyarız. Bu insanlar daha önceden bahsettiklerimizdir, yani bizi örnek kabul edenler, öğretmeni ya da akıl vereni olduğumuz kimseler ya da rakiplerimiz olan bize benzeyen insanlar. Bu tür insanların karşısında hissettiğimiz utanç bizi çok şeyi yapmaktan alıkoyar ya da çok şey yapmamıza neden olur. Hatamızı bilen insanlar sürekli olarak bizi gözlüyorlarsa bu durumda daha büyük utanç duyarız. Bu nedenle şair Antiphon, Dionysos'un² isteğiyle ölüm cezasına mahkûm edildiği zaman kendisiyle birlikte ölecek olanların kapıdan girerken yüzlerini sakladıklarını gördüğünde "Neden suratınızı kapatıyorsunuz, şuradaki izleyiciler yarın sizi görürler diye mi korkuyorsunuz?" demiştir. Utanç konusunda bu kadar yeterli, utanmazlık konusunda ise bu söylediklerimizin karşısını ifade ettiğimizde söylenecek her şeyi söylemiş oluruz.

Sırada sevgi dolu olmak var, bunun tanımını yaparsak kime, neden ve nasıl sevgi dolu olduğumuzu anlarız. Sevgi dolu olmak demek ihtiyacı olan bir başka insana herhangi bir çıkarımız olmadan sadece karşımızdaki kişinin çıkarı için yardımcı olmaktır. Bir şeye çok ihtiyacı olanlara ya da önemli ama elde edilmesi zor bir şeye ihtiyacı olanlara veya buna benzer durumda olanlara yardım edebilecek sadece bir ya da az sayıda insan varsa sevgi dolu olmanın da değeri artar. Bu tür istekler arasında doğal istekler, özlemler ya da elde edilemediği için acı veren durumlar yer almaktadır. İçgüdüsel olarak istenen şeyler yani cinsel istek, bedenin zarar görmesi, açlık ya da başka türden tehlikeler gibi. Bu nedenle fakirken ya da sürgündeyken

2 Sicilya tiranı Dionysos. (çev.)

1385-b

destek olanlar fazla yardımcı olmasalar da sevgi doludurlar. Çünkü bu durumda ihtiyacımız fazladır ve içinde bulunduğumuz durum zordur. Örneğin Lykeion'da³ hasırını veren adam gibi. Bu nedenle yardımcı olmak bu türden bir ihtiyacı ya da bu kadar büyük olmasa da bundan büyük başka bir ihtiyacı karşılamaktadır. Kimlere, ne zaman ve hangi koşullar altında sevgi dolu olunduğunu söyledik. Kanıtlarımız buna dayanmalıdır. Yardım edilen insanlar biraz önce söylediğimiz acıları çeken ya da ihtiyaç halinde olan kimselerdir. Yardımcı olan insanlar ise belirtilen ihtiyaç durumlarında yardım etmiş ya da bir şey vermiş insanlardır. Sevgi dolu olmak ifadesinin karşıtı olan zalimlik ya da kabalık kavramları sevgi dolu olmak üzerinden anlaşılabilir. Bu tür insanlar kendi çıkarlarına uygun davranmak adına yardımcı oluyor olabilirler. Daha önceden de söylediğimiz şekilde bu sevgi dolu olmak değildir. Davranışın tesadüfi olması, o davranışta bulunmaya zorlanmış olmak, farkında olarak ya da olmayarak iyilik yapmak gibi durumlar sadece bir geri vermedir. Bu durumda iyilik yapan kimse ne olduğunun farkında olmasa bile bunu sevgi dolu olmakla açıklayamayız. Bu konudan *Kategoriler*'de⁴ de söz etmiştik. Bir davranışın sevgi dolu olması için belirli bir özelliği olması, bir büyüklüğü ya da niteliği olması, belirli bir zaman ve yerde yapılması gerekir. Sevgi dolu olmamaya örnek ise ihtiyacı olan insana karşı hiçbir şey yapılmaması ya da yardımın o insana değil de düşmanlarına yapılıyor olması gibi durumlardır. Bu tür örnekler karşıımızdaki kişiye iyilik yapılmadığının işareti olabilece-

3 Atina yakınlarında bir mesire yeri, Aristoteles de derslerini burada verirdi. (çev.)

4 Aristoteles'in nitelik, nicelik gibi konuları incelediği mantık eseri. (çev.)

gi gibi yardım eden kişinin istenen şeyi önemsiz gördüğünü gösterir. Ancak hiç kimse karşısındaki kişinin önemsiz bir şeyin gereksiniminde olduğunu kabul etmez.

Sevgi dolu olmak ve kabalık hakkında bu kadarı yeterli. Sırada acıma konusu var, hangi koşullarda, neler acıma hissini ortaya çıkarır, kimlere ve hangi ruh hallerinde acırız. Acıma hissi acı verici bir kötülüğün bunu hak etmeyen insanların başına geldiğinde, kendimizin ya da yakınlarımızın da benzeri bir durumla yüzleşebileceğini düşünerek ve bunun kısa bir süre içinde yaşanabileceğini varsayarak hissettiğimiz acı duygusudur. Acıma hissini ortaya çıkması için bize ya da dostlarımızdan birine bir şey olabileceğini ve aynı zamanda biraz önce belirttiğimiz türden bir kötülükle karşılaşabileceğimizi düşünmemiz gerekir. Bu nedenle zaten en kötü şeyi yaşayan ve daha kötüsünü yaşayamayacağına inanan biri acımaz, çok şanslı olduğuna inananlar da hissetmez, bunlar daha çok kibir içindedirler. Çünkü hayatta en iyi şeylere sahipken kötü bir şey yaşayacaklarına inanmazlar ve bunun da iyi şeylerden biri olduğu açıktır. Kötü bir şey yaşayabileceğine inananlar ya daha önceden böyle bir kötülük yaşamış ve bunu atlatmış olanlardır ya da tecrübeli yaşlılar, korkak diyebileceğimiz zayıf karakterliler ve öngörülü eğitimli insanlardır. Elbette anneleri ve babaları ya da eşleri ve çocukları hayatta olan insanlar bizim gibi insanlardır ve biraz önce bahsettiğimiz türden kötülüklerle karşılaşabileceklerine inanırlar. Öfke ya da güven gibi geleceği umursamayan düşüncelerle ne de kibir gibi başına kötülük gelebileceğini düşünmeyen insanlar, büyük bir korku içinde yaşayan insanlar kendi içlerinde bulundukları durumdan dolayı acıma hissine kapılamazlar. Ancak bu durumda olmayan insanlar acıma hissederler. Acıma hissine sahip olabilmek için hiç de-

1386-a ğilse bazı insanların iyi olduklarına inanmamız gerekir. Eğer hiç kimsenin iyi olmadığını düşünüyorsanız herkesin kötülüğü hak ettiğini düşünürsünüz. Çoğu zaman bizim ya da bize benzeyen insanların benzeri kötülüklerle karşılaştığını bilmemiz acıma hissini ortaya çıkarır. Hangi durumlarda acıma hissini ortaya çıktığı konusunda bu kadarı yeterli. Nelere acıdığımızı açıkça açıkladık. Güzel olmayan ve acı veren şeyler yok etmeye doğru gittiği sürece acı verirler, bu türden kötülükler eğer ciddi şeyler ise bu durumda talihin de rolü vardır. Acı veren ve yok edici kötülükler şunlardır: çeşitli şekillerde ölüm, vücudun yaralanması, sıkıntılar, yaşın ilerlemesi, hastalanma, açlık. Talihsizlikle açıklanan kötülükler ise dostlarınızın olmaması, dostlarınızın azlığı (onlardan ayrılmak acınası bir şey değildir), çirkinlik, zayıflık, engel, iyilik beklenen bir şeyden kötülük gelmesi ya da çeşitli kötülüklerin sürekli tekrarlanmaları. Yine iyiliğin çok kötü bir şeyden sonra ortaya çıkması da acınası bir şeydir. Örneğin Diopeithes⁵ ya da Büyük Kral'a⁶ ölümlerinden sonra hediyelerin gelmesi gibi. Yine insanın hiçbir iyi şey yaşamaması ve yaşadığında da bundan yararlanamaması da acınasıdır. Bu ve buna benzer durumlarda acıma duyarız. Karşımızdaki kişiği fazla tanımasak da sanki kendimiz tehlike altındaymız gibi etkileneceğimiz insanlara acırız. Tam da bu nedenle Amasis⁷ oğlu ölüme götürölürken acımamış ama bir dostunun dilendiğini gördüğünde ağlamış. Dostunun dilenmesi acınası bir şeydi, oysaki oğlunun ölüme götürölmesi korkunç bir şeydi. Korkunç olan şey acımadan

5 İÖ 4.yüzyılda yaşamış Atinalı komutan. (ev.)

6 Yani Pers Kralı. (ev.)

7 Mısır kralı Amasis'e atfedilen bu olay Herodotos tarafından anlatılmaktadır. (ev.)

daha farklıdır, acıyı geri plana alır ve çoğu zaman acımanın tersi olan bir duygunun ortaya çıkmasına yardımcı olur. Tehlike yakınlardayken de acıma hissine kapılabılırız. Bizden daha aşağıda olanlar yani yaş, karakter, soy ya da içinde bulundukları durum bizden aşağı olanlara karşı da acıma duyabiliriz. Böylesi insanların başına gelen talihsizliklerin bizim de başımıza gelme ihtimali çok fazladır. Önemli olan kendi adımıza korktuğumuz şeyi başka insanlar yaşadıkları zaman acıma hissini ortaya çıkmasıdır. Çok önceki zamanlarda yaşanmış felaketleri hatırlamayız, bunları bilsek de çok küçük bir acıma hissi ortaya çıkar. Bu nedenle diğer insanların yaşadığı kötü şeyler bizlere yakın oldukları oranda acıma hissi ortaya çıkarırlar. Dolayısıyla şunu söyleyebiliriz: İnsanlar konuştukları şeyleri uygun beden diliyle, sesle, kıyafetleriyle ya da ortaya acınası bir durumu koyabilme yetisiyle beraber anlattıkları zaman acımayı daha güçlü bir şekilde ortaya çıkarabilirler. Bu şekilde kötü şeyleri gözümüzde canlandırmamızı sağlarlar ya da sanki hemen önce olmuş gibi bir duygu yaratabilirler. Kısa bir süre önce olmuş ya da kısa bir süre sonra olabilecek şeyler daha fazla acıma uyandırabilir. Bu nedenle acı çekenlerin yaptıkları şeyler, önceden acı çekmiş olanların kıyafetleri vb. şeyler ya da acı çeken yani ölmek üzere olan birinin sözleri daha fazla acıma uyandırır. Daha da acı verici bir şey ise acı çeken kimselerin asil kimseler olmalarıdır, böyle insanları gördüğümüzde daha fazla acıma hissine kapılırız. Çünkü onların talihsizliklerini görmek aslında onların suçsuzlukları kadar talihsizliklerinin de görünmesidir.

1386-b

Acıma hissini karşıtı garezdir. Hak edilmeyen bir iyi kadere duyulan öfke, hak edilmemiş kötü kadere duyulan öfkenin tersidir ve benzeri şekilde ortaya çıkar. İki duygu

da iyi ahlaki karakterle beraberdir. Hak edilmeyen kötülükten kaynaklanan üzüntüye yakın olmak, hak edilmiş iyiliği kıskanmak da yapmamız gereken şeylerdir. Hak edilmeyen her şey adaletsizdir, bundan dolayı tanrılara bile kızabiliriz. Gareze oldukça yakın olan hatta onunla aynı şey olan kıskançlık da acıma hissinin karşıtı gibi düşünülebilir. Ancak bunlar aynı şey değildir. Kıskançlık başka insanların zenginliğinden kaynaklanan bir acı olabilir. Oysaki kıskançlığı ortaya çıkaran şey hak etmeyenlerin zenginliği ya da mutluluğu değil bizim gibi olanların zenginliği ya da mutluluğudur. İki durumun da ortaklığı her iki şeyin de bizim değil de yakınlarımızın başına gelmesidir. Eğer acılar ve sıkıntılar başka birilerinin talihsizliği nedeniyle yaşayabileceğimiz bir kötülükten kaynaklanıyorsa, bu durumda kıskançlık ya da garez ortadan kalkar ve korku gelir. Acıma ve garez duygularıyla tersi olan doyma birlikte gelişir. Diğer insanların hak etmedikleri üzüntü ve mutsuzluklardan acıma hissine kapılıyorsanız onların haklı olarak yaşadıkları üzüntü ve mutsuzluklardan memnun olacaksınız ya da en azından acı çekmeyeceksinizdir. Örneğin hiç kimse anne ve babasını öldürenlerin ya da katillerin ceza almasından rahatsız olmaz. Bu tür şeyler hak edilmiş mutluluklarda olduğu gibi memnun olmamız gereken şeylerdir. İkisinde de haklılık vardır, haklı olan şeylerden keyif duyarız. Haklı insanlar da kendi yaşadıklarını başka insanların yaşamamasından mutluluk duyacaktır. Bu tür duygular benzeri ahlaki karaktere sahiptir. Karşıtları olan şeyler ise karşıt karakterle beraberdir. Diğer insanların talihsizliğinden keyif alan bir insan, diğer insanların mutluluğunu kıskananla aynıdır. Çünkü bir şeyin var olmasından ya da ortaya çıkmasından acı duyuyorsa onun yok olmasından ya da ortaya çıkmamasından da ke-

1387-a

yif alacaktır. Biraz önce söylediğimiz nedenlerden dolayı aralarında farklar olsa da bütün bu duyguların acımayı engellemeyi amaçladığını söyleyebiliriz. Aslında acımayı engellemede hepsi de aynı oranda etkilidir.

Diğerlerini bir köşeye bırakalım ve öncelikle garezi inceleyelim. Kime karşı, neden ve hangi ruh halindearez duyulur? Bunları inceleyelim. Şu ana dek söylediklerimiz bu sorunun da yanıtını veriyor. Garez denilen şey hak edilmeyen şansa duyduğumuz kızgınlıktır. Tabii ki bazı iyilik türleri benzeri acılara neden olmayabilir. Örneğin bir insan doğru dürüst, cesur ya da ahlaklı olabilir, bundan dolayı o kimseye garezimiz olmaz. Tersine bir nedenden de ona acımayız. İyi insanların doğuştan sahip oldukları ve layık oldukları güzel şeyler nedeniyle garez doğar. Ya da doğuştan bu yana var olan garezi ortaya çıkarmayabilir. Bu nedenle iyi bir şeyi olanlar bu şeye yeni sahip olmuşlarsa daha fazla garez uyandırabilir. Yeni zengin olan birine daha önceden zengin olan birine göre daha fazla garez duyulur. Aynı durum güç, aile, mevkii gibi özelliklerden dolayı da başımıza gelebilir. Bu tür üstünlüklerden dolayı başka insanlara karşı kendilerini koruyabiliyor olmalarına kızarız. Yeni zengin olan insanlar bu zenginlikleriyle mevkii elde ederlerse, çok eskiden bu yana zengin olanlara nazaran bizi daha fazla kızdırırlar. Diğer durumlarda da aynı şey geçerlidir. Bunun nedeni önceden sahip olanların o şeyin gerçek sahipleri olarak kabul edilmeleri yeni sahip olanların ise gerçek sahipler olarak görülmemeleridir. Her zaman için şu an olduğu şekliyle var olan şeylerin gerçek oldukları düşünülür. Bu nedenle de yeni zenginlerin sahip oldukları şeyler kendilerinin değilmiş gibi gelir. Öte yandan herhangi biri ya da herkes belirli bir iyiliğe layık olamaz. Bu türden durumlarda uygunluk

1387-b

ve yerindelik şartı aranır, yani güzel silahların dürüstlere değil cesur insanlara layık olması, iyi evlilikler yapanların yeni zenginler değil asil insanlar olması gibi. Bu nedenlerle herhangi biri, iyi bir kimse bile olsa kendisine uygun olmayan bir şeyi aldığı anda o kimseye garez duyulur. Biri bizden üstünse, özellikle bir konuda üstünse o kimsenin karşısına çıktığımızda da aynı duyguya kapılırız. Zaten şu sözler de onu anlatmaktadır: “Telamon’un oğlu Aias savaştan korkuyordu. Kendisinden güçlü biriyle savaşırsa Zeus’u kızdırırdı.” Bunun dışında bizden daha aşağı biri karşımıza çıktığında da benzeri bir duyguya kapılırız. Örneğin dürüst bir adam ve bir müzisyen karşılaşırsa adalet müzikten daha üstündür.

Kimlere ve neden garez duyulduğuna dair bir şeyler söyledik. Bunlar yeterli, biraz önce bahsettiğimiz türden insanlara karşı garez duyulur. Peki kimler garez duyar? Eğer büyük iyilikleri hak ettiğimize inanıyorsak ve bunlara sahipsek garez duyabiliriz. Çünkü bizimle aynı seviyede olmayan insanların bizim sahip olduklarımıza sahip olmaları adaletsizliktir. Yine sadece iyi ve adil insanlar olmamız da garez duygusunu doğurur. Çünkü bu durumda da vereceğimiz kararlar doğrudur ve her türlü adaletsizlikten nefret ederiz. Eğer hırslı bir insansak ve sahip olmadığımız şeyler varsa ve başka insanlar hak etmedikleri halde bir şeylere sahipse onlara da garez duyarız. Özetle söylemek gerekirse kendimiz bir şeylere sahip olmayı hak ettiğimizi düşünüyorsak ve başka insanların bunlara sahip olmayı hak etmediklerine inanıyorsak o kimselere karşı garez duyabiliriz. Bundan dolayı bayağı, sıradan, önemsiz, hırssız insanlar garez duymazlar çünkü kendilerinin layık oldukları hiçbir şey yoktur. Buraya kadar konuştuklarımızdan talihsizlikler, üzüntüler, mutsuzluklar-

dan memnun olmamız ya da en azından acı duymamamız için hangi insanların gerektiğini söylemiş olduk. Tanımlamadan hareketle bunların karşıtlarının kimler olduklarını görebiliriz. Bundan dolayı konuşmamız hâkimleri etkilerse ve belirli gerekçelerle kendilerine acınmasını isteyen bu insanların aslında acınmaya layık olmadıklarını gösterirsek hâkimlerin de acıma hissi ortadan kalkacaktır.

Sırada kıskançlık var, hangi gerekçeyle, hangi durumlarda ve kimlere kıskançlık duyarız? Kıskançlık biraz önce söylediğimiz durumlarda iyi talihe karşı duyduğumuz acıdır. Kıskançlık kendimiz için bir şey elde etme isteği değil bize eşit seviyede olan bir insan bir şeyleri elde ettiği için ortaya çıkar. Kıskançlık bize denk seviyedeki insanlar karşısında ortaya çıkar. Denklik akrabalık, soy, yaş, huy ya da zenginlik bakımlarından olabilir. Kendi sahip olduklarımız bir miktar bile düşük olsa kıskançlık duyarız. Birileri zengin olmak ya da mevkii elde etmek istiyorsa kıskanır, çünkü kendilerinde olması gereken şeyin başkalarında olduğunu düşünürler. Yine belirli bir konuda özellikle de akıl ya da talih konusunda çok üstünsek de bu ortaya çıkar. Hırslı insanlar daha fazla kıskançlık yaparlar, aynı şekilde akıllı olduklarını iddia edenler de başka insanların kendilerinin hakkını vermesini isterler. Özetle söylemek gerekirse hangi konuda iddialıysanız o konuda daha kıskanç olursunuz. Akılsız insanlar da kıskançlık yaparlar çünkü her şeyi büyük görürler. Daha önceden nelerin kıskançlık yarattığını söylemiştik. Ün, şan gibi şeyler getiren özellikler, sahip olunan şeyler ya da talih kaynaklı şeyler her zaman kıskançlık yaratır. Eğer bu tür şeyleri kendimiz için istiyorsak, bunları hak ettiğimizi düşünüyorsak, bu tür şeyleri elde ettiğimiz zaman kendimizi diğerlerinden üstün görüyor, elde edemediğimiz zaman aşağıda görü-

1388-a

yorsak da kıskançlık ortaya çıkar. Hangi insanları kıskandığımızı da yukarıda açıklamıştık. Akran olma, yer, yaş ya da ün bakımından bize yakın insanları kıskanırız. Zaten ne demişler: “Düşman bile düşmanı kıskanır.” Rekabet halinde olduğumuz insanları da kıskanırız, daha önceden bahsettiklerimiz de aslında bu tür insanlardır. Yıllarca önce yaşamış insanlar, henüz doğmamış olanlar, çok uzaklarda yaşayanlar, kendi fikrimize ya da başkalarının fikrine göre bizden çok aşağı seviyedeki insanlarla yarışmayız. Rakiplerimiz bizimle aynı amaçlara sahip insanlardır, spor ya da aşk söz konusu olduğunda aynı amaç uğruna mücadele ettiğimiz insanlarla rekabet ederiz, bundan dolayı onları diğerlerinden fazla kıskanırız. “Çömlekçi çömlekçiyi kıskanır” lafı da buradan kaynaklanır. Bizim açımızdan başarısızlık olarak kabul edilen ve başka bir insanın bir şeye sahip olması ya da bir şeyi başarması da kıskançlık doğurur. Bu kimseler de bizim denklerimizdir. Bu noktada iyi şey bizim nedenimizle gerçekleşmemiştir ve bu durum da canımızı sıkarak ve kıskançlık getirir. Sahip olmamız gereken ya da eskiden sahip olduğumuz şeyleri de başkaları alırsa onları kıskanırız. İşte bu nedenle yaşlılar gençleri kıskanırlar ya da bir şey için çok harcayanlar az harcayanları kıskanırlar. Bir şeyi elde edememiş ya da henüz elde edememiş insanlar o şeyi kolayca ele geçirenleri kıskanırlar. Kıskanç insanların ne gibi şeylerden keyif aldıklarını ya da ne zaman bunu hissettiklerini açıklayabiliriz. Keyif aldıkları durumların karşıtları da acı çektikleri hallerdir. Bu nedenle karar verecek olan insanlarda kıskançlık durumuna sokulursak ve biraz önce bahsettiğimiz türden insanlara acımamız ya da onları ödüllendirmemiz isteniyorsa bizden acıma hissi beklemeyecekleri çok açıktır.

Sırada gıpta duymak var. Bunun nedenlerini, amaçlarını ve hangi durumlarda ortaya çıktığını konuşacağız. Gıpta, değerli bulunan ve elde edilebilecek türden şeylerin başka insanlarca sahip olunmasından duyulan acıdır. Ancak burada söz konusu olan diğer insanların elde etmelerinden duyulan rahatsızlık değil, bizim elde edememizden kaynaklanan huzursuzluktur. Bu nedenle iyi insanlar tarafından duyulan iyi bir duyguya gıpta, kötü insanlar tarafından duyulan kötü duyguya ise kıskançlık denir. Gıpta ettiğiniz zaman bu iyi şeyleri elde etmeye çalışırsınız, oysaki kıskançlık başkalarının elde ettiği güzel şeyleri elde etmemeleri isteğidir. Örneğin komşumuzun güzel bir şeye sahip olmamasını istemek gibi. Bu nedenle gıpta henüz sahip olmadığınız zaman bazı iyi şeylerin size de layık oldukları düşüncesiyle istenmesi durumudur. Öte yandan hiç kimse gerçekleşmesi olanaksız şeylerin peşinden koşmaz. Bu nedenle gıptayı daha çok üstünlüğü olan ve genç insanlar duyar. Yine saygı duyulan insanların layık oldukları şeylere sahip olanlar da kendilerinin iyi insanlar olmaları gerektiği düşüncesinden hareketle iyi şeyleri elde etmeye çalışırlar. Bu şeyler zenginlik, çok sayıda dost, önemli mevkiiler gibi şeylerdir. Çünkü bu insanlar iyi insanlar olarak tanımlanan insanlar arasında kabul edilmek istiyorlardır. Aynı şekilde diğer insanların hepsinin layık olduğunu düşündüğümüz durumlar için de bu geçerlidir. Atalarımız, dostlarımız, akrabalarımız, soyumuz sopumuzun onurlandırdığı şeyler için de gıpta duyarız. Sanki o şey gerçekten de bizimmiş gibi yaklaşıyoruz ve ona sahip olmaya kendimizi layık görürüz. Eğer bir şeyin büyük bir saygınlığı varsa o şeye gıpta duyuluyorsa bu durumda iyilik de gıpta duyulacak bir şey olmalıdır, aynı zamanda diğer insanlara yararlı ve gerekli olan şeyler de.

1388-b

Çünkü insanlar iyi insanlara ve kendilerine yardımcı olanlara saygı duyarlar. Zenginlik ve güzellik gibi sahip olduğumuz zaman dostlarımızı ya da komşularımızı memnun edeceğimiz şeyler de aynı durumdadır. Bu duyguların hangi insanlara karşı ortaya çıktıkları da açıktır. Daha önceden de belirttiğimiz gibi cesur, akıllı, iyi yere sahip olan ya da buna benzer özellikleri olan insanlardır. İyi yerlerde olan çok sayıda insan, komutanlar ya da hatipler de çok sayıda insana yardımcı olabilirler. Çoğu insanın benzetmek istediği türden insanlar, çok fazla dostu olanlar, çoğu insanın hayran oldukları, bizim hayran olduklarımız, şairler ve yazarlar tarafından övülenler de yardımcı olabilecek düzeydedirler. Çünkü aşağılama duygusu gıpta duygusunun tam karşısıdır. Diğer insanlara gıpta edebilecek ya da kendilerine gıpta edilebilecek insanlar kendi amaçları olan iyi şeylerin tersini yaşayanlara karşı onları küçümseyen, bu nedenle de aşağılayan bir bakış geliştirirler. Bundan ötürü bir kimse iyi şeylere sahip olmaya layık görülüyor ama o şeylere sahip olabiliyorsa talihinden dolayı küçümsemez. Böylece bu noktaya kadar çeşitli duyguların nasıl ortaya çıktıklarını, bunların nasıl yok edilebileceklerini anlattık ve bu konuya dair yeterince açıklama getirdik.

Sırada ahlaki özelliklerle ilgili olarak insan karakterlerini inceleyelim. Ayrıca bunların çeşitli yaş ve duruma bağlı nasıl değişiklik gösterdiklerine bakalım. Daha önceden öfke, istek ya da benzeri şeyler hakkındaki fikirlerimizi söylemiştik. Ahlaki özellikler derken çeşitli erdemler ve hatalardan bahsediyorum. Bunları da daha önceden konuşmuştuk Bu konuya çeşitli yaş gruplarından insanların istedikleri ve yapmak niyetinde oldukları şeyler de dahildir. Yaş dediğimiz zaman gençlik, olgunluk ve yaşlılık dönemlerinden bahsederiz. Kader ise doğum, zenginlik, güç

ve bunların karşıtlarını kapsar, yani iyi ve kötü kaderden bahsederiz. Öncelikle gençlerden söz edelim. Gençlerin güçlü istekleri vardır ve her şekilde bu isteklerin yerine gelmesini isterler. Bedensel isteklerin arasında en fazla arzuladıkları ve kendilerini kontrol etmekte güçlük çektikleri cinsel isteklerdir. İstekleri değişken ve bambaşka şeyler üzerine olabilir, bu istekler devam ettikleri sürece şiddetlidirler. Ancak kolayca şiddetlerini yitirirler, adeta bir hastalıkta ortaya çıkan açlık ya da susuzluk durumuna benzeyen ancak köklü olmayan bir durumdadırlar. Öfkelerini kontrol edemezler ve çoğu zaman kötü davranışlar üstün gelir. Çünkü onurlarına fazlasıyla düşkünderler ve küçümsenmek istemezler. Kendilerine kötü davranıldığı zaman öfkelenirler. Gençler belki onuru çok severler ama başarıya daha fazla düşkünderler. Gençlik diğer insanlara karşı başarılı olmayı ve üstünlük kurmayı ister. Bu tür şeyleri paradan daha fazla severler. Aslında paralarının olmamasının ne anlama geldiğini henüz kavramadıklarından böyle davranırlar. Pittakos'un⁸ Amphiaraus⁹ hakkında böyle konuşmasının nedeni de budur. Çoğu kötülüğü henüz görmediklerinden olaylara iyi yanından bakarlar. Aynı zamanda fazla kandırılmadıklarından dolayı herkeşe kolayca güvenirler. İyimserdirler, fazla hayal kırıklığına uğramamışlardır ve doğa sanki onlara çok şarap içmişler de kendilerinden geçmişler gibi heyecan verir. Hayatlarında anılardan çok umutlar vardır, çünkü umut geleceği, anı geçmişini gösterir. Genç insanların önünde uzun bir gelecek kısa bir geçmiş vardır, yaşamın ilk zamanlarında hatır-

8 İÖ 6.yüzyılda yaşamış Yunan dünyasında yedi bilgeden biri olarak kabul edilen filozof. (çev.)

9 Yunan mitolojisinde Alkmaion'un babası, Argoslu kâhin. (çev.)

1389-b

lanacak fazla bir şey olmadığı için insan geleceğe bakar. Daha önceden de söylediğimiz gibi iyimser olmalarından dolayı kolayca kandırılırlar. Sertlikleri ve umutlu olmaları sayesinde yaşlılardan daha cesurdurlar, sertlik korkuyu engeller, umut güven yaratır, öfkeliyken korkmazlar ve iyilik beklentisi güven duygusunu beraberinde getirir. İçlerine kapanıktırlar ve içinde bulundukları toplumun değer yargılarına göre hareket ederler, başka bir ölçütleri yoktur. Kandırılmış olmamaları ve henüz zorunlu sınırlamalardan haberdar olmamaları nedeniyle büyük planlar yaparlar, umutları sayesinde de her şeye layık olduklarını düşünürler. Bu sayede büyük planları olur. Yararlı işlerden çok soylu işlerin peşinden koşarlar. Akıl yürütmek yerine moralle işleri götürürler. Akıl yürütme sayesinde yararlı olanı seçebilirken moral soylu olanı getirir. Yaşlılardansa dostlarını, yakın arkadaşlarını tercih ederler, zamanlarını başka insanlarla beraber geçirmekten keyif alırlar. Dostları ya da başka şeyleri kendilerine yararlı olmalarına göre değerlendirmektedirler. Her şeyi aşırı istekle yapmaları hatalara gerekçe olmaktadır. Khilon'un¹⁰ emirlerini her şeyin fazlasını yaparak ihlal ederler, nefret ettikleri zaman aşırı derece nefret ederler, diğer şeylerde de benzeri şekilde davranırlar. Her konuda bilgili olduklarını sanırlar, bu nedenle kendilerinden emin oldukları için yapmaları gereken şeyleri aşırı derecede yaparlar. Diğer insanlara yaptıkları kötülüklerin nedeni zarar vermek değil küçümsemedendir. Diğer insanları iyi ve dürüst insanlar olarak tanımlarlar, bu nedenle de diğer insanlara acırlar, insanları bu şekilde yargıladıkları için de yapılan şeylerin haklı

10 İÖ 6.yüzyılda yaşamış Spartalı Khilon Eski Yunan'da yedi bilgeden biri olarak kabul edilmekteydi. (çev.)

olduğunu düşünmezler. Eğlenceye meraklıdırlar, bu beraberinde hazırcevaplığı getirir ki hazırcevaplık da küstahlığın biraz da düşük seviyede olanıdır.

Gençler hakkında bu kadar. Olgunluk dönemini geride bırakmış olan yaşlılar için biraz önce söylediklerimizin karşıtlarını söyleyebiliriz. Çok yıl yaşadıkları için çok fazla kandırılmışlardır, çok hata yapmışlardır ve yaşam da genel hatlarıyla kötüdür. Hiçbir şeyden emin olamazlar, bu nedenle de yapmaları gerekenden az yaparlar. Bir şeyi zannetseler bile bilemezler. Bu nedenle de sözlerine hep bir belki ya da muhtemelen ifadesi eklerler. Hiçbir şeyin kesin olduğunu söylemezler. Güvensizliklerinden dolayı her şeye kötü yanından bakarlar. Yaşadıkları zaman dili mi onları diğer insanlara karşı güvensiz ve sürekli kötülük bekler hale getirmiştir. İnsanlara bir sevgi duymadıkları gibi onlardan nefret de etmezler. Bias'ın¹¹ dediği gibi bir gün nefret edeceklermiş gibi sevip, bir gün sevecekmiş gibi nefret ederler. Aldıkları yaralar nedeniyle hayatta kalmalarını sağlayacak şeyler dışında aşırı istekleri yoktur. Cimridirler çünkü hayatlarında en gerekli şey paradır. Ayrıca yaşamlarından para kazanmanın çok zor, oysaki kaybetmenin bir o kadar kolay olduğunu öğrenmişlerdir. Korkaktırlar, her zaman bir tehlikenin gelmesini beklerler. Gençlerin tersine soğukturlar ve aslında yaşlılık onlara korkaklığı beraberinde getirmiştir. Yaşamı severler, sonları yaklaştıkça daha da çok severler. İnsanların isteklerinin amacı sahip olmadıkları şeydir ve ihtiyacımız olan şeye de en güçlü şekilde istek duyarız. Kendilerine düşkündürler, zaten açık düşünceli olmamanın getirisi bu durum. Bu nedenle yaşamları kendileri için neyin yararlı olduğuna

11 Eski Yunan'da yedi bilgeden biri olarak kabul edilen filozof. (çev.)

1390-a göre şekillenir, neyin soylu olduğu düşüncesiyle çok az hareket ederler. Aslında yararlı olan şey insanın kendisi için iyidir, soylu olanın ise kendisi iyidir. Mahcup değillerdir, umursamazdırlar. Kendileri için yararlı olanı soylu olandan daha fazla düşündükleri için diğer insanların kendileri hakkındaki düşüncelerini de umursamazlar. Hem kendi yaşadıkları olaylardan edindikleri tecrübelerden hem de korkaklıklarından dolayı geleceğe dair güven duymazlar. Zaten her şey her zaman kötüye gider, hem de beklenenden de kötüye. Geleceğe dair umutları yoktur, bunun yerine geçmişin tadını çıkarırlar. Umut geleceğe dairdir, anılar ise geçmişse aittir. Uzun yaşamdan onlara kalan da budur. Bu nedenle çok konuşurlar ve konuştukları şeyler hep geçmişle ilgilidir. Geçmişî hatırlamaktan büyük keyif alırlar. Aniden öfkelenenler de bu uzun sürmez. İstekleri şiddetini yitirmiş ya da tamamen ortadan kalkmıştır. Tutkular ortadan kalktığı için hissettiklerinden daha çok yararlı olacağına inandıkları şey üzerinden hareket ederler. Hayatlarında baskın olan şey ahlaki şeyler değildir, bunun yerine akıl yürütürler. Akıl yürütme yarara, ahlaki şeyler ise ahlaki iyiye yöneliktir. Diğer insanlara kötülük yapma nedenleri zarar vermektir, aşağılamak değil. Yaşlılar da gençler gibi acıma duyarlar ama gerekçeleri aynı değildir. Gençler sevgi dolu oldukları için, yaşlılar ise zayıflıktan acırlar. Yani diğer insanların yaşadıkları şeylerin kendilerinin de başına gelebileceği korkusundan dolayı böyle davranırlar. Daha önceden de söylediğimiz şekilde bu durum acıma duygusunu artırır. Bu nedenle huysuzdurlar, şakaları ya da gülmeyi sevmezler, gülme huysuzluğun tam tersidir. Gençlerin ve yaşlıların karakterleri bu şekildedir. İnsanlar kendi karakterlerine uygun olan şeyleri iyi karşılarlar. Bu şekilde

hem kendimizi hem de diğer insanları konuşmamıza nasıl uyduracağımızı öğrenmiş olduk.

Olgunluk çağındaki insanların yaşlılar ve gençlerden farklı, onların her ikisinin de aşırılıklarından farklı bir karaktere sahip olduklarını görürüz. Aşırı derecede güvenleri yoktur, en azından cüret diyebileceğimiz bir güvenleri yoktur. Fazla korkak da sayılmazlar. Her ikisi de yeterli miktarda vardır. Tüm insanlara güvenmedikleri gibi tüm insanlardan kuşulanmazlar. Herkese davranmaları gerektiği kadar davranırlar. Hayatlarında belirleyici olan şey sadece çıkar ya da sadece soyluluk değildir. İkisini birden götürürler. Cimri ya da savurgan değildir, gerektiği kadar harcarlar. Öfkeleri ve istekleri de kararındadır, sakın kaldıkları gibi cesurdurlar. Söylediğimiz şeyler gençler ve yaşlılar arasında paylaştırılmış olan özelliklerdir. Gençler cesurdur fakat aşırılığa kaçarlara, yaşlılar korkaktır ama daha ılımlıdırlar. Bu nedenle gençler ve yaşlılardaki tüm erdemler olgunluk çağında bir araya gelir. Birinin aşırılığını ya da eksikliğini diğeri telafi eder. Beden otuz ya da otuz beş yaşlarında en olgun dönemini yaşarken akıl kırk dokuz yaşında en olgun dönemini yaşar.

1390-b

Gençlik, yaşlılık ve olgunluk çağı karakter özellikleri hakkında bu kadar yeterli. Sırada insan karakterlerini belirleyen kader konusu var. Öncelikle iyi soydan gelmek. Bu durumdaki insanlar daha hırslı olurlar. Ellerinde bir şey olarak başlayan insanlar, ellerinde olana bir şeyler eklemek için bu şekilde yaklaşırlar. Soylu doğum atalardan gelen bir ayırt edici özelliktir. Soylu bir insan kendi ataları kadar iyi olan insanları bile küçümseyebilir, çünkü uzak bir farklılık yakın olan aynı şeyden daha büyüktür ve bununla övünülebilir. İyi bir soydan gelmek anlamına gelen soylu doğumla, aileye bağlı kalmak anlamında da soylu-

luk birbirlerinden farklıdır. İyi soydan gelmeyen çoğu zaman basit düzeydeki canlılarda da bu özellik vardır. Nasıl ki dünyada yetişen şeyler arasında bir değişim varsa aynı şekilde insan soylarında da benzeri bir değişim vardır. Bazen iyi kuşaklar ve bu kuşaklardan olağanüstü insanlar gelir, bazen ise bir ara dönem başlar. Akıllı olanlar Alkibiades¹² ya da Dionysos'un soyundan gelenler gibi çılgın karakterdeyken Kimon,¹³ Perikles ya da Sokrates'in torunları gibi uyuşuk, tembel kuşaklara bir dönüş de yaşanabilir.

1391-a Zenginliğin nasıl bir karakter ortaya çıkaracağı herkesçe görülebilir. Zengin insanlar küstah ve kibirlidirler. Zengin olmaları bakışlarını değiştirir, kendilerini iyi şeylerin tamamına sahipmiş gibi hissederler, zenginlik onlar için diğer tüm şeylerin ölçüsüdür. Bu nedenle de her şeyin parayla satın alınabileceğini düşünürler. Lüks ve şatafata meraklıdırlar, lüks içinde yaşarlar ve insanlara gösterdikleri şey yüzünden bunun devam etmesini isterler. Aslında onlar da diğer insanlar gibi kendilerinin duyduğu sevgi ve hayranlığa uygun davranışlarda bulunurlar. Diğer insanların da kendileriyle aynı şeyleri elde ederek mutlu olacaklarını sanırlar. Aslında etkilenmeleri de normaldir, çünkü çok paranız varsa size para istemek için çok sayıda insan gelir: Hiero'nun karısı, Simonides'e zengin olmak mı yoksa akıllı olmak mı daha iyidir diye bir soru yöneltmişti. Simonides ona şöyle yanıt verdi: "Elbette ki zengin olmalı, baksana akıllı insanlar tüm günlerini zenginlerin kapısında geçiriyor." Yine zenginler kamu görevlerini üstlenmeye layık insanlar olduklarını düşünürler. Çünkü böylesi bir görev için gerekli olan temel şeyin kendilerin-

12 İÖ 450-404 yılları arasında yaşamış Atinalı komutan. (çev.)

13 İÖ 510-450 yılları arasında yaşamış Atinalı komutan. (çev.)

de bulunduğuna inanırlar. Özetlemek gerekirse zenginlik sonucunda ortaya çıkan karakter, rahat içinde yaşayan ama aptal insan karakteridir. Yeni zenginler ve uzun zamandan bu yana zengin olanlar arasında fark vardır. Yeni zengin olanlar daha abartılı ve aslında daha kötü niteliklere sahiptirler. Yeni zengin dediğimiz zaman rahat içinde yaşayan ama cahil insanlar akla gelir. Diğer insanlara kötülük yaparlar ama bu kötülükler karşısındaki insanlara zarar verme isteğinden kaynaklanmaz, küstahlıkları ya da istedikleri şeyi elde etme istekleri bu sonucu beraberinde getirir. Tecavüz ya da saldırı suçları da buna benzer.

Sırada güç var. Güce sahip olanların karakterleri de çok açık bir şekilde tanımlanabilir. Belirli açılardan zenginlere benzerler, belirli açılardan onlardan daha iyidirler. İktidarı elinde tutanlar zenginlere göre daha hırslıdırlar ve kendilerine izin verildiği şekilde büyük işleri yapma eğilimindedirler. Sorumlu konumda oldukları için daha ciddidirler, kendi görevlerine dikkatle bakmaları gerekir. Kibirli değillerdir, ağırbaşlıdırlar. Zaten ağırbaşlılık kibirliliğin daha ılımlı bir şekilde yapılan halidir, kendilerine gösterilen saygı da ılımlı olmalarından geçtiği için bu şekilde davranırlar. Bir başka insana yapacakları kötülük ise küçük değil epeyce büyük bir kötülük olur. Biraz önce bahsettiğimiz türden karakterler iyi kader bölümüne girerler. Aslında bu koşullar ciddi anlamda şans faktörüne bağlı olarak gelişir. Şanslı bir insan ailesel ya da bedensel üstünlükle elde edilen her şeyi kazanabilir. Bu sayede insanlar daha da kibirli ve umursamaz olabilirler, fakat burada önemli bir özellik vardır. Bu kimseler kendilerini tanrısal güce bırakırlar ve saygı duyarlar. Şans sayesinde elde ettikleri şeyleri bunlara bağlarlar. Yaş ya da kadere bağlı olarak çıkan karakter farklılıkları hakkında bu kadarı yeterli.

1391-b

Söylediklerimizin karşıtlarına ulaşabilmek için yani fakir, şanssız ya da güçsüz insanları tanımlayabilmek için biraz önce söylediklerimizin karşıtlarına bakmamız yeterli olur.

İnandırıcı konuşarak karşıımızdaki kişinin karar vermesini amaçlarız. Eğer bir şeyi biliyorsak ya da o şey hakkında karar vermişsek zaten konuşmanın gereği yoktur. Bir kişiyi görüşlerinden dolayı eleştirdiğinizde ya da o kişinin fikrini değiştirmeye kalkıştığınız zaman olduğu gibi tek kişiyle konuşurken de durum aynı şekildedir. Bu nedenle o kişi çok sayıda hâkimden biri gibi sizin hâkiminizdir. Yani basitçe ifade edersek inandırmaya çalıştığınız insan sizin hâkiminizdir. Sadece bir öneriyi mi yoksa bir fikri mi eleştiriyorsunuz bunun bir önemi yoktur, önemli olan konuşmanız gerektiği ve karşıt delillerini yenmeniz gerektiridir. Bu noktada size muhalefet eden birine olduğu gibi saldırmanız gerekir. Tören konuşmaları için de aynı durum geçerlidir. Buradaki izleyiciler de sanki hâkimlermiş gibi davranırız. Elbette ki hâkim diye isimlendirdiğimiz kişi kamusal anlaşmazlıklarda yani dava ya da siyasi mevzularda karar verecek olan kimsedir. Her iki durumda da hakkında karar verilmesi gereken anlaşmazlıklar vardır. Siyasi konuşmalarla ilgili kısımda farklı yönetim şekillerini ortaya çıkaran karakterlerden bahsetmiştik. Buraya kadar söylediklerimizle konuşmalara nasıl bir ahlaki özellik verilebileceğini açıklamış olduk. Büyüklük konusu da konuşmalarda var olan bir konudur, bir konuşma siyasi de olsa, mahkemede savunma ya da suçlama amaçlı da olsa, övgü ya da yergi konuşması da olsa bir şeylerin görüldüğünden daha büyük ya da küçük olduğunu ispatlama çabasına gireriz. Bundan sonra enthymema ya da örnekler sayesinde sözlerimize yapacağımız eklerle beraber konuşmanın geneli hakkında söyleyebileceğimiz her

şeyi söylemiş olacağız. Daha önceden bahsettiğimiz genel kanıt yöntemlerinden bir şeyi yüceltme daha çok tören konuşmalarına uygundur. Her zaman geçmişte olup bitenlere yönelik olan mahkemeler için geçmişe yönelik, olanaklılık ya da geleceğe yönelik olanlar da siyasi konuşmalarla ilgilidir.

Olanaklılık ve olanaksızlıkla başlayalım. Karşıt çiftlerinden biri için olanaklı olan diğeri için de olanaklıdır. Örneğin biri iyileştirilebiliyorsa o kimse hastalanabilir de. İki karşıt da karşıt oldukları sürece bu olanaklıdır.

Daha önceden de açıkladığımız şekilde konuşmanın ana bölümlerinin her birinin farklı hedefleri vardır. Herkes tarafından kabul edilebilen ve bizim de delillerimizi dayandırabileceğimiz görüş ve önerilerden daha önceden bahsetmiştik. Bunu hem siyasi hem mahkeme hem de tören konuşmaları için söyledik. Daha sonra konuşmalarda ahlaki özelliğin nasıl sağlanması gerektiğinden bahsettik. Sırada ise bütün konuşmalarda ortak olarak bulunan deliller konusu var. Her bir konuşmacı özel olarak kendi ilgilendiği konu dışında bir şeyin olup olmadığını ya da ileride olup olmayacağını açıklamak zorundadır. Bunu yaparken de olanaklı ya da olanaksıza bakar. Benzeyen şeylerden biri için olanaklı olan diğeri için de olanaklıdır. İki şeyden zor olanı olanaklıysa kolay olanı da olanaklıdır. Bir şey güzel ve iyi olarak var olabiliyorsa o şeyin kendisi de var olabilir. Örneğin güzel ve iyi ev varsa bir ev de var olabilir. Bir şeyin başlangıcı varsa sonu da olabilir. Çünkü olanaksız olan hiçbir şey oluşmaz ya da oluşmaya başlayamaz. Örneğin bir karenin çokgenin kenarıyla orantısı diye bir şey olamaz ya da olmaya başlayamaz. Bir şeyin sonu varsa başlangıcı da olabilir. Çünkü olan şeylerin hepsinin başlangıcı vardır. Bir şeyin özü ya da oluşmasına göre son-

1392-b

rası olabiliyorsa öncesi de olabilir. Bir insan var olabiliyorsa çok sayıda insan var olabilir. Çocuk doğuş sırasında daha önce gelir, bir çocuk doğabiliyorsa yetişkin de olabilir. Çünkü insan da bir başlangıçtır. Sevilmesi ya da istenmesi doğal olan şeyler olasıdır, çünkü hiç kimse olanaksız bir şeyi sevmez. Bir bilim ya da sanatın nesnesi olan şeyler de olasıdır ve var olabilir. İnsanların oluşturabildikleri, gerek gücümüz gerekse de dostluğumuz sayesinde var olmasını sağlayabildiğimiz her şey olasıdır. Parçalar olasıysa bütün de olasıdır, bütün olası olduğunda zaten parçalar da olası olmaktadır. Eğer bir ayakkabı yapılması için ön tarafta bir boşluk, parmağın gireceği yer ve üst deri yapılabiliyorsa ayakkabı da yapılabilir, ayakkabı yapılabiliyorsa bu parçalar da yapılabilir. Cins olabiliyorsa türler de olabilir. Yani yelkenli gemi yapılabiliyorsa bir gemi de yapılabilir, gemi yapılabilirse yelkenli de yapılabilir. Varlıkları birbirlerine bağlı olan çiftlerden biri olasıysa diğeri de olasıdır. Yani iki kat varsa yarım vardır, yarım varsa iki katı da vardır. Bir şey sanat olmadan üretilebiliyorsa o şey sanat sayesinde de üretilebilir. Agathon¹⁴ ne demişti: “Bazı şeylere sanatla ulaşılmalıdır, diğerleri kader ya da şansla alınır.” Eğer bir şeyi sizden daha aşağı ya da daha aptal insanlar yapabiliyorsa siz de onu yapabilirsiniz. Örneğin İskrates Euthynos’un bulduğu bir şeyi bulamamasının garip olacağını söylemişti. Biraz önce söylediklerimizin terslerine baktarsak olanaksızlıkla ilgili olarak söylenecekleri söylemiş oluruz. Sırada geçmişte olan şeyler var. Öncelikle iki olası şeyden olasılığı daha düşük olan olduysa diğeri de olmalıdır. Genelde bir şeyi takip eden şey olduysa ondan önceki de olmuş olmalıdır. Örneğin bir insan bir şeyi unuttuysa

14 İÖ 448-400 yılları arasında yaşamış Atinalı tragedya yazarı. (çev.)

onu öğrenmiş de demektir. Bir insanın bir şeyi yapma isteği ve gücü varsa o şeyi yapmıştır. Çünkü insanlar yapmak istediği şeyi fırsat bulduğunda yaparlar ve hiçbir şey onları alıkoyamaz. Bu kimse gerekli şeyi yapmıştır, çünkü bunu yapmayı istemiştir ya da onu hiçbir şey engelleyememiştir. Bunu yapacak gücü vardır ya da öfkeliidir ya da bunu yapacak gücü vardır ve isteklidir. Çünkü insanlar yapabildikleri sürece güçleri yeten şeyi yaparlar. Kötü insanlar kendilerini kontrol edemedikleri için iyi insanlar ise iyi olduklarından dolayı eylemlerini yaparlar. Bir şey olacaksa olur, bir insan bir şeyi yapacaksa yapar. Çünkü amaçlanan şeyin yapılmış olması olasıdır. Bir şey doğal olarak önce olduysa ya da o amaçla olduysa diğer şey de olmuştur. Örneğin şimşek çakarsa gök de gürler, bir işe girildiğinde o iş yapılır. Bir şey doğal olarak diğerinden sonra olduysa ya da diğeri olduğundan dolayı olduysa diğere şey de olmuştur. Yani gök gürlerse şimşek de çakar, iş yapıldıysa ona girilmişştir. Bu tür şeylerin bazıları zorunlu olarak meydana gelir bazıları ise sıradan şeylerdir. Bir şeyin olmadığına dair deliller ise bu saydıklarımızın karşıtlarıdır. Biri girişimde bulunduysa veya gelecekte onu yapmayı düşünmüşse onu gelecekte yapacaktır. Genelde yapmayı düşünmediğimiz şeyler değil yapmayı düşündüklerimiz olur. Doğal sırayı takip eden şeylerde öncül gerçekleştiyse de o şey olur. Örneğin bulutlar toplanırsa yağmur yağar. Sonuca giden yol ortaya çıkarsa o şey de olacak demektir. Örneğin temel varsa ev inşa edilecektir.

1393-a

Bu düşünceden hareketle gelecekte olacak şeyler üzerine düşünceler de verilir. Bir şeyi yapma gücü ve isteği varsa yapılacaktır. O şeyi yapma gücüyle beraber bir arzu, öfke, tahmin ya da girişim varsa da yapılır.

Büyüklik ve küçüklük konusunda ise daha büyük ve küçük hakkındaki deliller için şu ana kadar söylediklerimiz yeterli olacaktır. Daha önceden göreceli büyüklik ve büyüklik ve küçüklük kavramlarından söz etmiştik. Konuşmaların amacı bir tür iyilik olduğuna göre yani adalet, asalet ya da yarar amaçlansa da konuşmacının yüceltme araçları olarak buradan hareket edeceği açıktır. Bunun dışında bir şeyden bahsetmek, yani büyüklik ve küçüklüğe dair kurallar koymaya çalışmak bir amaç olmadan tartışmak gibidir. Oysaki gerçek yaşamda olup bitenler teorik tartışmalardan daha önemlidir. Olanaklılık, olanaksızlık, geçmişte olan, gelecekte olacak olan ve göreceli büyüklik konusunda bu kadarı yeterli. Konuşmaya dair özel delilleri açıkladık. Artık sırada tüm konuşma türlerinde ortak olan biçimleri incelemek var. Bunları örnek ve enthymema olarak açıklayabiliriz. İlke ise enthymemanın bir parçasıdır.

Öncelikle örneklerle kanıtlama konusu var. Örnekte akıl yürütmenin bir temeli kabul edilebilecek tümevarım yöntemi vardır. Bu şekilde iki ayrı ispat yöntemi vardır. Birinde geçmişte olan olguların hatırlatılması, diğerinde olguların konuşmacı tarafından ortaya atılması. Bu da kendi içinde ikiye ayrılır, betimleme ve hayvan masalları. Yani Aisopos¹⁵ ya da Libya masalları. Gerçek olguların hatırlatılmasını şöyle açıklayalım: Konuşmacı “Pers kralıyla savaşa hazırlanmalı ve onun Mısır’ı ele geçirmesine izin vermemeliyiz” diyebilir. Şöyle devam eder: “Çünkü babası Dareios¹⁶ Mısır’ı ele geçirene kadar Ege Denizi’ne gelemedi. Kserkses¹⁷ de Mısır’ı ele geçirene kadar Ege’ye

1393-b

15 İÖ 6.yüzyılda yaşamış Yunan masalcı. (çev.)

16 İÖ 522-486 yılları arasında tahtta kalmış Pers kralı. (çev.)

17 İÖ 486-465 yılları arasında tahtta kalmış Pers kralı. (çev.)

gelemedi, ne zaman ele geçirdi o zaman saldırıya geçti. Bu kral da Mısır'ı ele geçirirse bize saldırır. Bu nedenle kendisini engellemeliyiz." Betimleme Sokrates'in kullandığı yöntemdir. Örneğin: "Kamu görevlileri kurayla seçilmemelidir. Bunu sporculardan yarışabilecek durumlarda olanların değil de kurayla seçilenlerin yarışmasına benzetebiliriz. Ya da geminin tayfalarından kurayla dümenci seçmek gibi bir şey, gemiyi kullanmayı bilen birini değil kurada çıkan insanı seçmek gibi bir şey." Stesikhoros'un¹⁸ Phalaris masalı, Aisopos'un sevilen komutanların savunulması masalları hayvan masallarına örnek oluştururlar. Himeralılar Phalaris'i tiran yaptılar ve ona bir muhafız birliği vermeye karar verdiler. Bunun üzerine Stesikhoros onlara uzun bir konuşmayla kendi yazdığı otlağı olan at masalını anlattı. Bir erkek domuz gelir ve otlağa yayılır. At domuzdan intikam almak ister ve bir adamdan bu konuda yardım ister. Adam ona şöyle der: "Sana gem vurmama ve üzerine elimde kargılarımla binmeme izin verirsen yardım ederim." At kabul eder ve adam sırtına biner. Ancak at domuzdan intikamını alacakken adamın kölesine dönüştüğünü fark eder. Stesikhoros şöyle devam eder: "Siz de düşmanlarınızdan intikam almak isterken ata benzemeyin. Phalaris'i¹⁹ tiran yaparak gemi aldınız. Muhafız birliği verip sırtınıza binmesine izin verirsiniz onun kölesi olursunuz." Aisopos Samos meclisi önünde sevilen bir komutanın idam cezasıyla yargılandığını görünce şu hikâyeyi anlatır: "Tilkinin biri nehri geçerken kayaların arasından bir deliğe kayar. Kurtulamaz ve sırtına yapışan pireler de onu uğraştırır. Kirpinin biri oralarda boş boş do-

18 İÖ 630-555 yılları arasında yaşamış Yunan şair. (çev.)

19 İÖ 570-554 yılları arasında Sicilya'daki Akragas kenti tiranı. (çev.)

1394-a

laşırken tilkiyi görür. Tilkiye kendisine acıdığını ve pireleri kovabileceğini söyler. Ancak tilki yardım önerisini geri çevirir. Kirpi nedenini sorunca da şöyle der: “Pireler yeterince doydu, artık kanımı emmiyorlar ama sen onları kovarsan diğerleri de toplanır ve kanımı daha çok emerler.” Samoslular! Bu adam size daha fazla zarar veremez. Zaten zengin biri. Ancak onu öldürürseniz zengin olmamış başka insanlar gelir ve çalmaya ve hazinenizi boşaltmaya devam ederler”. Hayvan masalları halk meclislerinde yapılan konuşmalar için uygundur. Kolayca üretilebilirler ama geçmiş olaylar örneğinde olduğu gibi örneklemek zordur. Aslında betimlemedeki gibi hareket etmek gerekir. Yapılması gereken şey örneklemeden harekete geçmektir. Bu da eğitim sayesinde elde edilebilecek bir yetidir. Hayvan masalları üzerinden örnekleme yapmak konuşmacı için daha kolay olsa da yine de geçmişten örnekler vermek daha iyidir. Çünkü çoğu zaman geçmişte yaşananlar gelecekte yaşanacakları gösterecektir.

Entymema ile delil ortaya konulamıyorsa örnek yoluyla hareket etmeliyiz ve dinleyenleri de bu şekilde ikna etmeliyiz. Eğer enthymema ile yapabiliyorsak bu durumda da örnekler kanıt olarak ortaya konmalıdır. Örnekler enthymemadan önce gelmemelidir. Bu durum tartışmayı bir tümevarım gibi yapacaktır. Bu da konuşma için uygun bir durum yaratmaz. Eğer enthymemadan sonra örnekler gelirse bu durumda örnekler bir kanıt gibi olur ve işe yararlar. Eğer örnekler ilk önce sunuluyorsa bu durumda çok sayıda örneğe ihtiyaç vardır. Ancak sonda veriliyorsa tek örnek yeterli olacaktır. Tek bir ispat bile işe yarayabilir. Böylece örnek yoluyla tartışmanın neler olduğunu ve türlerini açıkladık.

Sırada ahlaki ilkeler konusu var. Bunların ne zaman konuşmacı için uygun olacağını açıklamamız gerekir. Öncelikle ahlaki ilkeyi tanımlarsak daha rahat ederiz. İphikrates'in karakteri gibi özel bir konuda ahlaki ilke olmaz, ilke genel bir ifadedir. Sıradan bir konu üzerine de olamaz, örneğin doğrunun yanlışın tersi olduğu bir ilke değildir. Daha çok yapılacak ya da yapılmayacak davranışlar ilke olabilir. Enthymema da bu türden konularla ilgilidir. Bundan dolayı enthymemanın tartışmanın geri kalan bölümlerinden ayrı olarak düşünülen öncül ya da sonuçlarının birer ilke oldukları doğru bir tanımlamadır. Örneğin: "Akli başında bir insan, oğullarını diğerlerinden daha akıllı yetiştirmemelidir." Burada bir ahlaki ilke vardır. Bir neden ya da açıklama da olursa enthymema olur. Örneğin: "Kendilerini tembelleştirir, hem de kentte öfke ve kıskançlığa yol açarlar". Aynı şekilde "Bir insanın her işi yolunda gitmez.", "Hiçbir insan özgür değildir." Bunlar birer ilkedir ancak bir sonraki örneğimizle beraber incelersek o zaman retorik kanıt dönüşecektir: "İnsanlar paranın ya da kaderin köleleridir." Bu tanımlamadan hareketle dört ayrı ahlaki ilke olduğunu söyleyebiliriz. Bu ahlaki ilkenin bütünleyicisinin olma ihtimali vardır, aynı şekilde ifade tartışılabilir ise o zaman kanıt gerekir. Eğer bir paradoks yoksa o zaman bir tamamlayıcıya da gerek yok demektir. Belki de söylenen şeyin açıkça bir gerçek olduğu ortadadır. Örneğin, "Bence bir insan için en önemli şey sağlıktır." Burada genel bir görüş dile getirilmekte. Şu da olabilir. Bir sözün anlamı apaçık ortadadır: "Sonsuz olan dışında başka bir aşk yoktur." Bazı ahlaki ilkelerin yanlarında ekler vardır, bunlar enthymemanın parçalarıdır. Örneğin: "Akli başında bir insan asla..." ve benzeri ifadeler.

1394-b

Diğerleri enthymema özelliklerine sahip olsalar da enthymema değildir. Son verdiğimiz örnekler ise en iyileridir, burada görüşler ima etmek yoluyla açıklanır. “Ölümlü adam! Göğsünde ölümsüz öfke taşıma!” Göğsünde ölümlü öfke taşımanın doğru olmadığını söylersek bu ilke olur. Ölümlü insan ifadesi ise nedeni belirtmektedir. Bir de şu ifadeye bakalım: “Ölümlüler, ölümsüz değil ölümlü düşüncelere sahip olmalıdırlar.” Buraya kadar söylediklerimizden kaç tür ilke olduğunu ve bunların hangi konulara uygun olduğunu anlatmış olduk. Eğer tartışmalı bir görüşten söz ediyorsak o zaman bir tamamlayıcı kullanmalıyız. Yani önce tamamlayıcı koyup sonra ilke koyabiliriz. Örneğin “Bence halk tarafından sevilmemek ve tembel olmak istenen bir şey değildir, o zaman eğitilmiş olmamak daha iyidir” denilebilir. Son cümleyi ilk başta söylerseniz ilk kısmı daha sonra eklemek gerekir. Eğer bir ifade açık bir şekilde doğru görünmüyorsa o zaman söylediğiniz şeyin gerekçesini kısaca açıklamanız gerekir. Böylesine durumlarda özlü sözler ya da bilmece gibi konuşmak da hoş olur. Örneğin biri Stesikhoros’un Lokrislilere söylediğini tekrarlayabilir: “Ağustosböceklerinin yerde ötmesini istemezsen küstahlık yapma!”

1395-a

Ahlaki ilkeler mümkünse sadece konuşmacının tecrübeli olduğu durumlarda ya da yaşlılar tarafından kullanılmalıdır. Hem genç insanın sanki hikâye anlatır gibi bunları anlatması uygun değildir. Eğer ortada tecrübe yoksa bunu kullanmak aptallıktır ve utanmazlıktır. Hem sıradan gençlerin ilkeler kullanıp sonra da bunları açıklamaya meraklı olduklarını biliriz. Eğer bizi dinleyenlerde öfke ya da korku uyandırmaya çalışıyorsak o şey öyle olmasa da olduğunu iddia etmek gerekir. Bunu özellikle de konuşmanın başlangıcında ve kanıtları sıralarken yap-

mak gerekir. Eğer amaca uygunsa sıradan ilkeler de kullanılabilir. Böylece herkes için uygunluk sağlanmış olur ve gerçek olarak kabul edilirler. Örneğin bir kimse kendi yandaşlarını kâhinlerden fikir almaksızın tehlikeli bir işe sokmak istiyorsa şunu söyleyebilir: “Tek bir doğru belirti var, ülkeni savun!” Daha büyük bir güce saldırmaya teşvik varsa “Savaşın değişkenliği herkes için ortak.” Eğer düşmanların suçsuz çocuklarını öldürmeye çağırıyorsa o zaman “Biri babayı öldürüp çocukları intikam için sağ bırakıyorsa aptalın tekidir,” denir. Bazı atasözleri de ilkedir. Örneğin “Attikalı bir komşu”. Eğer dinleyiciler sizin hakkınızda olumlu yönde bir intiba elde edeceklerse ya da onlara güçlü bir coşkuyu verecekseniz genel anlamda doğru bilinen “kendini bilmek” ya da “aşırıya gitmemek” gibi ifadelerin tersi ilkelerden söz edebilirsiniz. Örneğin öfkeli bir konuşmacı şunu söyleyebilir: “Bir insan kendisini bilseydi asla bir ordu komutanı olmayı düşünmezdi.” Örneğin “Dostlarınıza ilerideki düşmanlarınız, düşmanlarınıza ilerideki dostlarınız gibi davranın diyen adamın peşinden gitmemize gerek yok” demek insanların nazarında itibarınızı artırabilir. İlkenizin biçimiyle ahlaki yönünüzü bir şekilde göstermiş olursunuz. Eğer yapılamıyorsa da nedenler açıklanmalıdır. “Dostlarımıza her zaman dostlarımız olacaklar gibi davranmalıyız, atasözündeki gibi değil.” Bunu söyledikten sonra bir ekleme yapmanız gerekir. Örneğin: “Bunun dışında davranışlar haince olur”, “Bunu doğru bulmuyorum çünkü gerçek dost karşısındakine her zaman dostu olacakmış gibi davranmalıdır”, “Aşırıya gitme ifadesini doğru bulmuyorum çünkü kötü insanlara karşı aşırı bir nefret duymalıyız.”

İlkeler yoluyla sağlanan başarı biraz da dinleyicilerin kendilerinin düşündükleri bir şeyi genel bir durum olarak

1395-b

ifade etmeyi başarmaktan geçer. Hem bu ifademi daha ayrıntılı olarak açıklayacağım hem de ilkelerin nasıl bulunacağını açıklayacağım. Daha önceden de belirttiğimiz gibi ilkeler genel ifadelerdir ve insanların özel durumlarda düşündükleri şeylerin genel olarak doğru olduğunu görmekten hoşlanmaları söz konusudur. Örneğin bir insanın kötü komşuları ya da kötü çocukları olsun. O kimseye dünyada komşudan ya da çocuktan daha sıkıcı bir şey olmadığını söylerseniz sizinle aynı düşüncede olacaktır. Bundan dolayı konuşmacı dinleyicilerin görüşlerinin olduğu konuları bilmeli, bunları tahmin edebiliyor olmalı ve aynı konularla ilgili genel düşünceler gibi genel gerçekleri ifade etmelidir. İlkelerin bu şekilde yararları vardır. Bir başka yarar da ilkelerin konuşmalara ahlaki özellik vermeleridir. Eğer ahlaki amaç açıkça ortadaysa o zaman ahlaki özellik de vardır. İlkeler her zaman bu etkiyi yaratırlar. Çünkü bunların söylenmesi ahlak ilkelerinin ne olduğunun da belirtilmesi anlamına gelir. İlkeler sayesinde konuşmacı ahlaki açıdan eksiksiz bir insan olarak görünür. İlkeler hakkında, onların çeşitleri, yapıları ve yararları hakkında söylediklerimiz yeterli.

Sırada enthymema konusu var. Bu konuya nasıl bulunmaları gerektiği hakkındaki genel bir düşünceyle başlayacağız, daha sonra da onları açıkça ortaya koymak için kanıtlama yollarına değineceğiz. Enthymema konusunda daha önceden açıklama yapmıştık. Diyalektik ve enthymema arasındaki farklar da aktarılmıştı. Bu nedenle daha fazla geriye gitmeye gerek yok, bunu yapmak konuşmayı uzatmak ve belirsizlik anlamına gelecektir. Yine sonuçla ilgili kısma da girmeyelim, herkesin bildiği şeyleri tekrarlayarak boşuna konuşmuş oluruz. Halk dinleyiciyse eğitilmiş ve eğitimsiz insanlar birbirlerinden ayrılır, bu da basitlik-

ten kaynaklanır. Şairler de “kalabalığın kulağına daha güzel görünür,” derler. Eğitimli insanlar genel ve açıklayıcı bilgilere sahipken eğitimsiz insanlar herkesin bildiği şeylerden hareket edip herkesçe bilinen sonuçlara ulaşırlar. Bu nedenle herkes tarafından bilinen bir bilgiden değil sadece tanımladıklarımızdan hareket etmeliyiz. Yani hâkimlerin ya da yeteneklerini kabul ettikleri insanlarınkilerden hareket etmeliyiz, hâkimlerin tamamı olmasa da önemli bir kısmının kafasında söylediğimiz fikirlerin gerçekten de bu türden olduğuna dair kuşkumuz olmamalıdır. Yine kanıtlarımızın tamamı kesinlikler üzerine olduğu gibi olasılıklar üzerine de olmalıdır. Öncelikle bunu bilelim. Kamusal konular ya da başka hangi konuda tartışacaksak tartışalım her halükârda konuştuğumuz ya da tartıştığımız konularla ilgili her şeyi ya da en azından çok şeyi bilmeliyiz. Eğer bu olmazsa kanıtları bulamayız. Şöyle örnekleyelim: Eğer Atinalıların hangi konuda güçlü olduklarını, denizde mi karada mı iyi olduklarını, her ikisinde de mi iyi olduğunu, kimlerle dost kimlerle düşman olduklarını, ne kadar gelirleri olduğunu, bugüne kadar kimlerle savaştıklarını, neleri kazandıklarını ve buna benzer şeyleri bilmezsek Atinalılar ile savaşa girip girmeme konusunda bir fikrimiz olamaz. Salamis Savaşı,²⁰ Maraton Savaşı²¹ ya da Heraklesoğulları hakkında bir şey bilmiyorsak bunları nasıl överiz? Övgüler, övülen kimsenin asaletine uygun işler üzerine kurulur. Bunlar gerçek de olsa hayali de olsa böyledir. Yergiler de benzeri bir şekilde oluşturulur. Konuşmacı kimi eleştiriyorsa o kimsenin aşağılık işler yaptığını açıklar. Bunların

1396-a

20 İÖ 480 yılında Yunanlar ve Persler arasındaki bu savaş Yunanistan’daki Pers istilasının sonunu getirmiştir. (çev.)

21 İÖ 490 yılındaki bu savaş Yunanlar ve Persler arasında yaklaşık yarım yüzyıl boyunca devam edecek savaşların ilkidir. (çev.)

1396-b

da gerç k ya da hayali olmasının bir önemi yoktur. Yunanların bağımsızlığına ihanet, güçlü müttefiklerin barbarlara köle edilmesi ya da buna benzer şeylerden yararlanır. Mahkemelerde de benzeri bir durum geçerlidir. İddia ya da savunma makamında olsak da davayla ilgili konulara dikkat etmek gerekir. Lakedaimonialılar, Atinalılar ya da bir insan veya tanrı fark etmeksizin her zaman aynı şekilde davranmak gerekir. Örneğın  veceğımız ya da eleştireceğımız, savunacağımız ya da tavsiyede bulunacağımız kişi Akhilleus olsun. Bu noktada ister gerç k isterse hayali olsun olgulara bakmak gerekir. O kimse yaptığı soylu ya da aşağılık işlerden dolayı övülecek ya da eleştirilecek olsun isterse diğ r insanlara olan adil ya da adaletsiz davranışlarından dolayı suçlanacak ya da savunulacak olsun her zaman aynı şeylere ihtiyacımız vardır. Tüm konular için aynı şey geçerlidir. Örneğın adaletin iyi bir şey olduğunu söylemek istiyorsak öncelikle adaletin ve iynin ne olduğunu a ıklayacağızdır. Bir insanın kanıtları inandırıcı olsa da olmasa da bir şeyleri açıklamasının tek yolu budur. Bu sayede sadece tartıştığımız konuyla ilgili olarak bir temel oluşturabiliriz. Zaten kanıt da sadece konuşmayla ortaya çıkarılabilir. Daha  nceden *Topikler*'de konuştuğumuz şekilde öncelikle elimizde doğabilecek veya incelenmesi uygun olan konulara yönelik kanıtlar olmalıdır, aynı zamanda ortaya çıktıkça özel durumlara yönelik kanıtları da öne s rebilmeliyiz, sıradan ve belli belirsiz değıl ilgilendiğımız konuyla ilgili olarak elimizden geldiğince çok kanıt toplamalıyız. Ayrıca elimizdeki kanıtlar ne kadar güncel şeyler olursa ispatlamamız da o kadar kolaylaşır. Bu konularla ne kadar yakından ilgiliyse sıradan kanıtlar olmadıkları ve konuyla ilgili oldukları o kadar açıkça ortaya çıkar. Sıradan kanıttan kastım şu: Örneğın Akhilleus

için yapılan övgüleri düşünelim. Akhilleus bir insan ya da yarı tanrıdır. Çünkü Troya seferine katıldı. Bu türden şeyler diğer başka çok sayıda insan için de geçerlidir. Örneğin Akhilleus için yapılan övgüler Diomedes için de yapılabilir. Özel kanıtlar dediğimiz şeyler sadece Akhilleus için geçerli olan şeylerdir. Yani en cesur Troyalı olan Hektor'u öldürmüş olması, Yunanların karaya çıkmalarını engelleyen, yaralanmak nedir bilmeyen Kyknos'u öldürmesi, sefere katılan en genç insan olması ve sefere katılmak için yeminle bağlanmamış olması gibi şeyler.

Bu noktada, kanıtlama yollarından enthymema ile ilgili olanlardan bir seçim yapmak gibi bir ilkedен hareket edeceğiz. Öncelikle enthymemaların gruplarından bahsedelim. Bu gruplara aslında kanıtlama yolları desek yerinde olur. Öncelikle iki enthymema olduğunu belirtelim. Birinde olumlu ya da olumsuz önermeler yer almaktadır. Diğerinde çürütme bulunur. İkisi arasındaki fark kanıt ve diyalektik çürütme arasındaki farktır. Kanıtlayıcı enthymema en uygun önermelerin birleşmelerinden oluşur. Çürütücü olanı ise uygun olmayanların birleşmelerinden.

Şu ana dek çeşitli durumlar için uygun önermeleri seçtik. Bundan sonra incelenmesi zorunlu ya da yararlı diyebileceğimiz çeşitli özel konular için kanıtlama yollarına da sahibiz demektir. Daha önceden iyi, kötü, soylu, soysuz, adalet, adaletsizlik gibi enthymemalar ve karakter türleri gibi coşku ve ahlaki özellikler ile ilgili enthymemalara uygulanacak kanıtlama yollarından bahsetmiştik. Sırada daha farklı ve genel bir bakış açısıyla tüm konuya ait olgulara bakmaya çalışacağız. Bu arada kanıtlama ve çürütme yolları arasındaki farklar ve aynı zamanda enthymema gibi görünüp kıyas olmadığı için böyle şeylerde kullanılmayan kanıtlama yollarından da bahsedeceğiz. Bundan

1397-a

sonra da enthymema ile aralarındaki ilişkiyi inceleyeceğiz ve itiraz ve çürütmeleri gruplandıracağız.

Olumlu kanıt, söz konusu şeyin tersini düşünmekle elde edilir. Karşıtın gerçekten karşıt olup olmadığına bakarız. Eğer değilse ilk önermeyi çürütmeli, yoksa diğerini kurmalıyız. Örneğin ölçülü olmak yararlıdır, çünkü ahlaksızlık zararlıdır. Messenia Savaşı²² konuşmasındaki gibi: “Eğer bugünkü sorunların temeli savaş ise, barış her şeyi toparlamanın yoludur” ya da “Kötülük yapanlar bizi kızdırmıyorlarsa, bunu bilerek yapmadılarsa o zaman zorla iyilik yapanlara da teşekkür etmemize gerek yok” veya “Bu dünyada yalancılara güvenilebildiğine göre tersine de emin olun ki bu dünya çok sayıda doğru söze inanmazlık eder.”

Bir ikinci kanıtlama yöntemi belirli kelimenin biraz değiştirilmesi ve bir başkası hakkında söylenebilecek ya da söylenmeyecek şeyin tartışılmasıdır. Örneğin adil olan her zaman yararlı olmayabilir ya da adil yararlı anlamına gelse de istenen bir şey olmayabilir. Adil bir biçimde ölüm cezasına çarptırılmak istenen bir şey değildir.

Karşılıklı düşünceler üzerine de kanıtlama yapılabilir. Bir insanın diğerine soylu ve dürüst davranmasının doğru olduğu ilkesinden bir başka insan ilişkisinde de benzeri şekilde davranılması gerektiğini söyleyebilirsiniz. Aynı şey itaat etmek ya da emre itaat etmek konularında da geçerli olabilir. Vergi toplayan Diomedon vergiler hakkında şunları demişti: “Bunları satmak sizin için ayıp değilse bizim için de almak ayıp değildir.” Bir kimse için iyi ya da haklı olan şeyin yapılması doğruysa harekette bulunan

22 Sparta ve Messenia arasındaki bu savaşların sonunda Messenia Sparta topraklarına katılmıştır. (çev.)

kişi için de doğrudur diyebilirsiniz. Burada elbette yanlış sonuca ulaşmak da ihtimal dahilindedir. Bir kimseye yapılan davranışın doğru olması demek bir başka kimseye de aynı şeyin yapılmasını doğru yapmaz. Bu nedenle iki soru yöneltmek gerekir: Birinci kişiye yapılan davranış doğru mudur? İkinci kişinin ona bu şekilde davranması doğru mudur? Sonuçlar da yanıtlara bağlı olarak değişecektir. Bazen iki farklı yanıt da olabilir. Theodektes'in²³ Alkmaion'una bir bakalım: "Annenin işlediği suçtan iğrenen yok mu?" Alkmaion şöyle yanıt veriyor: "Burada incelenmesi gereken iki şey var." Alpheisiboias ne dediğini anlamaz ve bunun üzerine şu şekilde devam eder: "Onun ölmesini uygun gördüler ama benim öldürmemi görmediler." Demosthenes ile Nikanor'un öldürülmelerine dair davada haklı olarak öldürdüklerine karar verince öldürülenlerin de haklı olarak öldürüldükleri düşünülmüştür. Thebai'de öldürülen bir adamla ilgili davada da hâkimlerden adamın haksızca öldürölüp öldürölmediğine karar vermeleri istenmişti. Haklı olarak öldürölüyse öldürenler suçlanmayacaktı.

Bir diğer kanıt yolu güçlü neden ilkesidir. Örneğin tanrılar her şeyi bilmiyorlarsa insanlar da aynı durumdadır. Burada şöyle düşünölür. Bir şey daha olası bir yerde bile yoksa olması daha az olası yerde hiç olamaz. Babasını döven bir insanın komşularını da dövebileceği düşüncesi de buradan kaynaklanır. Daha az olası olan doğruysa, daha olası olan da doğrudur. Çünkü babasına vurması ihtimali komşularına vurması ihtimalinden daha düşüktür. Kanıtlama yolu bu şekildedir. Bir şeyin daha çok olduğu yerde doğru değilse, az olduğu yerde de olmayacağı düşünölür.

23 İÖ 380-340 yılları arasında yaşamış Yunan tragedya yazarı. (çev.)

Ya da az olduğu yerde olduğu doğruysa çok olduğu yerde de doğrudur denir. Zaten bir şeyin doğru olduğunu ya da olmadığını göstermek de buna benzer. Bu örnekler tam eşitlik ya da benzerlik olan durumlarda verilebilir. Örneğin şu sözlere bakalım: “Oğullarını kaybeden efendine üzü-lüyorsun ama cesur bir oğul kaybetmiş olan Oineus’a hiç üzülmeyiş değil mi?” Şu örneğe bakalım: “Theseus yanlış yapmadıysa Paris de yapmamıştır.”, “Tyndareos’un oğulları yanlış yapmadıysa Paris de yapmamıştır.”, “Hektor Patroklos’u öldürerek iyi yaptıysa Paris de Akhilleus’u öldürerek iyi yapmıştır.”, “Bir sanatın izleyicileri kötü değil-se filozoflar da değillerdir.”, “Tesadüfi şekilde ölüm cezası almak zorunda kalan sıradan insanlar kötü değilse sofist-ler de değildir.” Ya da şu sözlere bakalım: “Eğer herkesin kendi kentinin onurunu düşünmesi gerekiyorsa herkesin toplu olarak Yunanistan’ın onurunu düşünmesi gerekir.”

Kanıtlama yollarından biri de zaman düşüncesidir. Örneğin İphikrates Harmodios’a açılan davada şunları söylemekteydi: “Bunu yapmadan önce bana bir heykelimi yapma sözü verseydiniz işi yaptığımda heykelimi yapar-dınız. İş yaptığıma göre heykelimi yapmayacak mısınız? Eğer kendiniz için bir şey yapılmasını bekliyorsanız söz vermemeli ve o şey yapıldığında sözleri yerine getirmez-lik etmemelisiniz.” Philippos’un²⁴ Attika’ya kendi toprak-larından geçmesi için izin alınmaya çalışılan Thebaililere şunlar söylenmişti: “Phokialılar karşısında kendilerine yardım etmeden önce bu isteğini ileri sürseydi kendisine izin verirlerdi. Bu nedenle eskiden kendi çıkarlarını dü-şünmediği ve diğerlerinin onurunu düşündüğü için ken-disine şimdi izin vermemek çok ayıp olacaktır.”

24 Büyük İskender’in babası olan Makedonya kralı. (çev.)

Bir kanıt yolu da size söylenen bir şeyi o kimseye uygulamaktır. Teukros örneğinde olduğu gibi tartışmanın yönünü değiştirmek için bu uygun bir yoldur. İphikrates Aristophon'a yanıt verirken bu yöntemden yararlanmıştır. Aristophon'a "Donanmaya ihanet için rüşvet aldın mı?" der. Karşısındakinden "Hayır" yanıtını aldığında "Güzel, sen Aristophon donanmaya ihanet etmiyorsan ben de etmiyorum." der. Böylesi bir örnek verildiği zaman elbette ki dinleyicilerin karşınızdaki kişinin sizden daha büyük ihtimalle suç işleyeceğine inanmaları gerekir. Eğer bu durumu sağlayamazsanız zor duruma düşersiniz. Eğer Aristeides'i²⁵ dava ediyorsanız böyle bir iddiada bulunamazsınız. Buradaki amaç davalının sizden karakter bakımından daha aşağı seviyede olduğunu göstermektir. Böylece onun saygınlığını kaybetmesine yol açarsınız. Ancak böylesine bir kanıtın kullanılması her halükârda saçmadır. Çünkü ister kendi yaptığınız ya da yapacağınız bir şeyde olsun başka insanlara sataşmak, isterse de başka insanları yaptığınız ya da yapacağınız şeye sataşmaya zorlamak olmaz.

Bir başka kanıtlama yolu sözlerinizi açıklamaktır. Örneğin doğaüstü nedir sorusuna "Tanrıdır" ya da "Tanrının işidir" yanıtı verilir. Bu durumda tanrının yaptığı işe inanan insan tanrıların varlığına da inanır. İphikrates'in kanıtını inceleyelim: İyilik ya da erdem gerçek anlamda soyluluktur. Harmodios ve Aristogeiton soylu bir iş yapmadan önce buna sahip değillerdi. Benim yaptıklarım Harmodios ve Aristogeiton'un yaptıklarına sizin yaptıklarından daha yakındır. Aleksandros örneği de buna uygundur." Nefsine hâkim olamayan dediğimizde, bir

25 İÖ 530-468 yılları arasında yaşamış Atinalı devlet adamı. (çev.)

aşkın verdiği ile yetinmeyenler dediğimizi herkes anlar.” Sokrates’in Arkhelaos’un sarayına gitmemesi konusunda söylediği neden de bir örnek oluşturur. Şöyle söylüyordu: “Bir insanı aşağılamak için size verdiği zarara karşılık vermemek kadar size sağladığı yarara da karşılık vermemek yeterli olur.” Bütün bu örnekler sözleri açıklar ve onların temel anlamlarına varır. Daha sonra bu konuda akıl yürütürken sonuçtan hareket ederler.

Topikler’de açıkladığımız gibi sözün çeşitli anlamlarından hareketle de kanıtlama yapılabilir. Örneğin “haklı olarak” ifadesindeki gibi.

Mantıksal bölünme de kanıtlama yollarından biridir. Örneğin insanlar üç nedenden dolayı hata yaparlar. Benim durumum ilk ikisine uygun değil, suçlayanlar ise üçüncüsünden söz etmiyorlar.

1398-b

Bir diğer kanıtlama yolu tümevarımdır. Örneğin Peparethoslu kadın davasından hareketle, dünyadaki tüm kadınların kendi çocuklarına dair olguları doğru bir şekilde değerlendirebilecekleri söylenebilir. Atina’da hatip Mantias ve oğlu arasındaki davada da annesi gerçekleri açıkladığı zaman durum ortaya çıkmıştı. Thebai’de İsmenias ve Stilbon davasında Dodonis oğlu Thettaliskos’un babasının İsmenias olduğunu kanıtlamıştı. Theodektes’in *Yasa*’sı da buna örnek oluşturabilir. “Nasıl ki atlarımızı onlara kötü bakan insanlara teslim etmiyorsak, nasıl ki kötü kullanan insanlara gemilerimizi teslim etmiyorsak bizlerin güvenliğini sağlayamamış olanlara da kendi güvenliğimizi teslim edemeyiz.” Alkidamas’ın kanıtı da uygundur. “Akıllılara herkes saygı gösterir.” Paroslular kaba konuşmalarına rağmen Arkhilokhos’a saygı duydular, Khioslular vatandaşları olmamasına rağmen Homeros’a, Mytileneliler kadın olmasına rağmen Sappho’ya saygı duydular, Lakeda-

imonialılar edebiyatla en az ilgilenen insanlar olmalarına rağmen Khilon'u meclis üyesi yaptılar, İtalya'daki Yunanlar Pythagoras'a saygı duydular, Lampsakoslular yabancı olan Anaksagoras için cenaze töreni düzenlediler, ona olan saygılarını halen göstermektedirler. Ülke yönetimini filozoflara bırakanların güzel bir yaşam sürdükleri de söylenebilir. Atinalılar Solon, Lakedaimonialılar Lykourgos²⁶ yasaları altında ya da Thebaililer yönetime filozofları geçirdikten sonra güzel yaşamışlardı.

Bir başka kanıtlama yolu da bir konu ya da benzeri bir başka konuyla ilgili alınan bir karardan hareket etmektir. Bu çok etkili olabilir, yeter ki herkes olmasa da çoğu kimse böyle bir karar almış olsun ya da en azından hâkimler ya da itiraz edilemeyecek bir durumda olan yani otoritelerinden dolayı aldıkları karara karşı durulamayacak durumda olan tanrı, ata, öğretmen gibi bir insan bu kararı almış olsun. Örneğin Autokles, Miksidemides'e saldırdığında tanrıçaların Areopagus'a teslim olduklarını, kendisinin olmamasının garip olduğunu söylemişti. Sappho şöyle diyordu: "Ölüm kötü şey olmasa tanrıların kendileri de ölürlerdiler." Aristippos Platon'un kalıplara fazla bağlı kaldığını düşünerek kendisine şu şekilde yanıt veriyordu: "Yine de dostumuz asla böyle konuşmamıştır." Hegesippos da Olympos'ta Zeus ile tanışmış, daha sonra da Delphoi'da Apollon'a babasıyla aynı düşüncede olup olmadığını sormuştu. Hem de bunu söylerken babasına karşı çıkmasının utanılacak bir şey olduğunu da ima ediyordu. İsostrates ise Helena'nın iyi bir kadın olması gerektiğini, çünkü Theseus'un böyle söylediğini, Paris'in de iyi bir adam olması gerektiğini çünkü tanrıçanın diğerlerinin

1399-a

26 Sparta kentinin yasalarını yapan efsanevi kralı. (çev.)

arasından onu seçtiğini söyler. İsoqrates Evagoras'ın da iyi olduğunu, Konon'un başına gelen felaket sırasında başka birine gitmeden doğrudan kendisine başvurduğunu anlatıyordu.

Kanıtlama yollarından biri de konunun bölümlerini ayrı ayrı incelemektir. *Topikler*'de bu yapıldı. Ruhun ne tür bir hareket olduğu soruldu. Sonuçta bir şey olması gerekiyordu. Theodektes'in Sokrates örneğine bakalım. "Hangi tapınağa saygısızlık etti? Devletin hangi tanrısına saygısızlık etti?"

Bir şeyin hem iyi hem de kötü sonuçları olabilir. Bu durumda bir şeyin yapılmasını ya da yapılmamasını sağlamak için, birini dava etmek ya da savunmak için ya da övgü ve yergi konuşmaları için bu sonuçları değerlendirmek de kanıtlama yolu olabilir. Örneğin eğitim bizi iyi bir şey olan akıllılık ya da kötü bir şey olan gözden düşmeye götürebilir. Bu durumda "Gözden düşmek iyi bir şey olmadığına göre eğitilmek de iyi bir şey değildir." Ya da "Eğitilmek akıllılığa yani iyi bir şeye götürdüğü için iyidir," diyebilirsiniz. Kalippos'un *Retorik Üzerine* ya da olanaklılık kanıtları ve daha önceden başka bazı konular bu anlamda kanıtlar oluştururlar.

Bir diğer kanıtlama yolu da karşıt yöndeki eylemlerin yolunu hızlandırmak ya da yavaşlatmak olabilir. Tabii biraz önce bahsettiğimiz yöntemi her ikisine de uyguladığımız zaman kullanılır. Bu ikisi arasındaki fark birinde iki karşıt şeyin, diğerinde ise herhangi iki şeyin karşılaşdırılmasıdır. Örneğin bir rahibe oğluna herkesin önünde konuşmamasını söyler. Nedenini şöyle açıklar: "Doğruyu söylersen insanlar, yalanı söylersen tanrılar nefret eder." Buna da yanıt verilebilir. "Doğru söylersen tanrılar, ya-

lan söylersen insanlar seni sever.” “Bataklığın tuzla satın alınması” sözünde de bu durum vardır. Yani zıt şeylerden her biri tam zıt şekilde iyi ve kötü sonuçlara sahipse buna ikilem denir.

İnsanların açıkça beğendikleri ve beğenmedikleri şeyler vardır. Bu da bir kanıtlama yolu oluşturur. Yani adaletli olmak ve soyluluk övülür ama insanlar içlerinde kendi çıkarlarını düşünürler. Bu durumda hiç kimse tarafından onaylanmayan bir şeyi bulun. Genele yönelik en önemli kanıtlama şekillerinden biridir bu.

Mantıksal benzerlikle de kanıtlama yapılır. Örneğin İphikrates kendi oğlunu uzun boylu olduğu için bir kamu memurluğuna getirmeye zorlayanlara sesleniyordu. Zaten oğlu da bu memurluğa getirilmek için olması gereken yaşta değildi: “Eğer uzun boylu çocukları erkek kabul ederseniz yarın öbür gün bu kez de kısa boylu erkeklerin çocuk olduğunu söylersiniz.” Theodektes *Yasa*’sında şunları ifade etmekteydi: “Strabaks ve Kharidemos gibi ücretli askerleri yaptıklarının karşılığı olarak vatandaş yapıyorsunuz, peki ücretli askerlere zarar verenleri de sürgün cezasıyla cezalandırabilecek misiniz?”

1399-b

Eğer iki sonuç da aynıysa öncüller de kanıt olur. Xenophanes²⁷ şöyle diyordu: “Tanrıların doğduklarını söylemek de öldükleri söylemek kadar inançsızlıktır. İkisi de tanrıların olmadığı bir zamandan söz eder.” Bu kanıtlama yolu benzeri sebeplerden benzeri sonuçlara ulaşılacağı varsayımına dayanır. “İsokrates hakkında değil tüm filozoflar hakkında karar vereceksiniz.”, “Toprak ve su vermek köleliktir ya da ortak barıştan payını almak emirlere

27 İÖ 570-478 yılları arasında yaşamış Kolophon doğumlu Yunan şair. (çev.)

boyun eğmektir.” Bu varsayımları ve karşıtları kendimiz için en uygun duruma getirebiliriz.

Bir başka kanıtlama yolu insanların her zaman aynı seçimleri yapmamalarına, yani zaman zaman eskisinden farklı tercihlerde bulunmalarına dayanır. Örneğin şu entymemaya bakalım: “Sürgündeyken geri dönmek için mücadele ederdik, şimdi ise mücadele etmemek için sürgünü tercih etmek garip olur.” Yani insan bir durumda mücadele etme uğruna ülkesine dönmek isterken diğerinde ülkesinden ayrılmak uğruna mücadele ediyor.

Bir başka kanıtlama yolu da bir şeyin sonucunda ortaya çıkabilecek olası durumun gerçek kabul edilmesidir. Örneğin bir hediyenin insanın elinden alındığında acı çekmesi için verildiğinin düşünülmesi gibi. Şu dizelere bakalım: “Tanrı büyük mutluluklar verir, çok sevdiğinden mi, hayır! Ellerinden alındığı zaman nasıl mutsuz olduklarını göstermek için.” Antiphon’un²⁸ *Meleagros*’undaki dizeler şöyleydi: “Domuz öldürmeye değil, Yunanistan’a *Meleagros*’un cesaretine şahit olmaya.” Theodektes’in *Aias*’ında şöyle diyordu: “Diomedes’in *Odysseus*’u seçme nedeni onurlandırmak değil yanında kendisinden daha küçük birinin olmasını tercih etmesi.” Bunun için gerçekten de böyle bir olasılık vardır.

Kanıtlamak için mahkeme ya da tartışma söylevlerinde kullanılan bir yöntem de insanların eylemleri yapmak ya da yapmamak için gösterdikleri nedenler ve onları engelleyen şeylerdir. İşimize geliyorsa eyleme doğru iter, gelmiyorsa ondan kaçınırsınız. Yani bir şey uygunsa, olanaklıysa, kolayca ve bize ve dostlarımıza yararlıysa ve düşmanlarımızı zararlıysa o şeyi yapmaya zorunluyuzdur. Belki de

28 İÖ 5.yüzyılda Atina’da yaşamış sofist filozof. (çev.)

hareketimizin sonunda bir şeyler kaybederiz ancak kazanacaklarımız fazlaysa onu yaparız. Konuşmacı bu durumdan söz ederek eylemin yapılmasını önerecektir ya da zıttını gösterip vazgeçirecektir. Suçlama ya da savunmada da benzeri şekilde hareket edilir. Savunma tarafı engellerden, davacı gerekçelerden söz eder. Bu hem Kallippos'un hem de Philippos'un *Retorik Sanatı*'nda anlatılmıştır. 1400-a

Bir diğer kanıtlama yöntemi olacağına inandığımız ancak şimdilik çok zor şeylerdir. Bunlar mucize gibi şeyler olsalardı insanların bunlara inanmayacaklarını düşünebilirdik. Çünkü insanlar gerçek olabilecek şeylere ya da olasılıklara inanırlar, inanılan şey olası ya da olası olmayan bir şey olsa da mutlaka gerçek olmalıdır. Zaten olası ya da inanılır olduğu için ona inanmaktayız. Pittheouslu Androkles yasaları suçlarken buna bir örnek veriyordu. Yasaları düzeltmek için bir yasa gerektiğini söylediğinde dinleyenler bağırıp onu sustururlar. Fakat konuşmaya devam edip şunları söylemiş: "Neden olmazmış? Tuzlu suda yetişen hayvanlar için olasılık dışı ve inanılmaz görünse de bu balığın tuza ihtiyacı vardır. Yağ çıkarılan şeyin yağa ihtiyacı olması inanılmaz görünse de zeytinin kendisinin bu yağa ihtiyacı vardır."

Bir diğer kanıtlama yolu karşımızdaki insanın söylediklerini olaylar ve konuşmalar arasındaki çelişkileri göstererek çürütmektir. Aşağıdaki şekillerde bunu yapabiliriz: Karşımızdaki insanın davranışına bağlı olarak, örneğin: "Size yardımcı olacağını söylese de Otuzlar ile beraber plan yapıyor." Kendimizin davranışına bağlı olarak. Örneğin "Benim kavgacı olduğumu söylüyor ama bugüne dek bir davam bile olduğunu ispatlayamaz." Her ikisine bağlı olarak, örneğin: "O, hiç kimseye borç vermedi ama ben çoğunuzun parasını ödemiştim."

İftiraya uğramış insanlar ise bu olay gerçek olsa da olmasa da neden kendileriyle ilgili suçlama getirildiğine ve olayların neden söylendiği gibi olmadığına dair açıklama getirebilirler. Örneğin bir kadının oğlu başka biriyle evliydi ama o kadınla çocuğun sevgili oldukları zannedilmişti. Çünkü oğlunu kucaklamıştı. Fakat sevgili olmadıklarını, onun annesi olduğunu açıklayınca suçlamanın anlamsızlığı ortaya çıktı. Bir diğer örnek ise Theodektes'in *Aias*'ından. Odysseus *Aias*'tan daha cesur olduğu halde neden öyle olmadığını düşündüğünü açıklar.

Bir diğer kanıtlama yolu da neden varsa sonucun da olacağını açıklamaktır. Çünkü nedeni kanıtladığınız zaman sonucu da kanıtlamış olursunuz. Nedeni olmayan hiçbir şey var değildir. Örneğin Thrasyboulos,²⁹ Leodamas'ı suçlamaktadır. Suçlama nedeni akropolisteki tahtaya isminin suçlu olarak kaydettirilmiş olmasına rağmen Otuzlar zamanında silinmesidir. Kendisini şöyle savunur: "Hayır! Halktan insanlarla olan kavgalarım tahtaya yazılıydı Otuzlar beni daha çok severlerdi."

1400-b Bir başka kanıtlama yolu da suçlanan kimsenin önerdiğinden ya da yaptığından daha iyi bir şey yapıp yapmamış olduğuna bakmaktır. Eğer daha iyisini elde etmediyse onu suçlamak boşunadır, çünkü hiç kimse kötü olan şeyi bilerek istemez. Fakat bu kanıt yanıltabilir. Çünkü çoğu zaman bir şeyin nasıl sonuçlanacağını önceden görmek zordur ve olaydan sonra iyi umulmasına rağmen kötü olduğu görülmüştür.

Bir diğer kanıtlama yolu önceden planlanan yöntem ile daha önceden yapılan şeylerin birbirlerine uymaması halin-

29 İÖ 440-388 yılları arasında yaşamış Atinalı komutan ve demokratik lider. (çev.)

de yapılacak incelemeyle elde edilir. Elealılar Ksenophanes'e Leukothea'yı kurban edip yas tutup tutmamaları gerektiğini sordular. Ksenophanes onu bir tanrıça olarak görüyorlarsa yas tutmaları gerektiğini, görmüyorlarsa da kurban etmemeleri gerektiğini söylemiştir.

Bir başka kanıtlama yolu da daha önceden yapılan hataları, suçlama ya da savunmanın temeline oturtmaktır. Karkinos'un *Medea*'sında³⁰ suçlamada bulunanlar Medea'nın çocuklarını öldürdüğünü ve ne olursa olsun görülme-yeceklerini söylerler. Çünkü Medea çocuklarını oradan uzaklaştırarak hata yapmıştır. Kendini savunurken asıl öldürmek istediğinin kendi çocukları değil İason'un çocukları olduğunu söyler. Zaten böyle söylemese kendi açısından daha büyük bir hata yapmış olurdu. Enthymema için kullanılan bu özel kanıtlama yolu Theodoro'un *Sanat* eserinin özünü oluşturur.

Bir diğer kanıtlama yolu isimlerden çıkarılan anlamlarla sağlanır. Örneğin Sophokles şöyle diyor: "Yürekteki çelik! Sanki isimdeki çeliksinsin." Bu tür kanıtlama yöntemleri tanrıları överken çok kullanılır. Örneğin Konon, Thrasyboulos'a mecliste hep aceleci derdi. Herodikos Thrasymakhos için "Savaşta hep cesaretli", Polos için "tecrübesiz" meclis üyesi Drakon³¹ için ise "Öylesine vahşi yasaları var ki sanki insan değil ejderha yapmış" derdi. Euripides ise Hekuba'ya Aphrodite için şunları söyler: "Onun ismi ve deliliğin ismi ne kadar da birbirlerine benziyor."

30 Yunan mitolojisinde Kolkhis prensesinin, kocası İason'un kendisini terk etmesini çocuklarını öldürerek cezalandırması başta Euripides ve Seneca olmak üzere Antikçağ'da yaşamış çok sayıda yazarın tragedyasına konu olmuştur. (çev.)

31 Kendisi İÖ 621 yılında Atina'nın ilk yazılı yasalarını hazırlamıştır. (çev.)

Khairmon şöyle yazıyor: "Pentheus gelecekteki üzüntüleri önceden gösteren bir isim." Çürütücü enthymema ise kanıtlayıcı olandan daha çok bilinir. Çünkü küçük bir alanda birbirlerine karşıt kanıtları çözer, yan yana olan kanıtlar ise dinleyici için daha açıktır. Hem çürütücü hem de kanıtlayıcılar için alenen ortada olmadıkları sürece sonuçları gösterenleri daha çok beğeniriz. Çünkü beğenimizin bir nedeni zekâmızdır ya da söylendikleri zaman o şeyin altında yatan gerçeği görebiliyorsak da mutlu oluruz.

1401-a Kıyasların dışında bir de gerçek gibi görünen ama gerçek olmayan kıyaslar da olabilir. Enthymema ise özel bir tür olarak kabul edileceği için gerçek enthymemaların yanında bir de gerçek gibi görünen ama olmayan kıyaslar da var diyebiliriz. Sahte ethymemayı oluşturan kanıtlama yollarından ilki belirli kelimelerden doğar.

Örneğin diyalektikte olduğu gibi hiçbir akıl yürütmede bulunmayıp bir sürecin doğal sonucuymuş gibi bir ifade kullanabiliriz. Dolayısıyla "bu doğru değildir", "bunun doğru olması gerekir" deriz. Bunun için retorikte kısa ve özlü bir ifade aynı zamanda zıtlık içeriyorsa enthymema yerine geçer, bu dil enthymemanın kendi alanıdır. Burada yanılmaya neden olan şey de ifadenin edilme şeklidir. Konuşmamızla bir akıl yürütme ortaya çıkarabilmek için daha önceden yapılmış bazı akıl yürütmelerden yararlanabiliriz. Örneğin "Kurtardığı bazı Yunanlardan intikam alırken bazılarını korudu." Bu cümlelerin hepsi daha önceden kanıtlanmıştı ama sıralanması daha farklı bir hava veriyormuş gibidir.

Bir diğer tür, farklı şeyler için benzeri sözcükler kullanmakla sağlanır. Örneğin en kutsal ayinlerine mysteria adı verilir, bu durumda ismi aynı kökten geldiği için farenin de soylu bir canlı olması gerektiği ortaya konmuş olur.

Yine bir köpek ve köpek yıldızının ya da bir pan'ın övülmesi gibi. Pindaros'un³² sözlerine bakalım: "Sen! Kutsal olan! Sen Olymposluların güzel dediği köpek, takip edersin anneni." Ya da köpek olmamanın çok ayıp bir şey olduğunu söyleyip köpek olmanın onur verici olduğunu da söyleyebilirsiniz. Belki de en paylaşımcı tanrının Hermes olduğunu çünkü onun dışında hiç kimse için "her şeyi herkesle paylaşır" demediğimizi söyleyebilirsiniz. İyiliğin paraya değil de saygıya değer bir şey olduğunu söylerse-
niz konuşmanın da çok üstün bir şey olduğunu söylersiniz çünkü saygıyla ölçülen, konuşmayla da ölçülen anlamına gelir.

Bir diğer yöntem bütün için doğru olanla parçalar için doğru olanın aynı olduğunu iddia etmektir. Aslında çoğu zaman doğru olmasa da bütün ve parçaların aynı oldukları düşünülür. Bu nedenle işinize gelen hangisiyse o yöntemi izlemeniz gerekir. Euthydemos da bu yöntemle tartışmaktadır. Örneğin "Pire'de bir gemi olduğunu herkes bilir", bu ifadeyi oluşturan parçaları bildiği için biliyordur. Harfleri bilen bir insanın tüm kelimeyi bildiği de düşünülür. Yine bir şeyin iki parçası da sağlığa zararlıysa tekinin de zararlı olduğu düşünülür. Çünkü iki iyi şeyin bir kötü yapmayacağı kabul edilir. Bu şekilde kullanıldığında ent-hymema çürütücüdür. Kanıtlayıcı olması için şöyle demek gerekir: "Çünkü bir şey iki kötü şeyden yapılmış olamaz." Polykrates'in³³ Thrasyboulos'un Otuzları devirdiğine dair sözleri vardır. Konuşmacı bunları söyler. Theodektes'in *Orestes*'inde de kanıt sırasında parçadan bütüne doğru bir gidiş vardır: "Efendisini öldüren kadının ölmesi doğaldır."

32 İÖ 517-438 yılları arasında yaşamış Yunan şair. (çev.)

33 İÖ 532-521 yılları arasında Samos tiranı. (çev.)

1401-b “Erkek çocuğun babasının intikamını alması doğaldır.” Zaten Orestes’in yaptığı da bu ikisinden biridir. Ancak yine de iki iyi şey yan yana geldiğinde doğru bir eylem ortaya çıkmayabilir. Aldatma aldatmadan kaynaklanır. Çünkü konuşmacı kocasını öldüren kadının kim tarafından öldürülmesi gerektiğini söylemez.

Bir diğer yöntem gerek kendi davanızda gerekse de başkasının ifadelerini çürütmek için kızgın bir şekilde konuşmaktır. Burada kanıtlamaya ihtiyaç yoktur, bu yapılmadan da son derece ilginç bir şekilde açıklama getirilebilir. Savunma tarafı bunu yapıyorsa suçsuz olduğunu gösterecektir. Davalı taraf kızgınsa bu kez savunmanın suçlu olduğunu ortaya çıkarabilir. Burada enthymema yoktur. Dinleyenler suçluluk ve suçsuzluk üzerine bir sonuca varabilirler ama bir kanıt olmadıği için yanılgı ihtimalleri yüksektir.

Bir diğer yöntem kanıt olarak gösterge ya da bir örnek vermektir. Tabii bu da gerçek bir kanıt oluşturmaz. Harmodios ve Aristogeiton aşkı tiranların kovulmasına neden olduğu için ülkelerinin yararına bir şey olarak ifade edilebilir. Dionysos’un kötü biri olduğu için hırsız olduğunu da söyleyebiliriz. Bu noktada geçerli bir kanıt olamaz, çünkü her hırsız kötü bir insan olsa da her kötü insan hırsız değildir.

Bir diğer yöntemde tesadüfi olarak olan şey bir gerekçe olarak gösterilir. Örneğin “Yay kirişini kemirerek büyük hizmet verdiler.” Bir yemek davetinin büyük bir onur olduğu da söylenebilir. Çünkü Akheilleus Tenedos’tayken Yunanların yemeğe çağırılmadıklarına kızdıklarını söyler. Tabii ki kızmasına neden olan şey bir aşağılamaydı ama bu aşağılama şekli bir tesadüften ibaretti.

Bir diğer durum sonuçtan kanıt elde etmektir. Aleksandros Paris’in toplumdan kopuk ve bu nedenle Olympos’ta

tek başına yaşayan kibirli bir insan olduğu söylenir. Çünkü bu türden hareketleri kibirli insanlar yaparlar, bu durumda Paris'in de kibirli bir insan olduğunu söylememiz gerekecektir. Bir insan farklı elbiseler giyip geceleri boş boş dolanıyorsa o kimse de ahlaksızdır. Çünkü ahlaksız insanlar bu şekilde davranırlar. Bir başka kanıt da şudur: Dilenciler tapınaklarda şarkılar söyleyip danslar ederler, sürgünler canlarının istediği yerde yaşarlar. Bu türden şeyler bizim mutlu dediğimiz insanlar tarafından yapılabilecek türden şeylerdir. Bu nedenle de sadece bunları yapmaları bile mutlu olarak kabul edilmelerine gerekçe oluşturur. Bu arada önemli olan nokta bu türden özelliklerden yararlanılma koşullardır. Bu nedenle bir önceki grupta olduğu gibi burada da yanılmalar olabilir.

Bir diğer yöntem aslında neden olmayan şeyleri bahsedilen konuyla beraber olduğu ya da ondan önce ortaya çıktığı için neden olarak göstermektir. Örneğin bir şey bir şeyden önce olduysa onun nedeni olarak gösterilir. Siyasetçilerin çok sıklıkla başvurdukları bir yöntemdir bu. Örneğin Demades³⁴ Demosthenes'in³⁵ yaptıklarının kötülüklerin nedeni olduğunu, çünkü bundan hemen sonra savaşın çıktığını söylüyordu.

Bir diğer yöntem herhangi bir zaman ya da gerekçeden bahsetmemektir. Örneğin babası Helena'yı seçiminde özgür bırakmıştı, Paris'in de Helena'yı kaçırmamasının haklı olduğuna dair bir ifade de özgürlüğün sürekli olmadığı iddiasıdır. Bu belki de ilk seçimle ilgiliydi, babasının yetkisi de burada geçerli olamazdı. Yine özgür bir insana vurmak

1402-a

34 İÖ 380-318 yılları arasında yaşamış Yunan devlet adamı ve hatip. (çev.)

35 İÖ 384-322 yılları arasında yaşamış Yunan devlet adamı ve hatip. (çev.)

kötü niyetli bir davranıştır ama her zaman da bu doğru değildir. Örneğin kışkırtma gibi durumlarda geçerli olmaz.

Bir diğer yöntem ise tartışmalarda olduğu gibi mutlak değil de tekil örneklerle bağlı olarak ortaya çıkandır. Diyalektikte olduğu gibi değilin değil olması değil, değil olduğu söylenebilir. Yine bilinmeyen şeyin bilinmediği bilindiğine göre, aslında bilindiği de söylenebilir. Bu durum retorik içinde enthymema ile tekil olasılığın mutlak olasılıkla karıştırılmasıdır. Oysaki tekil olasılıkla genel değildir. Agathon şöyle diyordu: “Bir kimse olası olmayan şeylerin çoğu zamanlar insanların yaşadığı olası şeyler olduğunu ifade edebilir.” Olası olmayan şeyler olur, bu nedenle de olabilecek şeylerdir. Bu durumda olası olmayan şeyin olması olduğu söylenir. Fakat bu mutlak doğru değildir, buradaki kandırmanın nedeni göndermeyi, biçimi ya da şekli ifade edecek bir bilgi eklememektir. Buradaki ihtimal genel değil özel bir ihtimaldir. Koraks’ın *Retorik Sanatı* buna uygundur. Örneğin zayıf birini suçlamadan kurtarmak için onun gücünün saldırıya yetmeyeceğini iddia etmek savunmanın yapacağı iştir. Fakat saldırıda bulunan kimse güçlü bir insan ise de benzeri bir şekilde savunma yapılacaktır ve kişinin bunu yapmadığı belirtilecektir. Oysaki bu kimse insanların kendisinin böyle bir şeyi yapabileceğini düşündüklerini bilir. Diğer durumlarda da benzeri bir şey söz konusudur. Her iki durumda da genel bir suçsuzluk durumu olsa da birinde özel anlam kullanılırken diğerinde sadece yapılmadığı iddia edilecektir. Bu türden bir kanıt kötü kanıtı iyi göstererek neyin kastedildiğini gösterir. İnsanların Protagoras’ın³⁶ eğitimine karşı çıkma nedenleri

36 İÖ 481-411 yılları arasında yaşamış Yunan sofist filozof. (çev.)

buydu. Yapılan şey sahtekârlıktır, olmayanın var gibi gösterilmesidir ve retorik ve tartışma dışında da bir yeri bulunmamaktadır.

Gerçek ve sözde enthymemalar konusunu tamamladık, sırada bunları çürütmek var. Kanıtlar karşı kanıt veya itirazla çürütülebilirler. Karşı kanıtların da ilk kanıtlarla beraber benzer bir yol takip etmeleri gerekir. Çünkü kıyasların kanıtları insanların sıradan düşünceleridir ve bunlar arasında çoğu zaman çelişkiler olabilir. *Topikler*'de belirttiğimiz gibi bu dört yolla yapılabilir. Karşı çıktığınız düşünceye doğrudan karşı olmak, ona benzer bir ifadeyle harekete geçme, onun tersine bir ifadeyle ya da daha önceden alınan kararlarından bahsetmek.

1402-b

Karşıtların düşüncesine doğrudan karşı olmaktan kastımız şu: Eğer kendi enthymemasının her zaman iyi olduğunu iddia ediyorsa ona her türlü isteğin kötülük olduğunu söyleyebilirsiniz ya da “İyiler ya da kötü aşklar da vardır” ya da “Kaunosçu aşktan bahsedilemez” şeklinde karşılık verilebilir.

Karşıt ifadeye örnek verelim: Karşıtımızın enthymeması “İyi insanlar bütün dostlarına iyilik yapar” şeklindeyse ona bunun bir şey kanıtlamayacağını, kötü insanların da bütün dostlarına kötülük yapmayacağını söylersiniz.

Benzeri olana örnek verelim: Enthymema “Kendilerine kötü davranılan insanlar bu davranışta bulunanlardan nefret ederler” olsun, bunun bir kanıt oluşturmayacağını, çünkü iyi davranılan insanların her zaman kendilerine iyi davrananları sevmediğini söylersiniz.

Kararlar ise tanınan bir kimsenin daha önceden söylediğine bağlıdır. Örneğin karşımızdaki kişi sarhoşken işlenen suçların hafifletilmesi gerektiğini söylüyor ve ne yaptıklarını bilmezlerdi diyorsa o kimseye “O zaman Pittakos’a

karşısın çünkü kendisi özellikle sarhoşken işlenen suçlara ağır cezalar verilmesini savunuyordu” diyebiliriz.

Enthymemalar dört olasılıktan birine dayandırılırlar. Olasılıklar, örnekler, mutlak belirtiler ve sıradan belirtiler. Olasılıklar genelde gerçek ya da olması beklenen şeylerdir, örnekler birbirlerine çok benzeyen ve genelde tümevarım örneğiyle genel bir sonuç elde etmeye çalışan ya da tündengelimle özel sonuca varmaya çalışanlardır. Mutlak belirtiler asla değişmeyen ve mutlaka olacak olanlar üzerinden tartışılanlardır. Sıradan belirtiler ise gerçek ya da sahte olsun genel ya da tekil bir örneğe dayandırılırlar.

Olasılıklar her zaman olmasa da zaman zaman olabilen şeylerdir. Olasılığa bağlı olanları çürütmek için bir itirazda bulunulabilir. İtiraz gerçek ya da yalan olabilir, burada önemli olan nokta karşımızdaki ifadenin mutlak doğru olmadığı, her zaman geçerli olmayabileceğidir. Bu noktadan yararlanmak saldırı durumundayken değil daha çok savunma durumundayken işe yarar. Çünkü suçlamada bulunan kimse kendi durumunu kanıtlamak için olasılıklardan söz edecektir. Onu mutlak çürütmekle olasılığı çürütmek farklı şeylerdir. Genelde olan bir şeye bağlı olanlar itiraz görebilir, zaten böyle olmasaydı mutlak bir doğru olacaktı. Hâkimler çürütme bu şekilde ilerlerse suçlayanın sorununun olası olmadığını veya bu yönde karar almamaları gerektiğini düşünürler. Bu da daha önceden de belirttiğimiz gibi akıl yürütmenin yanlış kısmı olmaktadır. Çünkü sadece gerçek olan şeyler değil aynı zamanda olasılıkla gerçek olan şeyleri düşünerek karar vermeleri gerekir. Zaten kendi vicdanına göre karar verme dediğimiz şey de budur. Bu nedenle savunma durumunda olanın suçlamada bulunan kimseyi mutlaka doğru olması gerekir şeklinde çürütmesi

yetmez. Aynı zamanda onun olasılıkla doğru olmadığını da göstermesi gerekir. Bu nedenle sadece karşı çıkılan şeyi değil aynı zamanda doğru olanı da belirtmelidir. Bu da sıklık ya da doğruluğa göre yapılabilir. İki açıdan yapmak daha inandırıcı olur, çünkü bu şey bizim anlattığımız şekilde daha sık oluyorsa ve aynı zamanda bizim anlattığımız gibi olmuyorsa bunun olma olasılığı daha yüksektir.

Göstergeler yanıltıcı olabilir ve buna bağlı olarak ortaya çıkan enthymemalar doğru olsalar da çürütülebilirler. *Analitikler'* de yanıltıcı olan göstergenin herhangi bir mantıksal açıklamada kanıt olamayacağını göstermiştik.

Örneklere bağlı olanlar da aynı şekilde çürütülebilir. Olumsuz bir örnek veriyorsak olumlu örnekler daha sık ve daha mutlak olduğunu göstermediği sürece kanıtlar çürütebilirler. Eğer olumlu örnekler daha çok sayıda ve sıkça bu durumda olayın daha farklı olduğunu, koşulların farklılığını ya da herhangi farklı kaynaklı bir şey olduğunu açıklamalıyız. Gerekli göstergeler ve bunlara bağlı enthymemalar için mantıksal bir kanıt oluşturmadıkları için onları çürüttüğümüzü söylemek anlamsızdır. *Analitikler'* de bu konuyu incelemiştik. Yapabileceğimiz tek şey onun var olmadığını söylemektir. Eğer varlığına ya da gerekli gösterge olduğuna dair bir kuşkumuz yoksa çürütme de imkânsızdır, çünkü her açıdan kanıtlamaya uygundur. Yüceltme ya da küçültme enthymema ögesi değildir. Enthymema ögesi olmak demek enthymema yoluyla kanıtlamaktır. Yani içinde çok sayıda enthymema vardır. Yüceltme ve küçültme bir enthymemadır, yani bir şeyin büyük ya da küçük olduğunu göstermeye yararlar, aynı şekilde bir şeyin iyi ya da kötü, adaletli ya da adaletsiz olduğunu ya da buna benzer bir şey olduğunu göstermeye yaraması gibi. Bunlar kıyas ya da enthymema konusudur,

hiçbiri enthymema kanıtlama yolu değildir, bu nedenle de yüceltme ya da çürütme olamazlar.

Çürütücü olan ve kanıtlayıcı olan enthyemalar arasında bir fark yoktur. Çürütme de kanıtlamak ya da itirazdan kaynaklanır. Birinde karşıımızdakiin söylediğinin tersini söyleriz. Yani bir şeyin olduğunu söylüyorsa biz de olmadığını gösteririz, olmadı diyorsa olduğunu gösteririz. İki taraf da aynı yöntemleri kullanırlar ve enthymemalar bir şeyin olup olmadığını göstermek için kanıt olarak kullanılırlar. Öte yandan bir şeye itiraz etmek de enthymema değildir, *Topikler'*de söylediğimiz gibi karşıımızdaki kişinin doğru bir akıl yürütme yapmadığını ya da yanlış yaptığını söylemek herkes tarafından kabul edilen bir şeyi tekrarlamaktır. Konuşma yapılacağı zaman üç noktayı incelemek gerekir. Kanıt bulma ve çürütme olan örnekler, ahlaki ilkelere, enthymemalar. Düşünce kısmını tamamladıktan sonra da sırada biçim ve düzenleme vardır.

1403-b

ÜÇÜNCÜ KİTAP

Bir konuşma yapılırken üç noktaya dikkat edilmelidir. İnandırma yolları, konuşma biçimi ve dili ve konuşmanın bölümlerinin uygun şekilde düzenlenmesi. İnandırma yollarından daha önceden bahsettik. Yani üç adet olduklarını, neden üç adet olduklarını açıkladık. Çünkü her zaman hâkimlerin coşkularını harekete geçirmek, konuşmacı hakkında iyi düşünceler beslemelerini sağlamak ve söylenen şeyin doğruluğunu ispatlamak gerektiğini anlatmıştık. Enthymema bunların nereden elde edilmeleri gerektiğini gösteriyordu, ayrıca enthymema için özel ve genel ispat yollarını da anlattık.

Sırada biçim konusu var. Çünkü sadece ne konuşacağımızı bilmemiz yeterli olmaz, aynı zamanda konuşacaklarımızı gerektiği şekilde söylememiz gerekir. Bu sayede doğru bir izlenim elde edilir. İlk önemli nokta doğal olarak inandırmanın olgulardan hareketle nasıl sağlanacağıydı. İkinci sorun bu olguların dilde nasıl düzenlenmeleri gerektiğidir. Üçüncü sorun uygun konuşma yönteminin ne olduğudur, konuşmanın başarısını belirleyecek asıl etmen budur fakat bu konu epeyce geçiştirilmiştir. Aslında tragedya ve epik anlatımlarda çok daha önce kullanılmaya başlanmıştır. İlk zamanlar şairler kendi oyunlarını kendileri oynarlardı. Konuşmaların da şiir kadar hitabetle ilgisi vardır. Şiirle beraber Teioslu Glaukon bu konudan söz

1404-a

etmiştir. Çeşitli coşkuların ifade edilebilmesi için sesin de kullanımı önemlidir. Yüksek ya da alçak değil, ikisinin arasında bir ton gereklidir. Ya da çeşitli konuşmalara uygun bir ritim bulunması uygundur. Bir konuşmacının şu üç şeyi unutmaması gerekir: ses tonu, dalgalanma ve ritim. Dramalarda ödül kazananlar genelde bunları bilenlerdir. Bugünkü dramalarda da oyuncular şairlerden daha önemlidir, siyasi durumda da benzeri bir hal söz konusudur. Konuşma tarzı kurallarına yönelik herhangi bir araştırma yapılmamıştır. Hatta dilin incelenmesinde bile son zamanlara kadar bir çalışma yoktu. Tabii ki konuşma tarzına yönelik bir araştırma çok da önemli bir konu değildir. Fakat hitabet genel anlamda dış görünüşe ait bir şey olduğuna göre konuşma tarzına da dikkat etmek gerekir. Çünkü bu olmadan olmaz. Konuşmada en doğru şeyler karşımızdaki insanları sıkmamak, kendi davamızı savunurken mutlak doğrular dışında başka bir şeye başvurmamaktır. Bu nedenle olguların kanıtları dışında bir başka şeye gereksinim olmaz. Daha önceden de belirttiğimiz şekilde dinleyenlerin eksikleri nedeniyle istediğimiz sonucu alamayabiliriz. Diğer insanlara ne anlatırsak anlatalım konuşma biçiminin de bir önemi vardır. Yani bir şeyin söylenme şekli o şeyi mutlaka etkilemektedir. Ancak yine de etkisinin insanların sandığı kadar da büyük olmadığını ekleyelim. Tüm sanatlar hayal gücümüze bağlıdır ve insanları etkilemeyi amaçlar. Oysaki geometri öğretmenin güzel bir dile ihtiyacı yoktur. Konuşma ilkeleri doğru bir şekilde uygulanırsa sahne etkisi yapar. Fakat bu konuda çok az sayıda insanın çabası olmuştur. Thrasymakhos'un¹ Eleos örneği gibi. Drama yeteneğe bağlıdır ve sistemli bir şekilde öğretilemez. Diksiyon ise bu şekilde öğretilebilir, işte bu nedenle iyi ko-

1 İÖ 5.yüzyılda yaşamış Atinalı filozof. (çev.)

nuşma tarzıyla bilinen –ki bunlardan aramızda var– yazılı ya da edebi konuşmalar, düşüncelerden çok söylenme biçimleriyle etki yaratmaktadırlar. Harekete geçen ilk insanların şairler olması şaşırtıcı değildir, çünkü sözcükler her şeyi göstermekteydi. Ayrıca ellerinde diğer organlarımıza göre her şeyi daha fazla gösteren insan sesi de vardı. Bu şekilde diğer insanlarla beraber ezberden okuma sanatı ortaya çıktı. Düzyazı ise retorığın şiirsel bir şekle bürünmesi, örneğin Gorgias² gibi bazı şairlerin düşünceleri son derece sıradan şeyler olduklarında dillerinin güzel olması sayesinde ün kazanmalarındır. Halen eğitimsiz insanların çoğu güzel konuşmaların şiir diliyle yapıldıklarını zanneder. Oysaki düzyazı ve şiir dili birbirlerinden farklıdır. Günümüzde tragedya dili bile değişmiş durumda, bu da durumu açıklamakta. Diğer ölçüler arasında düzyazıya en fazla benzeyeni tetrametros yerine iambikin kullanılması gibi tragedya da aslında gündelik konuşmada olmayan ve ilk dramalarda var olan heksametros ölçüsünde şiir yazarların halen kullandıkları düzyazı kelimelerini bırakmıştır. Bu nedenle de şairlerin bile yazmadıkları bir dili taklit etmek komik olmaktır ve konumuz biçim sorunu olmadığından, ilgimizi retorığı ilgilendirdiği kadarıyla sınırlı tutmak yerinde olacaktır. Diğer konu zaten *Poetika*'nın konusuydu ve orada konuşulmuştu. Bu durumda öncelikli olarak biçim de dahil olmak üzere bu konu üzerine konuşulanlardan başlayalım. Bir konuşmanın net bir amacı yoksa o konuşma başarılı olamaz, aynı şekilde biçimin de iyi olması gerekir. Dilin sıradan ya da abartılı değil, olması gerektiği şekilde olması gerekir. Şiir dili sıradan değildir ancak düzyazı için uygun değildir. Anlaşılır olması bilinen isim ve fiillerin verilmesiyle sağlanır. Sıradan olmamak ve başarı-

2 İÖ 483-376 yılları arasında yaşamış Yunan sofist düşünür. (çev.)

1404-b lı olmak için de *Poetika*'da söylediğimiz sözcüklerin kullanılması gerekir. Böyle bir değişiklik dili daha da ağıdalı hale getirir. Nasıl ki kendimizi yabancıların yanındayken kendi vatandaşlarımızın yanında gibi hissetmiyorsak aynı durum dil için de geçerlidir. Bu nedenle gündelik konuşmamızın dışına çıkmamızda yarar vardır. İnsanların duymadığı biçimlerden hoşlanır, alışılmışın dışındaki şeyler onları etkiler. Şiirde bu tür şeylerin etkisi daha büyüktür ve şiirde bahsedilen kimseler ve olaylar aslında gerçek yaşamdan daha uzakta kalmaktadırlar. Düzyazılarda konu daha az önemlidir ve bu nedenle de daha uygundur. Şiirlerde kölenin ya da sıradan bir insanın sıradan şeyler yerine üstün bir konuşma becerisine sahip olması normal karşılanmaz. Şiirde biçimin uygun olması için tonlama başka zamanlarda yükseltile de bazen alçaltılması gerekir. Şairlerin sanatlarını gizlemeleri ve şiirdeki gibi değil de sıradan bir konuşma yapmaları gerektiğini söylemeliyiz. Doğal davranmak daha inandırıcıdır, tersi ise inandırıcılıktan uzaktır. Çünkü bizleri dinleyen insanlar onlara bir pusu kurduğumuzu ve onları kandırmak niyetinde olduğumuzu düşünürler. Sanki şaraplarını biz sulandırıyor muyuz gibi. Theodoros ve diğer oyuncular arasındaki ses farkı gibidir bu. Onun sesi konuşan kimsenin karakteriymiş gibiyken diğerleri değildir. Konuşmamızın kelimelerinin günlük dilden alınarak hazırlanması bu saklanmaya yardımcı olacaktır. Euripides bunu şiirde yaparak kendinden sonra gelenlere yol göstermişti.

Dilde isimler ve fiiller vardır. İsimlerle ilgili olarak *Poetika*'da açıklamalar yapmıştık. Yabancı kelimeler, bileşik kelimeler, türetilmiş kelimeler nadiren kullanılmalıdır. Ne zaman kullanılmaları gerektiğini ileride açıklayacağız. Bu türden bir ayrıma gitmemizin nedenini daha önceden söylemiştik. Amacımız uçlara kaymayı engellemek. Düzyazı-

da kurallı ve uygun ifadelerin yanında metafor da yarar sağlaması halinde kullanılmalıdır. Bu sonuca ulaşma nedenimiz konuşmalarda hemen herkesin bu şekilde davranmasıdır. İyi bir yazar kendisini beğendirecek şekilde bizim seçkin dediğimiz konuşma diline uygun bir yazı yazabilir. Anlaşılmayan ifadeler sofistlerin karşısındaki insanları hataya sürüklemeleri açısından önemlidir. Eşanlamlılar da şairler için yararlıdır, eşanlamlı dediğimiz zaman poreusetai ve badizein³ ifadeleri gibi. Her ikisi sıradan kelimelerdir ve aynı anlama gelirler. Gerek bu tür ifadelerin tanımları, gerekse metaforların şiir ve düzyazıdaki önemi konularına *Poetika*'da değinilmişti. Fakat düzyazı yazarları şairlere göre daha az kaynağa sahip olduklarından dolayı metaforlara dikkat etmelidirler. Metaforlar aslında başka şeylerin yapamayacağı kadar biçime açıklık, çekicilik ya da farklılık sağlarlar. Bunu kullanmayı başkasından öğrenemezsiniz. Sıfatlar gibi metaforlar da uyumlu olmalıdır, bu sayede ne ifade edilmek isteniyorsa çok iyi bir şekilde ifade edilir. Zaten böyle olmazsa uygun olmadığı ortaya çıkar. İki şey arasında uyum varsa yan yana durduklarında hemen ortaya çıkar. Yaşlı bir insanın nasıl giyineceğini kendi kendimize sormamız gibidir, genç bir oğlanın da kırmızı kıyafet giymesi elbette yakışık almaz. Bir insanı övmek ya da eleştirmek istediğimiz zaman kullanacağımız metaforu da ona uygun bir şekilde seçmemiz gerekir. Şöyle anlatmalıyım: Karşıt şeyler aynı gruptandır. Bu nedenle dilenen insanın yalvardığını, yalvaran insanın dilendiğini söylerseniz aynı şeyi yapmış olursunuz. Çünkü yalvarmak ve dilenmek aynı gruptan şeylerdir. İşte bu nedenle İphikrates Kallias için “meşale taşıyan” yerine “dilenci rahip” demişti. Kallias ise İphikrates'in aydınlanmamış bir insan

1405-a

3 Yürümek ve gitmek anlamlarına gelen iki fiil. (çev.)

olduğunu ve bu nedenle kendisine “dilenci rahip” dediğini yoksa “meşale taşıyıcı” demesi gerektiğini söylemişti. Her ikisi de dini ifadeler olsa da biri onur verir diğeri vermez. Bir başkası tiyatro oyuncularını için “Dionysos’un yalakaları” ifadesini kullanır, ancak onlar kendilerine “tiyatrocu” derler. Bu ifadelerden biri metafordur diğeri ise tiyatrocuları onurlandırır. Korsanlar da kendilerine “alıcı” sıfatını kullanıyorlardı. Bu sayede suça hata, hataya suç denilebilir. Hırsızların bir şey aldığını da söylersiniz, çaldığını da. Euripides’in Telephos’ta kullandığı “Küreğin kralı Mysia sahiline çıktı,” ifadesi uygun değildir. Çünkü buradaki kral ifadesi tebaanın onurundan fazlasıdır ve sanat saklanmış değildir. Metaforlar kendini belirten kelimelerin heceleri sesin güzelliğini yansıtamadığı zaman kötü olur. Örneğin Dionysos ağıtlarında şiir için “Kallipo’nun çığlığı” demektedir. Şiir de çığlık da sesle ilgili şeylerdir. Ancak buradaki metafor kötüdür, çünkü şiirdeki sesler uyumlu ve anlamlıyken çığlıkta tersi vardır. Yine isimsiz şeylere isim vermek için metaforlardan yararlanırken birbirinden uzak değil yakın şeyleri almak gerekir. Böylece bir kelime ağızdan çıktığı zaman hemen anlaşılabilir. Ünlü bilmece buna örnek oluşturur: “Bir adamın tuncu, diğerrinin bedenine ateşle nasıl verdiğini gösterdim.” Burada ne yapıldığı söylenmiyor ancak verme bir eylemdir ve bardak yapıştırma da verme olarak ifade edilmektedir. İyi bir bilmece çoğu zaman tatminkâr bir metafor içermektedir. Çünkü metafor bilmeceyi gösterir, iyi bir bilmecedan iyi bir metafor çıkma nedeni de budur. Yine metaforların araçları da iyi olmalıdır, Lykmmnios’un dediği gibi kelimelerin güzellikleri ve çirkinlikleri seslerine ve anlamlarına bağlıdır. Yine sofist Bryson’un, bir şeyi hangi kelimeye yüklerseniz yükleyin anlamı aynı olduğundan dolayı ve bozuk düşünce diye bir şey olmadığı için hatasını gösteren bir kanıt daha vardır.

1405-b

Ancak bu düşünce bir şeyin bir başkasından daha doğru tanımlama getirebileceği, daha çok benzeyebileceği ve onu düşünmenizi daha kolaylaştırabileceğinden dolayı yanlış-
tır. İki kelime bir şeyi iki farklı şekilde gösterebilir, bu nedenle de bir terim bir diğerinden daha güzel ya da çirkin olarak kabul edilebilir. Çünkü terimler sadece onların güzel ya da çirkin olmalarını değil, ayrıca böyle olsa da eşit oranda olmayacak şekilde güzellik ya da çirkinliklerini gösterecektir. Metaforların gereçleri insanların kulağına, gözüne, düşüncelerine ya da başka bir fiziksel duyguya hoş gelmelidir. Örneğin “gül rengi parmaklı sabah”, “kı-
zıl” ya da “kırmızı” ifadelerinin kullanılmasından daha iyidir. Örneğin Orestes için “anne katili” ya da daha iyi sayılabilecek şekilde “babasının intikamını alan” denmesi gibi. Katır yarışında birincilik kazanan bir adam küçük bir para karşılığında Simonides’ten şiir yazmasını ister, Simonides katırlar için şiir yazmanın uygun olmadığını söyler. Ancak adam daha fazla para önerir, Simonides de şunları yazar: “Merhaba! Fırtına ayaklı atların kızları.” Fakat tabii ki katırlar eşeklerin kızlarıydı. Kötüyü daha az kötü, iyiyi daha az iyi yapan küçültme ekleri de benzeri bir sonuca ulaşırlar. Aristophanes⁴ *Babilliler*’de altın için altıncık, palto için paltocuk, alay için alaycık, dert için dertçik der. Ancak sıfatlarda olduğu gibi küçültme eklerinde de dikkatli olarak anlamın dışına çıkmamak gerekir. Dildeki kötülüğün dört nedeni vardır. Birincisi bileşik sözcüklerin yanlış kullanılmasıdır. Örneğin Lykophron’un “dev tepeli toprak üzerinde çok biçimli cennet”, “düz yollu kıyı gibi” ifadeleri vardır. Gorgias “fakir şair yalayıcısı”, “yemini bozan” ve “yeminine sımsıkı bağlı” gibi ifadeler kullanır. Alkidamas “öfkeden kabaran ruh”, “kızaran surat” der. Coşkuların

1406-a

4 İÖ 456-386 yılları arasında yaşamış komedya yazarı. (çev.)

sonuçla dolu olduklarına inanıyordu ve bu ifadesi kelimelerine inandırıcılık sağlamaktaydı. Denizin dibi için “kasvetli bir renge sahiptir” der. Bu tür ifadelerin birleşme şekilleri onların şiire uygun olduklarını düşündürür. İkinci neden yabancı kelimelerin kullanılmasıdır. Lykophron “olağanüstü Kserkses, “yağmacı Skiron” derken, Alkidamas ise “şiir oyuncağı” ya da “doğanın akılsızlığından bahseder” ya da “ruhunda bitmeyen öfkeyle dolu” der. Üçüncü neden uzun, anlamsız ve çok fazla sıfat kullanılmasıdır. Şairler “ak süt” diyebilirler ama düzyazıda bu güzel olmaz ya da çok sık kullanılırsa şairin düzyazıyı şiire çevirdiği düşünülür. Elbette ki bazı sıfatlar kullanılmalıdır, çünkü bunlar biçimi daha güzel bir hale getirir ve onlara bir farklılık ekler. Amacımız orta karar bir şey elde etmek olmalıdır, bunun için çaba harcamasak da daha kötü olmazdı, tamamen iyi olmayan bir şey yerine kötü bir şey almış oluruz. Alkidamas’ın sıfatları bu nedenle kötü görünürler, sanki baharat gibi değil de ana yemek gibi kullanır. Son derece fazla, saldırgan ve ağdalıdır. “Ter” yerine “ıslak” der, “İsthmos oyunları” için “İsthmos oyunlarının kurucu meclisine” der, “yasalar” yerine “devlet yöneticileri için yasalar,” “çok çabuk” yerine “kalbi onu ayaklarını hızlandırmaya zorlamakta”, “Musalar okulu” yerine “doğasını Musaların okulundan almış”, “şiddetli kalp endişesi”, “tanınmış” değil “genel geçer olarak tanınmış”, “başarılı” değil “dinleyene zevk dağıtan”, “dallarla saklandı” yerine “ormanın ağaçları dallarıyla sakladı”, “bedenini örter” yerine “bedeninin çıplaklığını örter”, “ruhu taklit karşıtlığını isterdi” gibi ifadelerle hem bileşik hem sıfat kullanmış olur, bu da şairin gayretiyle olmuştur, “günahkârlığın fazlası öyle aşırıdır” der. Bu şekilde şiir dilinde uygunsuz ifadelerin konuşmalara yani bu laf kalabalıklığının konuşmalara nasıl sıradan bir hava verdiğini, ne kadar saçma bir

durum yarattığını gördük. Anlamı belli bir konuda kelimeleri arka arkaya sıralayarak bu açıklığı bozmaktan başka bir şey yapmazsınız. Birleşik kelimeler bir terimin bulunmadığı ve kolayca oluşturulabilecek yerlerde ortaya çıkarlar. Örneğin oyalanacak şey gibi. Ancak çok fazla yapılırsa düzyazının şekli bozulur. Epik şiir yazmak onurlu ve önemli bir iştir. Bu şairler için yabancı kelimeler her neyse, bugün yaygın bir şekilde kullanılan iambik ölçüsü için metaforlar neyse birleşik kelimelerden oluşan ve titreşimli kelimeleri seven dithyrambos şairleri için de durum odur. Son bir neden daha var. Bazıları komik oldukları için böyledir, komedi şairleri kadar tragedya yazarları tarafından da aynı şey yapılır. Diğerleri çok büyük ve tiyatro gibi şeylerdir, bunlarsa zorlama iseler karanlık da olabilirler. Örneğin Gorgias'ın ifadeleri arasında "yemyeşil ve özsuy-la dolu olaylar" diye bir ifade var ya da "kötülük ekip kötü hasat almak" demekte. Bu da fazlasıyla şiirsel bir ifadedir. Alkidamas felsefe için "yasamayı tehdit eden bir kale", Odysseia için "insan yaşamının hoş görüntülü aynası" diyor, şiir için böyle bir oyuncak verilmediğinden bahsediyordu. Biraz önce sıraladığımız nedenlerden dolayı bu sözler rahatsız edicidir. Kafasının üzerinde uçarken pisleten kırlangıca Gorgias'ın söylediği sözler bir trajedi örneğidir: "Hayır, utanmalısın Philomena." Bir kuş olduğunu düşünecek olursanız utanacak bir şey olmadığını ancak bir kız olduğunu düşünürseniz utanılacak bir şey olduğunu düşünürsünüz. Bu şekilde ona bir zamanlar olduğu ama şimdi olmadığı şekilde seslenmek alay etmek olmaktaydı. Benzetme de bir metafordur. Ancak daha zayıftır. Şair Akhilleus şöyle diyordu: "Düşmanın üzerine bir aslan gibi atladı." Bu bir benzetmedir. Ancak aslan atladı deseydi o zaman bir metafor olacaktı. Her ikisi de cesur olduklarına göre aslan ismini Akhilleus'a bırakmış oluyordu. Benzet-

meler şiirde olduğu gibi düzyazıda da yararlıdırlar ancak şiirin doğasına daha uygun oldukları için düzyazıda fazla kullanılmamaları gerekir. Metaforların kullanıldığı gibi kullanılmaladırlar, zaten biraz önce bahsettiğimiz şeyler dışında aralarında herhangi bir fark yoktur.

1407-a Benzetmelere örnekler verelim. Androtion, İdrieos'tan bahsederken "zincirini koparmış köpek gibi üzerine zıplar ve ısırır" der. İdrieos zincirini kopardığına göre yabani hayvandır. Theodamas'a göre "Arkhidamos geometri yapmayan bir Euksenos"tur. Ya da bu örnek Euksenos'u geometri yapan bir Arkhidamos'a eşit derecede benzetir. Platon *Devlet* adlı eserinde ölüleri soyanlara taşla saldıranların taşlarını kovalayan köpeklere benzetir. Atinalıları ise güçlü ama pek duymayan bir gemi kaptanına benzetir. Şairin şiirine bir benzetme yapalım: Şiirler güzel olmayan ama gençliğin tazeliğine sahip olan kimseler gibidirler. Tazelik giderse büyü de gider, şiir de düzyazıya çevrildiğinde böyle olur. Perikles Samosluları yemeğini yemesine rağmen ağlayan bebeklere benzetir. Boiotialıları meşe ağacına benzetir. Çünkü meşe ağacının devrilmesi gibi onlar da diğer meşeyi deviren meşe ağacı gibidir ve içsavaşa birbirlerini yok etmektedirler. Demosthenes Atinalıları geminin güvertesinde deniz tutmuş insanlara benzetir. Siyaset konuşmacılarını yemeği yiyip tükürüğünü çocuğuna değdiren bakıcılara benzetir. Antisthenes zayıf Kephisodotos'u⁵ tütsüye benzetir. Çünkü insanlar tütsünün yanmasından hoşlanırlar. Bu türden düşünceler ya da metaforlar kullanılabilir, metafor olarak işe yarayanlar benzetmede de işe yararlar. Benzetmedeki açıklamayı ortadan kaldırırsanız metafor olacaklardır. Öte yandan orantılı metaforların ortak terimlerinin karşılıklı olarak uygulan-

5 İÖ 400-370 yılları arasında yaşamış Atinalı heykeltıraş. (çev.)

maları gerekir. Örneğin Dionysos'un kalkanına "içki kadehi" dersanız, bir kalkan da "Ares'in içki kadehi" olarak isimlendirilebilir. Konuşma bu parçalardan oluşmaktadır. Biçimin iyi olması dilin doğruluğundan kaynaklanır ve bunun için de beş ana konu vardır. İlki bağlaçların doğru ve yerinde kullanılmaları ve gerektiği sıra içinde yer almaları. Örneğin "men" ya da "ego men" kelimesinin karşılığı olan "de" ya da "ho de" ifadesinin gelmesi gerekir. Yanıtlayan kelime ilki unutulmadan önce gelmeli ve diğerinden fazla uzakta yer almamalıdır, uygun olduğu durumlar dışında başka bir bağlaçla kullanılmamalıdır. "O bana söyler söylemez (Kleon yalvarıp dua ederek gelmişti) onları yanıma aldım ve yola çıktım" cümlesini inceleyelim. Bu cümlede anlamın eksik kalmaması için bağlaçlar kullanılmıştır, yola çıkmak ifadesinden önce uzun bir boşluk olsaydı o zaman bir belirsizlik olurdu. Bu nedenle iyi biçimin koşullarından biri bağlaçların kullanımıdır. İkinci önemli noktaysa nesnelerin genel belirsiz anlamlarını kullanmak yerine kendi özel isimlerinin kullanılmasıdır. Bir diğer önemli nokta anlamların belirsizliğinden uzak durmaktır. Tabii ki söyleyecek bir şeyi varmış ama bir şey kastediyormuş gibi görünen insanlar gibi kendiniz belirsiz kalmak istiyorsanız o başka. Bu tür insanlar böyle şeyleri belirsiz hale getirirler. Örneğin Empedokles karmaşık ifadelerle dinleyicileri etkisi altına alır. İnsanlar kâhinlerin anlamsız ifadelerini nasıl kafalarını sallayarak dinleyip etkileniyorsa o şekilde etkilenirler: "Kroisos⁶ Kızılırmak'ı geçerken güçlü bir krallığı yok edecektir." Kâhinler daha az hata yapmak için çeşitli genellemeler yaparlar. Tek mi çift mi oynarsanız doğru tahmin etmek gerçek sayıyı bulmaktan daha kolaydır.

1407-b

6 Lidya Kralı, Pers Büyükkrallı Kyros ile yaptığı savaşa gönderme yapıyor. (çev.)

Kâhin de bir şeyin olacağını söylediğinde aslında o şeyin ne zaman olacağını söylemekten daha kolay bir iş yapar, bu nedenle de zaman söylemez. Belirsizliklerin benzeri etkileri vardır ve daha önceden de belirttiğimiz şekilde bu tür ifadelerden uzak kalmamız gerekir. Bir diğer önemli nokta Protagoras sınıflamasına uygun şekilde isimleri eril, dişil ve cinsiz diye ayıran sınıflamaya uymaktır, çünkü bu ayrımların doğru şekilde verilmesi gerekir. “Oraya geldiğinde ayrılacağını söyledi ve gitti.” Bir diğer önemli nokta çokluk, azlık ve birlik gibi noktaları doğru şekilde açıklamaktır. Örneğin “Geldikleri zaman bana vurdular.” Yazılı bir metnin okunması ve buna bağlı olarak da diğer insanların karşısında okunması daha kolaydır. Çok sayıda bağlaç ya da yan cümlecik varsa ya da Herakleitos gibi kimselerin cümleleri söz konusu olduğu zaman bunu yapmak daha zordur. Çünkü çoğu zaman bir cümlemin daha öncekine mi yoksa sonrakine mi bağlı olduğunu anlayamayız. Metnin girişinde şunları söyler: “Gerçek her zaman insanların anladığı şey olmamasına rağmen.” Buradaki her zaman ifadesinin iki cümlecikten hangisine bağlı olduğu belli değildir. Bu durumda halihazırdaki kuralların dışında bir şey yapmak zorunda kalırız ya da iki terime de uymayan üçüncü bir terim koyarsanız cümle anlaşılmaz. Örneğin ses ya da renk bazı fillere uygun düşmeyecektir, algılama ikisine de uyabilir elbette ancak görme uygulanamaz. Metne bazı eklemeler yaptığınızda ne yapmak istediğinizi açıklamazsanız anlaşılmazlık giderilemez. Örneğin “Ona bunu ya da diğer şeyi söyledikten sonra yola çıkmak istiyorum.” demek yerine “Ona söyledikten sonra yola çıkmak istiyorum. Sonra şu oldu ve öteki şey oldu,” gibi bir cümle kurarsınız. Şunları yaparsanız konuşmanız daha iyi olacaktır. Bir şeyi isimlendirmek yerine tanımlamayı tercih edin. Örneğin “çember” demek yerine “ortasından her

yerine eşit uzaklıkta olan” deyin. Kısa ifadeler kullanmak istiyorsanız tersini yapın. Çirkin ya da ayıp bir şey söyleyecekseniz bu durumda da tanım çirkinse ismini, isim çirkinse tanımı söyleyin. Nesneleri metafor ya da bağlaçlar aracılığıyla gösterin. Şiir gibi bir etki yaratmamaya çalışın. Şiirdeki gibi tekil yerine çoğul kullanın. Tek bir gökyüzü vardır ama şöyle denir: “Gökyüzlerine Akhalı” ya da “mektubumun çok yapraklı kanatları” gibi. İki kelimeyi tek bir başlık altında değil de ayrı başlıklar halinde inceleyin. Örneğin “τῆς γυναικὸς τῆς ἡμετέρας”. Kısa olsun istiyorsanız “τῆς ἡμετέρας γυναικός.”⁷ Çok sayıda bağlaç kullanın ancak kısa kalmalarını sağlamak için birlikte bağlayan ifadelerden kaçının. Yani “giderek ve konuşarak” yerine “gittim ve konuştum” demelisiniz. Antimakhos’un uygulamasından da yararlanabilirsiniz. Bir şeyin sahip olmadığı özellikleri tanımlamak. Theomessos için şöyle diyordu: “Rüzgârın süpürdüğü küçük bir tepe var.” Bu şekildeki dizelerle konu sonsuza kadar uzatılabilir. Bir şeyin olumsuz haliyle konuya eğilme yöntemini kendi konunuzun niteliğine göre iyi ya da kötü özellikler için kullanabilirsiniz. Şairlerin “sazsız” ya da “lirsiz” gibi ifadeleri bu tür yerlerden çıkardıklarını ve olumsuz hallerden sıfatlar yarattıklarını söylemeliyiz. Bundan orantılı metaforlarda çok yararlanılır, örneğin boru sesine “lirsiz ezgi” denmesi gibi.

1408-a

Dil, eğer coşkuları ve karakteri ortaya çıkarıyorsa uygundur. Konuya uygun derken kastettiğimiz şey önemli ve ciddi konularda dikkatsiz ya da böylesi durumlarda ciddiyetsiz ve lakayt davranmamak anlamına gelir, sıradan sıfatlar kullanmamalıyız. Aksi takdirde komik bir duruma yol açabiliriz. Kleophon da böylesi komik şeyler söylerdi: “Kraliçelere yakışır incir ağaçları.” Haksızlık var-

7 Bu ve bir önceki ifade “kadınımızın” anlamına gelmektedir. (çev.)

sa bu durumda öfke dilini kullanmak gerekir, tanrıya saygısızlık ve günah varsa nefret ve kabul etmeme, zafer için sevinçli, acıma için alttan alan bir dil kullanmak gerekir, diğerleri için de aynı durum geçerlidir. Bu şekilde insanları kendi anlattığınız şeyin doğruluğuna inandırabilirsiniz, sizin anlattığınız doğruysa diğer insanlar da sizin gibi düşüneceklerdir. Buradan da size güvenebilecekleri gibi hatalı bir sonuca ulaşırlar, bu nedenle sizin anlattıklarınızı her türlü doğru kabul ederler. Coşkulu bir konuşmacı dinleyicilerin kendileri gibi hissetmelerini sağlar, işte bu nedenle kanıtları olmasa bile konuşmacıların çoğunun gü-rültü patırtıyla dinleyicileri etkileme çabaları bundandır. Yine hikâyenizi bu gerçekliklere uygun bir şekilde kanıtlamaya çalışmak sizin karakterinizi gösterir. Her türden insan, her karaktere sahip insan gerçeği ispatlamaya çalışırken farklı bir yöntem kullanır. Sınıf denildiğinde yaş; erkek, yaşlı, genç, cins denildiği zaman kadın ya da erkek; halk denildiği zaman Spartalı ya da Thessialı gibi farklılıklar anlaşılır. Mizaçlar insanların kendi yaşamlarının niteliğini belirleyen eğilimlerdir. Tüm mizaçlar aynı değildir. Konuşan bir kimse belirli kelimeleri mizacına uygun şekilde gösteriyorsa bu durumda karakteri de gösterecektir. Örneğin eğitilmiş bir insan ve bir köylü aynı şekilde konuşmaz. Yine konuşmaları yazanlar insanları bıktırarak şekilde bir yöntem kullanırlar. Örneğin bunu kim bilmez derler ya da herkesin bildiği üzere derler. Bunu duyanlar cahilliklerinden ötürü utanırlar ve herkesin bildiği bir şeyi bilmek adına konuşmacıya katılırlar.

1408-b

Konuşmaya dair bu çeşitler her zaman kullanılabilirler. Abartmaya karşı çıkmanın en iyi yollarından biri konuşmacının kendisiyle ilgili bir eleştiri getirmesidir, bu sayede dinleyenler onun dürüst olduğunu düşünürler, ne yaptığının farkındadır. Yine her şeyin her zaman diğer şeylerle

aynı olmaması da iyidir. Bu sayede dinleyenlerin içinizden geçenleri daha zor anlamaları sağlanır. Örneğin bir konuda sert bir şeyler söylüyorsanız vücut diliniz buna uymamalı ve her şeyi tüm açıklığıyla göstermemelisiniz. Eğer bu şekilde davranırsanız ayrıntılar açık hale gelir, tam aksine bir yöntemi benimsemezseniz bu durumda yine de ustaca hareket etseniz de karşınızdakiler bunu fark etmezler. Tabii ki sert sözler ama yumuşak beden dili ya da tam tersi inandırıcılığınızı azaltır. Birleşik sözcükler, çok sayıda sıfat ve yabancı kelime konuşmanın coşkusu artırır. Yanlış ya da kötü bir şeyi göklerden çıkarırcasına ya da bir dev gibi bir şeyden bahseden öfkeli bir adamı bağışlarız. Eğer konuşmacı dinleyicileri ikna ettiyse bu durumda ister övgüde bulunsun, ister eleştirsın, ister suçlasın, ister ayıplasın isterse sevsin her zaman onu haklı buluruz. İsokrates Panegyrikos'un sonunda adıyla, şöhretiyle ya da dayanıklılığıyla sürece yaptığı gibi. İnsanlar kalben etkilendikleri zaman hemen arkasından da oylama gelecektir. Şiir ise esinlenmeyle beraber gelir ve bu nedenle de bu dil şiirde uygun kaçır. Bu durumda bu ifadeleri dil ya da duygu baskısıyla kullanmamak gerekir. Yani Gorgias'ın biçimi ya da Phaidros'un metinleri gibi olmamalı. Düzyazı metinleri biçimli, ölçülü ve ritimli olmalıdır. Ölçülülük yapay bir görüntüden doğabilecek sorunları ortadan kaldırır, yine ölçünün ne zaman yenileneceğini düşündürerek dikkat dağıtır. Haberciler "Serbest kalan köle avukat olarak kimi seçer?" diye sordukları zaman çocukların "Kleon" yanıtını beklemeleri gibi. Ritmik olmayan dil sınırsızdır, sınırlama istemesek de belli oranda olmasında yarar vardır. Aksi takdirde belirsizlik ve yetersizlik olur. Her şeyi sınırlayan şey sayıdır. Ritmi oluşturan şey de sayısal sınırlamadır, ölçüler de bunun alt kısımlarıdır. Bu durumda düzyazı ritmik olmalıdır, vezinli olmamalıdır, zaten böyle olursa düzyazı-

1409-a

zı olmaz. Tam bir düzyazı ritmi de olmamalıdır, yani bir yere kadar ritmik olmalıdır. Ritimler arasında destan ritmi güzeldir ama konuşma tonuna uygun değildir. İambik ritmini sıradan insanlar kullanır, zaten günlük dilde de daha fazla rastlanır, fakat bir konuşmada dinleyiciyi ağırbaşlılığa çekecek bir güce gereksinim duymaktayız. Bir uzun bir kısa ölçü yabancı bir dans gibidir. Trokaik ritimlerden tetrametrede de bu vardır. Bunların dışında konuşmacıların isimlendiremedikleri ama Thrasyrnakhos zamanından bu yana kullanılan paean ölçüleri kaldı. Paean daha önceden bahsettiklerimize benzeyen üçüncü bir ritimdir, ikiye üç oranındadır. Bir bir ve arkadan iki gelir. Paeanın bire bir buçuğu araya girer. Daha önceden bahsettiğimiz nedenlerden dolayı ve aynı zamanda fazla şiirsel olmasından dolayı diğerlerini bırakıp paeanı almamız gerekir. Çünkü diğerlerinden kesin bir ölçü çıkmaz, bu nedenle de en az sıkıcı olanıdır. Günümüzde cümlelerin başında ya da sonunda aynı paean biçimi kullanılmakta, ancak bu ikisi farklı olmalıdır. İki paean türü vardır, biri günümüzde gerçekten kullanıldığı yerde yani cümle başına düşenidir, bir uzun heceyle başlayan ve üç kısa heceyle biten türdür. Örneğin: “Δα~λο~γε~νε~ς εἶτε Δυ~χι~αν”⁸ Ya da şu örnek: “Χου~σε~ο~κό~μα~ Ε~κα~τε~ παι Δι~ός~”⁹ Diğer pan ise üç kısa heceyle başlar ve bir uzun heceyle biter. “με~τὰ~δε~ γα~ν ὑ~δα~τά~ τ~ ὠκε~α~νὸν ἠφά~νι~σε~νύξ”¹⁰

Bu türden bir paean gerçek anlamda bir kapanış yapar. Kısa bir hece gerçek bir son gibi görünmediği için ritmi zayıfmış gibi gösterir. Bir cümle uzun heceyle bitmelidir.

8 “Ey Delos’lu, belki de Likya’lı.” (çev.)

9 “Zeus’un oğlu, altın saçlı okçu.” (çev.)

10 “Gece önce yeryüzünü ve onun sularını daha sonra da okyanusu sakladı.” (çev.)

Tabii bu yazar tarafından ya da onun vereceği bir işaretle değil ritimle gösterilmelidir. Dilin ritmik olması, ritimsiz olmaması ve hangi ritimlerin bunu nasıl sağlayacakları konularında bu kadarı yeterli.

Düzyazı ise özgür bir biçimde akmalı, parçalar aynı dithyambos girişi gibi bağlaçlarla bağlanmamalı ve eski şairlerin yazdığı gibi yoğun ve karşılaştırmalı olmalıdır. Örneğin Thuriumlu Herodotos'un kamuyla paylaştığı araştırmalardır." Daha önceden herkes böyle yazardı ama artık pek umursayan yok. Özgür akışlı dediğimiz zaman doğal durma noktaları olmayan ve bu konu hakkında söyleyecek başka bir şeyi olmadığı için sonlanan türlerden bahsediyoruz. Bu biçim sonsuza kadar uzadığı için doyurucu olmaz, insanlar her zaman bir yerde durmak ister. Yarışmaya girenler de hedeflerine ulaştıkları zaman yere düşerler ve yarışın sonunu gördükleri sürece yarışmaya devam ederler. Özgür akışlı biçim de bu şekildedir ve yoğun cümleler halindedir. Cümle kendi başlangıcı ve sonu olan ve aynı zamanda bir bakışta anlaşılmayacak kadar uzun olmayan konuşmadır. Bu kolayca izlenebilecek tatminkâr bir dildir. Tatminkârdır çünkü sonsuz değildir. İzleyen insanlar her zaman için bir şeyler öğrendiklerini ve bazı net sonuçlara ulaştıklarını düşünürler. Fakat karşınızda bir şey olmadığını ve bir sonuca ulaşmadığınızı düşünmek tatminkâr değildir. Takip etmek de kolaydır çünkü kolayca aklınızda kalır. Dil cümleli olduğu sürece sayılı hale getirilebilir ve sayılar akıl tutulması en kolay şeylerdir. Bu nedenle ölçülü şiirler ölçülü olmayan şiirlerden daha kolayca akılda kalır, şiirin ölçüleri sayılı hale getirilir. Cümle tamamlanana kadar bitirilmemelidir. Sophokles'in iambik dizelerinde olduğu gibi aniden yarıda kesilmemelidir: "Bu Kalydon toprağıdır, Pelops ülkesinden gülen ovalar geçidinin karşısından bize bakıyor." Kelimeler yanlış yerden bölünür-

1409-b

lerse dinleyen kişi tam tersi bir anlama ulaşabilir. Burada insan Kalydon'un Peloponnesos'ta olduğunu düşünebilir. Cümleler basit olabilecekleri gibi öğelerden de oluşabilirler. Öğelerden oluşan cümleler kendi içlerinde bütünlük taşıyan, bölümleri olan ve tek seferde bir anlam çıkarılabilirlerdir. Bir öge bu tarz bir cümlemin iki parçasından biridir. Basit cümlelerde ise tek öge vardır. Öğeler ve cümleler çok kısa ya da uzun olmamalıdır. Çok kısa bir öge çoğu zaman onu dinleyen kişinin kafasını karıştırabilir. Ritmin kafasında belirlediği yere kadar devam etmesini bekler. Bu sırada konuşan kimsenin duruşuyla geri çekilse de bir etkiyle etkilenebilir. Fakat çok uzun süre devam etmesi halinde kendisini geride kalmış da hissedebilir. Aynı yürürken geriye doğru bakmadan ilerleyen kimsenin arkadaşlarını geride bırakması gibi. Bir cümle çok uzun olursa bir konuşma ya da dithyrambos girişine benzer. Sonuçta Khioslu Demokritos'un yazdığı girişlerden dolayı Melanippos ile alay etmesine benzer bir şey olur: "Başkasının düşmesi için tuzak hazırlayan önce kendisi düşer. Bitmek bilmeyen girişler hepimizi sıkar ama yazarı da çok yorur." Uzun öğeli cümleler kuranlar için de benzeri bir şey söylenebilir. Tüm öğeleri kısa olan cümleler de aslında cümle değildir ve dinleyeni etkiler.

Öğelere bölünen cümleci biçim iki türdür. "Meclis toplantılarına ve atletizm yarışmalarını hazırlayanlara her zaman şaşırmışımdır." örneğinde olduğu gibi basitçe bölünebilir. Ya da karşılaştırma yapılır. Yani iki öğeden birinde diğerinin karşıtıyla beraber konulur ya da aynı kelime karşıtları birbirlerinden ayırır. "Her iki tarafa da yardım ettiler, sadece geride kalanlara değil aynı zamanda yanlarındakilere de. Yanlarındakiler için vatanlarındakilerden daha geniş topraklar elde ettiler. Geride kalanlara da vatanlarındaki yeterince geniş toprakları bıraktılar." örneği

gibi. Burada karşıt durumdaki kelimeler geride kalma ve yanında bulunmadır. Şu örneğe bakalım: “Hem mal edinmek hem de ondan yararlanmak isteyenlere.” Burada da elde etmek ve yararlanmak karşıt hale getiriliyor. Başka örnekler verelim: “Bu tür durumlarda hep böyle olur, akıllılar başarısız aptallar başarılı olur. Hemen cesaret madalyası verildi ve kısa bir süre sonra denizlere hâkim oldular. Hellespontos’a köprü kurup Athos Boğazı’nda yol kazıp karada yelken açmak ve denizin içinde yürümek, doğa ülkelerini verdi, yasa geri aldı, kimileri acı içinde öldü, kimileri utançla kaldı. Atinalılar yabancıları köle olarak evlerinde tutar ama Atina kendi dostlarının çoğunun yabancıların kölesi olarak yaşamasına izin verir, yaşarken sahip olmak ya da ölürken miras bırakmak.” ifadelerindeki gibi. Şimdi de Peitholaos ve Lykophron hakkında mahkemece söylenenlere bakalım: “Bu insanlar ülkelerindeyken sizi satarlardı, şimdi de buraya geldiler ve sizin satın aldılar.” Bütün bu örneklerde biraz önce verdiğimiz örnek bulunmakta. Bu konuşma biçimi tatmin eder, çünkü bu örneklerde olduğu gibi arka arkaya getirildiklerinde karşıt düşünceler anlaşılır. Aynı zamanda mantıksal bir bütünlük de olur ve iki karşıt düşünceyi arka arkaya sıralayıp birinin yanlışlığını göstermiş olursunuz. Antitez böyledir. Parisosis cümleinin iki ögesinin aynı uzunluğa getirilmesi. Paramoiosis ise iki ögedeki son sözcükleri birbirlerine benzer hale getirmektir. Bu ögenin başında ya da sonunda yapılmalıdır. Baş kısımda olacak benzerlik sözcüklerin tamamında olmalıdır, sonda olması halinde ise sözcüğün ya da tekrarlanan sözcüğün son heceleri ya da çekim ekleri üzerinde olmalıdır. Başlangıç kısmına bir örnek:

“Ἀγρόν γὰρ ἔλαβεν ἀγρόν παρ’ αὐτοῦ”¹¹

11 “Ondan açık sarı bir tarla aldı.” (çev.)

Ya da “δωρητοὶ τ’ ἐπέλοντο παράρρητοί τ’ ἐπέεσσιν.”¹²

Sonda olmasına örnek verelim: “ῥήθησαν αὐτὸν παιδίον τετοκέναι, ἀλλ’ αὐτοῦ αἴτιον γεγονέναι.”¹³

Ya da “ἐνπλείσταις δὲ φροντίσι καὶ ἐν ἐλαχίσταις ἐλπίσιν”¹⁴

Çekim eklerine örnek verelim: “ἄξιός δὲ σταθῆναι χαλκοῦς, οὐκ ἄξιός ὢν χαλκοῦ”¹⁵

Kelime tekrarına bir örnek: “σὺ δ’ αὐτὸν καὶ ζῶντα ἔλεγες κακῶς καὶ νῦν γράφεις κακῶς.”¹⁶

Bir de tek heceli örnek: “τί ἂν ἔπαθες δεινόν, εἰ ἄνδρ’ εἶδες ἄργόν”¹⁷

1410-b Bir cümlede bütün bunların bir arada olma ihtimali de vardır. Yani antitez, cümlelerin denkliği ve bitimlerin aynı olması. Theodokta’da gayet güzel bir şekilde bunun örneğini görebiliriz. Bunlar dışında bir de Epikharmos örneğinde olduğu gibi sahte antitezler vardır: “Bir süre orada dost olarak kaldım, bir zaman sonra ev sahibim oldular.”

Şu ana kadar konuştuklarımızla ilgili sorunları tanımladık. Sırada canlı ve ilgi çekici deyimler bulma var. Bu, ancak doğal bir yetenekle ya da uzun bir çalışma sonrasınca elde edilebilir. Ancak burada bunların nasıl yapıldıklarını gösterebiliriz. Öncelikle türlerini sıralayalım. Yeni bir düşüncüyü kolayca anlamak herkesin hoşuna gider, sözcükler düşünceleri açıklarlar, bu nedenle düşünceleri kavramamızı sağlayacak düşünceler hoşumuza gider.

12 “Hediyelerle, güzel sözlerle yumuşadılar.” (çev.)

13 “Çocuk doğurduğunu değil, çocuğun doğmasına neden olduğunu düşünürler.” (çev.)

14 “Umudun ortasında bol miktarda umutsuzluk.” (çev.)

15 “Bakırdan heykelini yaptırmaya değmez bile.” (çev.)

16 “Yaşarken hakkında kötü konuştunuz, şimdi de kötü yazıyorsunuz.” (çev.)

17 “Bunları yapan bir adam görmeye şaşırır mısınız?” (çev.)

Yabancı sözcüklere şaşırırız, sıradan kelimeler bildiğimizi gösterir, yeni bir şeyi ise metafor sayesinde elde ederiz. Homeros yaşlılık için “tazeliğin kaybolması” gibi genel bir kavramla bize yeni bir düşünceyi aktarmaktadır, her ikisinde de bu ortaktır. Şairlerin benzetmeleri de aynı şeyi yapar, iyi oldukları oranda aklımızda daha fazla kalırlar. Daha önceden de söylediğimiz gibi benzetmeler metaforlardır, ikisi arasındaki fark biçimseldir ve daha uzun olduğu için daha az çekicidir. Bunun dışında bir şeyin ne olduğu açıkça ifade edilmez, bu nedenle de dinleyen kimse bu düşünceye daha az ilgi duyar. Yani bir konuşma ya da akıl yürütme bize bir şeyleri o anda kavrottıkları sürece parlak olmaktadır. Bu nedenle insanlar açık kanıtlara ya da duyduğumuz zaman bizi şaşırtan şeylere değil, bildiğimiz bir şey ama o ana kadar aklımızın almadığı bir şeyi kavrottığı zaman anlam ifade ediyor. Buradaki açık ifadesi herkes tarafından bilinen ve araştırmaya gerek olmayan şeyler anlamında kullanıldı. Bunlar bize bir tür bilgi verirler. Ancak açık ya da kapalı diyebileceğimiz şeyler ise o an ya da daha sonrasında bir şey öğretmezler. Bu nedenle bir şey söylendiği zaman o şeyin kabul edilmesinin nedeni bu özelliklerdir. Biçimde ise karşılaştırmalı şeyler bizim için anlam ifade eder. Örneğin: “Geriye kalanlar tarafından paylaşılan barışın onların özel çıkarlarına uygun bir savaş olduğunu varsaymak.” Burada barış ve savaş arasında bir karşılaştırma var. Metafor da güzeldir ancak zorlamama gerekir, aksi takdirde zor anlaşılırlar, çok açık da olmamalı bu kez etkileyici olmaz. Olan biten kelimeler sayesinde gözümüzde canlanmalıdır, bir olasılık değil bir ilerleme şeklinde gerçekleşmelidir. Bu nedenle zıtlık, metafor ve gerçeklik konularını netleştirmek gerekir.

Dört metafor türünün en etkilişi orantılı yapılanıdır. 1411-a
Perikles savaşta ölen gençler için “mevsimlerden baharın

çıkarılması gibi bir şey” demişti. Leptines¹⁸ Lakedaimonlılardan bahsederken Atinalıların Yunanistan’ın iki gözünden birini kaybetmesine izin vermemelerini söylemişti. Khares, Olynthia savaşındaki payının incelenmesi için çaba harcarken Kephisodotos kızmıştı, parmakları halkın boğazındayken araştırma yapılmasını istediğini söylemekteydi. Aynı kişi eskiden Atinalıları yanlarına Miltiades¹⁹ emrini alarak Euböia’ya saldırmaya kışkırtmıştı. İphikrates Atinalıların Epidauros ve komşu kıyılarla ateşkes yapmalarına kızınca savaş yolculuğu için yol parasından olduklarını söylemişti. Peitholaos devlet gemisi için “halkın büyük sopası” Sestos’a “Peiaros’un mısır ambarı” demişti. Perikles Atinalılara Aigina için “Peiraios’un rezilliğini” yok etmelerini söylemişti. Moerokles alçaklığı için kendisi gibi yüzde on değil de yüzde otuz üçün üzerinde olan herhangi bir saygıdeğer vatandaştan fazla olmadığını söylemişti. Anaksandrides’in kızlarının evliliklerinin sonraya bırakılması hakkında söylediği iambik dizelere bakalım: “Kızlarımın evlilik zamanı geçti.” Polyektes, Speusippos adında kötürüm bir adamdan söz ederken şöyle diyordu: “kader onu hastalığa bağladı ama o halen rahat durmuyor.” Kephisodotos savaş gemileri için “boyalı değirmen taşları”, Diogenes içki içilen yerlere “Atinalıların aşevleri” derdi. Aison Atinalıların kendi kentlerini Sicilya’ya taşıdığını söylerdi. “Büyük Yunanistan yüksek sesle bağırana kadar” ifadesi de bir metafordur. Kephisodotos Atinalıları çok fazla geçit töreni yapmamaları konusunda uyarıyordu. İsostrates de benzeri bir ifadede bulunur aynı konuyla ilgili olarak. Bir diğer örnek ise Ölüm Töreni konuşmasının

18 İÖ 375 yılında ölen Sicilya doğumlu komutan. (çev.)

19 İÖ 540-489 yılları arasında yaşamış Marathon Savaşı’nda görev almış Atinalı komutan. (çev.)

dandır: “Yunanistan saçlarını Salamis’te ölenlerin mezarları başında kesmelidir, çünkü kendi özgürlüğü ve cesareti burada yatar.” Konuşmacının burada sadece yatanlar için ağlanması gerektiğini söyleseydi bile bu bir metafor, canlı metafor olurdu. Ancak onların cesareti ve özgürlüğü ifadeleri bir karşılaştırma da göstermektedir. İphikrates “Benim sözlerimin akışı Khares’in yaptıklarının tam ortasından geçiyor,” demiştir. Bu ifadedeki tam ortasından lafı onu canlı yapar. Bizi tehlikeden kurtarması için başka bir tehlike çağırmak canlı metafordur. Khabrias¹²⁰ savunan Lykoleon bunu demiştir. “Onun için merhamet dileyen heykeline bile saygı duymadılar.” Bu an için bir metafordu, belki her zaman uygun olmaz ama yine de canlı bir metafordu. Khabrias ülkesi için bir şeyler yapmıştı ve heykeliyle kendisi için merhamet istemektedir. Ülkesine yaptıklarını belgeleyen ama cansız olmakla beraber yaşayan bir şey. Aklın küçüklüğünü her şekilde göstermek de metafordur, çünkü bir özelliğin tekrarlanması arttığını gösterir. “Tanrı ruhlarımızın içinde bir lamba olması için aklımızı tutuşturdu” örneği de bu şekildedir, çünkü akıl da ışık da nesneleri ortaya çıkarır. “Savaşlarımızı bitiriyoruz sadece erteliyoruz” da benzeri durumdadır. Çünkü erteleme ve barış yapmak ileride olacak bir şeyi gösterir. “Bu anlaşma savaş alanlarında yaptıklarımızdan çok daha soyludur, çünkü orada küçük zaferler vardır ve tek tek başarılar kutlanır burada savaşın bütünü kutlanır” da benzeri bir durumdadır, çünkü zafer anıtı ve anlaşma benzeri durumdadır. Bir ülke insanın kararıyla mahkûm edilirse büyük bir borç öder de yine aynıdır, çünkü borç haklı olarak uğranılan zarardır.

1411-b

20 İÖ 417-375 yılları arasında yaşamış Atinalı komutan. (çev.)

Canlılık orantılı metafor ve ifadelerle sağlanır dedik. Bir şeyleri göstermek dediğimiz zaman neyi kastettiğimizi ve bunun için ne yapılması gerektiğini açıklamalıyız. Bir şeyi göstermek dediğimiz zaman o şeyleri hareketli gösteren deyimlerden bahsediyorum. Örneğin iyi bir insanın muhteşem olduğunu söylemek metafordur. Ancak metafor akla getirmez. Gücünün doruğunda dediğimiz zaman orada bir hareket vardır. Ancak “Kutsal bir kurban gibi özgürce dolaşmalısın” ya da “O zaman Yunanlar ayağa kalktılar” denildiği zaman ayağa kalkmak aslında bir metafor gösterir. Homeros’un cansızlara metafor verdiğini biliriz. Bu tarz dizeler gösterdikleri hareketle diğerlerinden daha farklıdır. Örneğin “Lanet kaya yeniden aşağıya yuvarlanıyordu”, “Acı ok, güçlü zırha çarptı, savruldu”, “Kalabalığa doğru bağırarak uçtu”, “Birçoğu yolda kalır, toprağa saplanır, Aias’ın vücuduna giremez”, “Mızrak hevesli bir şekilde öne atladı ve göğsünü deldi.” Bu dize-
 1412-a lerin hepsinde nesneler sanki canlıymış gibi ifade edildikleri için hareket yetisine sahiptirler. Öfke, utanmazlık gibi şeylerin hepsi canlılık ya da hareket gösterirler. Şairler bu düşünceleri nesnelere uygun şekilde bağlarlar. Sisypheos için kaya, kurban için de utanmaz adam aynı şeydir. Ünlü benzetmesinde cansızlar için aynı şekilde hareket eder: “Dalgalar beyaz köpüklerle kabarır, biri diğerinin üzerine çıkar ve kovalar.” Şair burada her şeyi hareketli kabul ediyor, eylemde bulunmak harekettir. Daha önceden de belirttiğimiz şekilde metaforlar asıl nesneyle ilgisi olan ancak bu açık bir şekilde belli olmayan şeylerden üretilir. Felsefede de akıllı bir adam birbiriyle ilgisi olmayan şeyleri kavrayıverir. Örneğin Arkhytas hakem ve sunağın aynı şey olduklarını çünkü her ikisine de haksızlığa uğrayanların gittiklerini belirtmiştir. Benzeri bir şekilde gemi demiri ve tavan halkası aynı şeydir. Çünkü her ikisi de birbirinin

aynısıdır, biri nesneleri yukarıdan diğeri aşağıdan tutar. Düzeylenmiş bir durum yerine fiziksel yüzeyin eşitliği ve siyasi durumun eşitliğini aynı tutmak gibidir. Canlı olmak özel metaforlar ve dinleyenleri şaşırtmak gibi bir amaçla sağlanır, dinleyiciler yeni bir düşünce elde etmek isteseler de farklı bir düşünce onları etkiler. Sanki şöyle diyor gibidir: “Bunu hiç düşünmemiştim.” Deyimlerin özelliği çıkan kelimelerin her zamanki anlamları dışında bir şey ifade etmesidir. Stesikhoros ağustosböceklerinin yerde öteceklerini söyler. Güzel bilmeceler de benzeri durumdadır ve metaforlu bir deymi kapsar. Theodoros’un yenilikleri için de benzeri bir durum vardır. Buradaki düşünce korkutucudur ve Theodoros’un ifadesine göre sahip olduğunuz düşüncelere uymaz. Komedi yazarlarında karşılaşılan komik kelimeler de böyledir. Bazen kelimelerdeki harflerin değiştirilmesiyle de aynı etki yaratılabilir. Bu da ilginç bir şeydir. Bu durumla şiirde ve düzyazıda karşılaşabiliriz. İkinci kelime dinleyen beklediği kelime değildir. Örneğin: “İleri doğru çıktı, ayaklarında mantarları vardı.” Ayakkabı kelimesini bekliyordunuz ama mantar kelimesi geldi. Ancak kelimeler söylenir söylenmez amacın ortaya çıkması gerekir. Kelimedeki harflerin yer değiştirmesiyle yapılan komiklikler de anlamın içinde yer almaktadır. Sadece söylediğiniz değil aynı zamanda kelimede değişiklik yapan bir şeydir. Örneğin Theodoros’un arpçı Nikon hakkında söylediklerine bakalım: “Trakyalı orta hizmetçisi” ve “arpçı” dermiş gibi davranıyor, fakat başka bir şeyi kastederek bizi şaşırtıyor. Trakyalı olduğunu bilmediğiniz sürece sözler anlamsız gelecektir ancak bildiğiniz zaman ima hoşunuza gider. Bir başka örnek de: “ $\beta\omicron\upsilon\lambda\epsilon\iota\ \alpha\upsilon\tau\omicron\nu\ \pi\acute{\epsilon}\rho\sigma\alpha\iota$.”²¹ İkisinde de söylenen şey olgulara uygun olmalıdır. “Deniz

1412-b

21 “Ona işkence mi yapmak istersiniz?” (çev.)

egemenliği Atinalıların sıkıntılarının başlangıcı değildir. Çünkü bundan çıkar elde ediyorlardı”, bu gibi örnekler için de geçerlidir. İsokrates’in düşüncesi bunun tam tersi yönündeydi, burada da aynı şey vardır. Her iki örnekte de konuşmacı, doğruluğu hemen anlaşılması beklenmeyen bir şey söylemekteydi. Egemenliğin egemenlik olduğunu söylemenin zekice bir yanı yoktur. İsokrates farklı bir yere geçiyor ve kelimenin anlamı dışında bir şeyler söylüyor. Bir önceki ifade için de aynı durum geçerlidir. Arkhe ifadesinin her iki anlamı birden olduğu umursanmıyor. Tüm bu ifadelerde kelime hangi anlamda kullanılırsa kullanılsın, metafor olarak da kullanılsa olgulara uygunsa espri iyidir. Örneğin “Ἀνάσσεις οὐκ ἀνάσσεις”²² kelimelerinin farklı anlamlarda olmadığını söylüyorsunuz, ancak adam güzel biri değilse iyi bir espri olur. Şu örneğe bakalım: “Olmaman gerekenden daha garip bir metoikos²³ olmamalısın.” Olmamalısın gibi kelimeler yabancılar her zaman garip olmak zorunda değildir anlamına geliyor mu? Burada da bir kelimenin farklı anlamlarda kullanıldığını görmekteyiz. Anaksandrides’in ünlü şiirinde de buna benzer bir örnek bulunmaktadır: “İnsan için ölümü hak edecek bir şey yapmadan ölmek en tatlısıdır.” Ölümü hak etmemek demek “ölüm uygun değilken ölmek tatlı değildir” anlamına gelmektedir. Yani burada yaptığınız şeyin karşılığı ölüm değildir. Dil benzeri şekildedir ve örnekler de benzeri şekildedir. Deyimler kısa ve karşılaştırmalıysa o kadar güzel olurlar. Karşılaştırma yapmak düşünciyi sağlamlaştırır, kısa olması ise kolayca anlaşılmasını sağlar. Eğer sıradan olmadan doğru olacaklarsa kişisel bir uygu-

22 İfadelerden biri özel isim olarak kullanılırken diğeri “dayanılır gibi değildir” anlamına gelmektedir. (çev.)

23 Yani yabancı. (çev.)

lama ya da deyim değerine sahip olmaları gerekir. Bu ikisi her zaman birlikte var olmayabilir. Bir insanın kötü bir şey yapmadan ölmesi gerektiğini söylemek doğru ama sıradan bir ifadedir. Doğru adamın doğru kadınla evlenmesi gerektiğini söylemek de doğru ama sıradan bir ifadedir. Her ikisinde de benzeri özellikler olması gerekir aynı ölümlü hak etmemek örneğinde olduğu gibi. Bir ifade bu türden özelliklere sahip olduğu oranda parlak olur, metafor varsa ve doğru kullanıldıysa, karşıtlaşma ve denge varsa ve hareket düşüncesi veriyorsa iyidir.

İyi benzetmeler de daha önceden belirttiğimiz şekilde metaforlardır. Orantılı metaforlarda olduğu gibi ikili bir yapıları vardır. Kalkanın “Ares’in içki kadehi”, yayın “telsiz lir” olduğunu söyleriz. Bu şekilde bir metafor basit olmaz ancak yaya lir, kalkana içki kadehi deseydik basit olurdu. Basit benzetmeler de vardır. Örneğin flütçünün maymuna, gözleri iyi görmeyen bir insanın üzerine su damlayan lamba alevine benzediğini söyleyebiliriz, çünkü hem gözler hem de alev daima kırpılır. Benzetmeler devrik metaforlar oldukları zaman son derece başarılı olurlar. Çünkü kalkanın Ares’in içki kadehi, bir kalıntının eski bir ev olduğunu söylemek, Nikeratus’un Pratys tarafından sokulmuş bir Philoktetes gibi olduğunu söylemek mümkündür. Bunu bir benzetme yarışmasında Pratys tarafından yenildiğinde saçları dağılmış ve pislik içinde kalan Nikeratus’u gören Thrasymakhos yapmıştır. Bu nedenle şairler ya gerçek anlamda başarılı ya da gerçek anlamda başarısız olurlar. “Bacakları maydanoz gibi bükülmüş taşımak”, “Yumruk torbasıyla dövüşen Philammon gibi” örnekleri gibi. Bütün bunlar benzetmedir ve benzetmelerin de metafor olduklarını söylemiştik daha önceden. Atasözleri de metafor gibidir. Bir adamın kazanma umuyla bir işe girdiğini ve kaybettiğini düşünelim. Bu du-

1413-a

1413-b

rumda “Alın bir Karpathoslu ve tavşanı” denir. Çünkü her ikisinin de başından geçen aynıdır. Çarpıcılığın asıl sağlandığı ve ne şekilde bir etkisi olduğu açıkça anlatıldı. Başarılı abartılar da metafordur, örneğin siyah gözleri olan bir adama “Bir sepet karadut” denmesi halinde gözleri ve karadut arasında benzetme yapılıyor ve abartı da karaduttadır. Falan gibi ifadeler kullanılarak da benzetme şeklinde metaforlar kullanılabilir. Örneğin: “Aynı yumruk torbasıyla dövüşen Philammon gibi” cümlesi sanki yumruk torbasıyla dövüşen Philammon anlamına gelmektedir. Maydanoz örneğinde de bacakları o kadar kıvrık ki sanki bir maydanoz yaprağıdır anlamına gelmektedir. Gençler abartılı ifadeleri daha fazla kullanırlar, ne de olsa ateşlidirler, bu nedenle de öfkeli insanlar abartı ifadeleri daha fazla kullanırlar. “Kum taneleri kadar çok hediyeler verse.”, “Atreusoğlu Agamemnon’un kızını Aphrodite’den güzel olsa bile almam, elişlerinde gökyüzü gözlü Athena ile aynı olsa da.” Attikalı hatipler bu konuşma türüne çok düşkünlüdürler. Ancak yaşlı hatipler için uygun değildir. Her konuşma türünün uygun bir biçimi vardır. Yazılı ve sözlü konuşmalar birbirleriyle aynı değildir, siyasi ve mahkeme konuşmaları da aynı şekilde. Hem yazılı hem de sözlü alanda iyi olmak gerekir, sözlü alanda iyi olmak için Yunancanızın iyi olması gerekir. Yazılı alanda iyi olmak ise diğer zamanlarda olduğu gibi kamuyla bir şey paylaşıırken kendinizi tutmak zorunda olmadığınızı gösterir. Yazılı biçim daha da eksiksizdir, sözlü olanda daha fazla drama vardır yani karakteri ve coşkuyu yansıtan tür gibi. Bu nedenle oyuncular ikinci türde yazılmış oyunlar ararken şairler de bunları oynayacak oyuncular bulmaya çalışırlar. Oyunları okunmak için yazılmış şairlerin eserleri okunur ve dillerde dolandır durur. Örneğin Khairemon hatip kadar yeteneklidir ya da dithyrambos şairi Likymnios. Bu tür-

den insanların konuşmaları diğerleriyle kıyaslandığında yarışmalarda yetersiz görünürler. Söylev yazarlarının ki kulağa hoş gelse de okurların eline geçtiğinde yetersiz görünürler. Bunun nedeni güncel olaylara uygun olmaları ve buna bağlı olarak dramatik bir yapıları olmasındandır, dramatik unsurlar ortadan kalkarsa bu kez de kendilerine uygun şeyi yapamazlar ve aptalca bir şeye dönüşürler. Öte yandan birbirlerine bağlı olmayan kelimeler dizisi, kelimelerin ya da ifadelerin sürekli tekrarlanması yazılı konuşmalarda eleştirilse de sözlü konuşmalarda durum farklıdır. Konuşmacılar dramatik unsurlardan dolayı bunları sıklıkla kullanırlar. Tabii ki konuşmalarda dramatik etki için tonlama gerekir, örneğin “Bakın sizi kandır-
mış, sizi dolandırmış, size ihanet etmeye kalkışmış hain bu adamdır.” Oyuncu Philemon Anaksandrides’in *Yaşlıların Çıldırması* isimli oyununda Phadamantos ve Palamedes’in isimleri geçtikçe ya da *Azizler*’de ben ismi geçtikçe yaptığı şey budur. Bu türden akıllıca şeyler yapılmazsa kazığı taşıyan adama benzer. Birbirleriyle bağlantısız kelimeler için de aynısı geçerlidir. “Ona geldim, onunla görüşüm, ona yalvardım” gibi. Böyle ifadelerin sanki içlerinde tek bir düşünce varmış gibi aynı nitelikteki ve yükseklikteki sesle söylenmemeleri gerekir. Yine bir şeyin içinde bulunduğu zaman diliminden ayrı olarak çok sayıda şeyin ifade edildiğini belirtirler. Bağlaçların kullanılmasının çok sayıda ifadeyi sanki tek bir ifadeymiş gibi göstermesi gibi bağlaçların kaldırılması da bir ifadeyi çok sayıda ifadeye dönüştürür. Böylece her şey daha önemli bir hal almaktadır. Örneğin: “Ona geldim, onunla görüşüm, ondan istedim.” 1414-a Dinleyen kimse çok sayıda olay olduğunu düşünür. Sonra şöyle devam eder: “Söylediklerimi dinlemedi.” Homeros şu dizeleri söylerken bunları düşünüyordu: “Syme’den üç sağlam gemi getirmiş Nireus ki o Kral Kharopus ile

Aglaia'nın oğludur. Kusursuz Peleusoğullarından sonra Ilyon'a gelen Danaoların en güzeli ve en yakışıklısıdır.” Bir insan hakkında çok şey söyleniyorsa adının çok defa geçmesi gerekir, adı çok defa geçiyorsa hakkında çok şey söylendiği sanılır, oysaki ikisinden birinde çok da fazla ayrıntıya girmeye gerek yoktur ve bunlardan uzak durmak gerekir. Mahkeme konuşmalarının biçimi çok daha iyidir, bir hâkim hitabetle ilgili oyunlara önem vermiyorsa onun karşısında yapılacak konuşmaların biçimi de bu şekilde olacaktır, çünkü her şeyi anlayabilir, hangi lafın yerinde kullanılıp kullanılmadığını kavrayabilir, daha az kavga edilir ve yargı da daha az rahatsız edilmiş olur. Aynı konuşmacıların farklı alanlarda uzmanlaşamama nedenleri de budur, dramatik unsurlar gerekirken ayrıntı gerekmez, konuşmacının sesinin iyi ve güçlü olması gerekir. Törenlerde yapılan konuşmalar ise okunmak için hazırlandıkları için kurallara bağlıdır, bundan sonraysa mahkeme konuşmaları gelmektedir. Biçimi daha ayrıntılı bir biçimde incelemek ve onun güzel ve beğeni alması gereken bir şey olduğunu açıklamak gereksizdir, zaten neden sınırlılık, özgürlük ya da başka bir ahlaki özellik bakımından böyle olması gereksin? Biçim konusundaki üstünlüğe dair söylediklerimiz doğruysa söylenen şeyler sayesinde tabii ki beğeni alacaktır. Başka bir nedenden dolayı biçim açık olabilir mi? Sıradan yerine uygun olabilir mi? Ayrıntılı ve sıkıcı ise açık olmaz, kısaysa da benzeri sorunlar vardır. Orta yol en uygun olanı olacaktır. Biçim daha önceden bahsettiğimiz noktalarla beğeni kazanan bir hale geleceksen sıradan ve alışılmamış ifadelerin de eklenmesiyle ve ritimle ve inandırıcılıkla da daha iyi bir hale gelecektir. Biçimin genel görüntüsü ve hitabetin çeşitli alanlarına uygulanması hakkında bu kadar yeterli. Sırada düzenleme var.

Konuşmada iki bölüm vardır. Konunuzu belirtmeli ve kanıtlamalısınız. İkisinden birini atlayamazsınız ve de önce belirtmeden kanıtlama yapamazsınız. Çünkü her şey bir diğerinin kanıtı olmalıdır ve hazırlanma kısmı bundan sonrakinin kanıtını oluşturur. İki bölümden birini bildirme diğerini kanıtlama olarak isimlendirebiliriz, aynı şeyi bildirme ve ortaya koyma şeklinde de yapmıştık. Bugün geçerli olan bölümleme anlamsızdır. Çünkü anlatım mahkeme konuşmalarının bir bölümüdür, siyasi bir konuşmada ya da tören konuşmasında olamaz, aynı şekilde mahkeme konuşmalarına verilen yanıtlarda da. Güzel bir akıl yürütmeyle kurulmuş olan bir konuşmada sonsöz olabilir mi? Siyasi konuşmalarda giriş, çelişkili kanıtlar arasında karşılaştırma, özet gibi şeyler olur. Suçlama ve savunma da bu şekildedir, ancak bunlar siyasi bir konuşmanın ana bölümünü oluşturmazlar. Mahkeme konuşmalarında da her zaman sonsöze gerek yoktur, sonsöz belirli bir kısaltma anlamına gelmektedir, bu nedenle kısa konuşmalarda ya da her şeyin kolayca anlaşıldığı durumlarda gereksizdir. Buradan hareketle bir konuşmada gerekli bölümler ifade ve kanıttır diyebiliriz. Bunlar bir konuşmanın temel öğeleridir ve bir konuşma her zaman ifade, kanıt ve sonsözden oluşmaktadır. Rakibinizin sözlerinin çürütülmesi kanıtlamayla alakalıdır, rakibin söylediklerini kendinizin söyledikleriyle karşılaştırmak da sizin söylediklerinizin önemsenmesini sağlamak için önemlidir, bu nedenle kanıtların büyütülmesi anlamına gelmektedir. Çünkü bunu yapan kişi bir şey kanıtlıyor demektir. Girişin bu şekilde bir görevi yoktur, sonsöz ise o ana kadar söylenenlerin bir hatırlatmasını yapmaktadır. Bu tür ayrımlar yaparak Theodoros ve izleyicileri gibi anlatının kendisini, öncesi ve sonrasından ve çürütmeyi de nihai çürütmeden ayırarak bitireceğiz. Fakat ayrı özellikleri olan gerçek bir türü gös-

1414-b

teriyorsa bu durumda yeni bir isim bulmak gerekir. Zaten bunu yapmazsak aptalca ve gereksiz bir şey yapmış oluruz. Yani sanki Lykimnos'un *Retorik Sanatı* için konuyu dolaşma ya da yansımalar dememiz gibi.

Giriş konuşmanın şiirdeki prolog, müzikteki girişin karşılığı olan başlangıç kısmıdır. Bunların hepsi de arkalarından gelene yol açan şeylerdir. Müzikte giriş, gösteri konuşmalarındaki gibi bir giriştir, flütçüler daha önceden iyi bildikleri bir kısmı çalarlar, sonra bunu asıl çalacakları şeyin başlangıç kısmına bağlarlar. Gösteri konuşmalarında da yazarlar benzeri bir şekilde hareket ederler, en sevdikleri şeyle başlayıp daha sonra kendi söyleyecekleri şeye ulaşmaya çalışırlar, her zaman bu şekilde hareket edilir. İsokrates'in Hellen'e girişine bakalım. Sofistler ve Yunanlar arasında ortak bir şey yoktur. Bu noktada konuşmadan sapmış olsanız bile konuşmada tekdüze kalmaktan iyidir. Gösteri konuşmalarında giriş kısımlarındaki övgü ya da yergi cümleciklerini sıklıkla görürsünüz. Örneğin Gorgias Olimpiyat Konuşmaları'nda "Siz Yunanlara herkes hayran olmalı der" ve eğlenceye başlayanları över. İsokrates ise iyi atletleri becerilerinden dolayı ödüllendirmeye karşın diğer yeteneklere ödül verilmediği için eleştirir. Şöyle bir öğütle de başlanabilir: "İyi insanları ödüllendirmeliyiz, ben de Aristides'i övüyorum" ya da "Bilinmeyen ama kötü de olmayanları, Priamos'un oğlu Aleksandros gibi iyi niyetleri fark edilmemiş olanları övmeliyiz." Konuşmacı bu noktada öneride bulunmaktadır. Mahkemelerde konuşanlar gibi de davranabiliriz, yani konuştuğlarımız genel anlamda kabul görmeyecek şeyler gibi olsalar da ya da çok bilinen bir şeye dinleyenlerin bizi bağışlamalarını isteriz. Şu örnekte Khoerilos'un yaptığı gibi: "Ancak herkes kendi payına düşeni aldığında." Gösteri konuşmalarında övgü, eleştiri, öneri ya da dinleyicilere çağrılar giriş kısmında

1415-a

yer alabilir. Bu kısımların geriye kalan bölümlerle alakalı olup olmayacağına karar vermelisiniz. Mahkeme konuşmalarında giriş kısımları dramalardaki prologlar ya da epik şiir girişleriyle aynı olur, dithyrambos girişi gösteri konuşmasının girişine benzer: “Çünkü sen ve senin yeteneklerin, senin savaş ganimetin”. Prologlarda ya da epik şiirlerde dinleyicilerin akıllarını eserden uzaklaştırmak yerine konuya adapte edebilmek için konuya dair ufak tefek şeyler başlangıçta verilir. Belirsiz şeyler izleyicileri şaşırtır, bu nedenle onlara başlangıç kısmından bir şey verilir ki bu sayede konuya bağlanırlar. Örneğin: “Söyle tanrıça, Peleusoğlu Akhilleus’un öfkesinin nedenini söyle.” “Tanrıça bana bu düzenbaz adamı anlat.” “Size yeni bir hikâye anlatayım. O büyük savaş Asya’dan Avrupa’ya nasıl taşındı?” Tragedya yazarları da konudan haberdar ederler, belki Euripides gibi başlangıç kısmında değil ama Sophokles gibi konuşmanın başlarında bir yerde bunu yapabilirler. “Polybos babamdı.” Komedyada da benzeri bir durum vardır. Bu durumda genel anlamda giriş kısmının temel hedefinin konuşmanın geri kalan kısmının hedeflerini açıklamak olduğunu ve bu nedenle konu uzun ve karmaşık değilse bir giriş kısmına gerek olmadığı söylenebilir. Diğer giriş türleri de yardımcı kısımlardır ve herhangi bir konuşma türünde kullanılabilirler. Bu şeyler konuşanla, dinleyenle, konuyla ya da konuşanın rakibiyle ilgili olabilir. Konuşmacının kendisiyle ilgili olanlar ya da rakiple ilgili olanların amacı önyargıdan kurtulmaktır ya da rakibe karşı kışkırtmada bulunmak istiyorsunuzdur. Savunma tarafı ve suçlama tarafında yer alanlar farklı şekillerde giriş yapacaklardır, suçlama tarafı biterken söyleyeceklerini belli edecektir. Bu durumun nedeni çok bellidir, savunma yapan tüm engellerden kurtulmalıdır, bu nedenle de ilk yapması gereken kendisine karşı ortaya çıkan önyargıdan

1415-b

kurtulmaktır. Öte yandan karşı tarafa karşı bir kıskırtmada bulunmak istiyorsanız bu durumda bunu biterken yapmalısınız, böylece hâkimler söylediklerinizi daha kolayca hatırlarlar. Dinleyen kişiye yapılan seslenme onu yanına çekmeyi, onda kızgınlık yaratmayı, davayı dikkatle izlemesini ya da davadan dikkatinin çekilmesini amaçlamaktadır. Çünkü her zaman dikkatini çekmek iyi bir şey değildir ve konuşmacılar bu nedenle dinleyenleri güldürmeye çalışırlar. Dinleyiciler için kendi belirlediğiniz yöntemlerden birini kullanabilirsiniz, karakterinizle onların ilgisini çekebilirsiniz, bu sayede dikkatlerini toplamalarını sağlayabilirsiniz. Dinleyiciler kendileriyle ilgili şeylerle, onları şaşırtan ya da hoşlarına giden şeyleri dinlemeye meraklıdır, bu nedenle konuşacaklarınızın bu türden şeyler olduğunu belli etmelisiniz. Eğer dikkati konudan uzaklaştırmak istiyorsanız bu durumda da konunun önemsiz ve hoşuna gitmeyecek bir şey olduğunu belli edin. Öte yandan bütün bunların konuyla ilgili olmadıklarını da bilmeniz gerekir. Bu durumun nedeni dinleyenlerin sadece asıl amaçla ilgili şeyleri dinleyebilecek kadar kıt akıllı olmalarıyla ilgilidir. Eğer özel bir durum yoksa konuşmanızın özeti olan tek cümlelik bir ifadenin giriş kısmında yer almasına gerek yoktur. Yine konuşmanın belirli kısımlarında dikkatle dinlemeye çağırımlar olabilir, aslında konuşmanın ilk kısımları dikkatin fazla dağılmadığı kısımlardır, bu nedenle burada dikkatle dinlemeye davet etmek çok da anlamlı olmayacaktır. Bu nedenle dikkate çağıracağınız bir noktayı belirleyin ve şunları söyleyin: “Şimdi şuna dikkat etmenizi rica edeceğim. Benim gibi sizi de ilgilendiren bir şey.” Ya da “Böylesini asla duymadığınızı iddia ediyorum.” Prodikos’un “Ne zaman ki kafalarını sallamaya baş-

lasalar elli drakhemlik²⁴ dansa gidiyorlar” dediği şey de budur. Bu türden ifadeler gerçek dinleyiciler için değil sıradan dinleyiciler için geçerlidir. Önyargıları oluşturmak ya da var olandan kurtulmak için giriş kısmından sıklıkla yararlanabilirsiniz. “Söylemekte aceleci olmam.” Ya da “Neden böylesine bir giriş.” İddiaları zayıf olan insanlar giriş kısımlardan çok hoşlanırlar, çünkü bu sayede gerçek konu dışındaki konulara daha çok değinebilirler. Bu nedenle köleler kendilerine soru sorulduğu zaman yanıt vermek yerine dolaylı yanıtlar verip lafı uzatırlar. Daha önceden bizleri dinleyenlerde nasıl iyi duygular uyandırabileceğimizden bahsetmiştik. Şair şöyle der: “Şimdi Phaiaklar beni dostça karşılasınlar, şimdi bana acısınlar.” Bizim de hedefimiz bu olmalıdır. Gösteri konuşmalarında dinleyen insanlara övgünün kendisini, ailesini, yaşam biçimini ya da buna benzer şeyleri kapsayan şeyleri hissettirmelisiniz. Sokrates’in Ölüm Töreni konuşmasında olduğu gibi zor olan şey Atinalıları Atina’da değil Sparta’da övmektir. Siyasi ve mahkeme konuşmalarının giriş kısımları aynı gereçlerden oluşur, ancak yapıları gereği bu nadiren olur. Konu daha önceden bilindiğinden dolayı olgulardan oluşan bir giriş kısmına gerek yoktur. Fakat kendiniz ya da rakipleriniz için bir şeyler söylemek gerekebilir. Ya da dinleyenlerin konuya bakışları size göre daha ciddi ya da cidiyetsiz olabilir. Bu nedenle de önyargı oluşturmak ya da var olanları ortadan kaldırmak adına durumu olduğundan ciddi ya da gayrı ciddi göstermek zorunda kalabilirsiniz. Bunları yapabilmek için de girişe gereksinimiz vardır. Konuştuklarınıza sıradan bir havaları olmasın diye yumuşatabilirsiniz, örneğin Gorgias’ın Elealılara hiç lafı uzatmadan “Mutlu Elis kenti” diye söze girmesi gibi. Çeşitli

1416-a

24 Eski Yunan’da kullanılan bir para birimi. (çev.)

kanıtlar kullanarak önyargılardan kurtulabilirsiniz. Bu türden ifadeler kullanmak var olan olaylarda bir şeyi değiştirmez, bu nedenle de ayırım umursanmayabilir. Bir başka yöntem sorunlarla doğrudan karşılaşmaktır, gerçeği umursamamak ve ona hiçbir zarar vermediğinizi söylemek ya da iddia edildiği kadar büyük bir zararınız olmadığını söylemek, karşınızdaki kişiye herhangi bir zarar vermediğinizi söylemek, utanılacak bir şey yapmadığınızı belirtmek ya da iddia edildiği kadar utanılacak bir şey yapmadığınızı söylemek gibi. Bu türden şeyler tartışmanın konularıdır. İphikrates Nausikrates'e verdiği yanıtta iddiaların doğru olduğunu ve kendisine zarar verdiğini ama ona kötülük yapmadığını söyler. Kötülüğü kabul etmeniz de bunu başka şeylerle dengeleyebilirsiniz, ancak karşınızdaki kişiye zarar verildiyse bundan onur duymasını söyleyebilirsiniz. Acı çekiyorsa ona iyilik yaptığınızı ya da ona benzer bir durum olduğunu söylersiniz. Yine yaptıklarınızın nedeninin şanssızlık, talihsizlik ya da buna benzer bir şey olduğunu iddia etmek de olabilir. Sophokles iftiracısının yaşlı olduğunu düşünsünler diye titremediğini, ancak titremeyi engelleyemediğini ve seksen yaşında olmayı kimin isteyeceğini söylemesi gibi. Eylemlerinizin yanında nedenlerini açıklarsınız, karşınızdakine zarar vermek istemediğinizi, bir şey yapmak isterken başka şey olduğunu ve yanlış şeyle suçlandığınızı iddia edebilirsiniz. Bu sonucun tesadüf olduğunu söyleyin, "Bunu planlayarak yapsaydım gerçekten de kötü bir insan olurum," diyebilirsiniz. Size iftira eden ya da ona ortak olanlardan biri benzeri nedenlerden dolayı kuşku duyabilir. Bu durumda başka bir şansınız daha olabilir. Diğerleri de kuşku altında oldukları ama gerçekte suçsuz oldukları ortaya çıkmışsa şöyle diyebilirsiniz: "Kıyafetim ilgi çekiyorsa ah-laksız mı olmalıyım?" Diğer insanlar da aynı kişi tarafın-

dan iftiraya uğramışlarsa ya da iftiraya uğramasa da sizin gibi onlardan da kuşkulanıldıysa ama suçsuz oldukları ortaya çıktıysa da aynı durum geçerlidir. Bir diğer yöntem ise atılan iftiraya aynı şekilde karşılık vermektir: “Onun kendisine güvenmezken sözlerine güvenmek ne kadar da kötü.” Daha önceden çözölen bir sorunda da bir yöntem vardır. Euripides kendisini bir takasta yalan yemin etmeye teşvik eden dizeleri kaleme aldığı için suçlayan Hygiainon’a yanıt vermişti: “Benden duydunuz yemini, ruhum hiçbir yemin altında değıl.” Euripides karşısındaki kişiyi, davayı Dionysos yarışmalarına katmakla suçlar. “Eğer orada söylediklerimin karşılığını vermediysem ve beni orada yargılamaya karar verdiyseniz konuşmaya hazırım.” Bir diğer yöntem ise iftira atmanın çok kötü bir şey olduğunu söylemek, ne gibi sonuçlara neden olacağını açıklamak ve davanın aslına aykırı olduğunu söyleyerek iftirayı eleştirmek- tir. Her iki taraf da ipucu denilebilecek kanıtlardan yola çıkabilir. Örneğın Teukros’ta Odysseus, Teukros’ un Priamos’a sıkıca bağılandığını, çünkü annesi Hesione’ nin Priamos’un kardeşı olduğunu söyler. Teukros babası Telamon ve Priamos arasında düşmanlık olsa da kendisinin ihbarcı olmadığını açıklar. İftiraya uygun bir başka yöntem de önemsiz bir şeyi ön plana çıkarıp daha sonra önemli olana saldırmaktır. Çok sayıda iyi niteliğı övüp daha sonra kötü olana saldırmak da bir yöntem olabilir. Vicdansız ve işinde uzmanlaşmış olanlar bunu yapar. İnsanların iyi ve kötü özelliklerini birbirleriyle karşılaştırıp karşılarındaki insana zarar vermek için bunu kullanırlar. Suçlama ve savunmada bulunan insanların yararlanabilecekleri bir yöntem vardır. Bir eylemin çok sayıda yapılma nedeni vardır, en kötü nedeni seçip suçlama yapanı suçlamak ya da savunmayı daha iyileştirmek de söz konusu olabilir. Örneğın biri Diomedes’in Odysseus’u arkadaş olarak seç-

1416-b

tiğini, çünkü Odysseus'un amaca en uygun kişi olduğunu söyler. Siz de yanıt olarak Diomedes'in rekabetten korkamayacağı değersiz tek kahraman olduğunu iddia edebilirsiniz. Sırada anlatı konusu var, tören konuşmalarında anlatı devamlı değil kesintilidir. Konuşmanın konusu olan eylemlerin bir araştırmasının yapılması gerekir. Konuşma iki bölümden oluşmaktadır. Birini konuşmacının sanatı yani onun yaratıcısı olmadığı eylemler sağlamaz. Diğer kısım ise konuşmacının sanatıyla elde edilir. Yani kanıt gereken yerde eylemin olduğuna dair kanıt, bunların nitelikleri ve tanımlanmaları, derecelerinin ifade edilmesi, daha doğrusu hepsinin birden yapılması gerekir. Anlatının tamamının kesintisiz yapılmasının istenmemesinin nedeni bu şekilde incelenen bir olayın akılda tutulmasının zorluğudur. Hakkında konuştuğumuz kişinin belirli şeylerden hareketle cesur, belirli şeylerden hareketle de güçlü, adil ve haklı olduğunu düşünelim. Bu şekilde planlanmış bir konuşma ayrıntılı ve karmaşık değil basitçe planlanmıştır. Diğerleri arasında çok iyi bilinen şeyleri hatırlatmalısınız, dinleyiciler genellikle bunların hatırlatılmasına ihtiyaç duymaz, yani örneğin Akhilleus'u övmek istiyorsanız buna gerek yoktur, zaten herkes onun hayatını bilir. Yapılması gereken şey bu bilgilerden hareket etmektir. Ancak Kritias'ı²⁵ övmek istiyorsanız fazla kimsenin bilmediği şeyleri anlatmalısınız. Günümüzde konuşmanın hızlı gerçekleşmesi gerektiği söylenmekte, bu gereksiz bir şey. Pastayı sert mi yumuşak mı yapması gerektiğini soran fırıncıya verilen yanıtı hatırlayalım: "Neden soruyorsun? Sen nasıl yapılacağını bilmiyor musun?" Burada da benzeri bir durum söz konusudur. Uzun bir giriş ya da uzun kanıtlarımız olması gerekmediği gibi uzun bir konuşma da yap-

25 İÖ 460-403 yılları arasında yaşamış Atinalı siyaset adamı. (çev.)

mak zorunda değiliz. Burada doğru şey çok kısa, çok uzun, çok hızlı ya da yavaş olması değil, ortalama bir yol bulunmasıdır. Olgular ya da karşıt kanıtları bulabilmek için bunları açık hale getirmeye yarayan, insanlara zarar verdiğine ya da kötülük yaptığına ya da olguların düşünmelerini istediğimiz şekilde gerçekten önemli olduğuna inandıracak şeyler söylenmesidir. Konuşmada kendinize değer kazandırabilecek bir şey söyleyebilirsiniz. Örneğin “İşlerini yapmasını, çocuklarını terk etmemesini ona söylerim.” Belki de karşınızdakini zor duruma sokabilecek bir şeyi tercih edersiniz. “Ancak kendisi olduğu sürece her yerde başka çocuklar bulabileceğini söyledi.” Herodotos Mısırlı isyancılardan bunu aktarmaktaydı. Arada hâkimlerin begenecekleri şeyler de söyleyebilirsiniz. Savunma tarafı konuşmadan daha az yararlanır. Bir şey olmadığını, zarar vermediğini, haksızlık yapmadığını, belirtildiği kadar kötülük yapmadığını söylemelidir. Bu nedenle kendisiyle alakalı olmadığı sürece herkesçe bilinen olgular hakkında konuşup zaman kaybetmemelidir. Yani bir şeyin yapıldığı ama yanlış olmadığının söylenmesi gibi. Ayrıca bugün olmuş gibi acıma, kızgınlık gibi olayların dışındaki olaylardan geçmişte yaşanmış gibi söz etmeliyiz. Alkinoos hikâyesi altmış satırda Penelope’ye tekrarlanırsa güzel bir örnek oluşturur. Bir başka örnek ise Phayllos’un Oineus’u konu aldığı Destan Çemberi proloğudur. Konuşma karakteri ortaya çıkarmalıdır, bunun için de nasıl konuşulacağını bilmeniz gerekir. Bu amacın belirtisidir ve belirlenen amacın niteliği ortadaki karakteri belirler, kendisi de sonuç tarafından belirlenir. Örneğin matematiksel ifadelerin karakterle alakası yoktur, çünkü bir sonuç peşindeki insanları temsil etmezler. Örneğin Sokrates’in diyalogları sorunlarla alakalı olduklarından dolayı karakter ortaya koyarlar. Bu sonuca da karakter tiplerinin görünümüleri

1417-a

anlatılarak ulaşılır. Örneğin “konuşurken hep yürürdü”. Bu ifade adamın ne kadar utanmaz ve kaba olduğunu gösterir. Öte yandan günümüzde olduğu gibi konuşmalarının amaçtan daha çok zekâ tarafından esinlendiğini belli etmeyin. Örneğin: “Buna karar verdim, amacımdı benim, bir şey kazanmadım ama böylesi daha iyi.” Diğer yol sağduyuyu gösterir, bu karakterin iyiliğini gösterir, sağduyuyu sayesinde yararlı olanın peşinden gideriz, iyi karakter ise soylu olanı takip eder. Ayrıntılar inanılmaz görünüyorsa nedenini açıklayın. Sophokles bunu *Antigone*’de örnekler: Antigone kardeşini kocasından ve çocuklarından çok sevdiğini, çünkü çocuklar ölse de onların yerine başkasını yapabileceğini söyler: “Ancak annem ve babam mezarlarında yatarken bir kardeş daha bulamam,” der. Eğer böyle bir nedeniniz yoksa hiç kimsenin söylediklerinize inanmayacağının farkında olduğunuzu, ancak böyle bir insan olduğunuzu ve bunun gerçek olduğunu ve tüm dünya inansa da insanların bazen karşılığı olmadan da bir şeyler yapabileceğini söyleyin. Coşkularınızı da kullanmalısınız.

1417-b Bunun için de sizin ve rakibinizin arasındaki en temel farkları anlatın. Örneğin: “Beni tehdit eder gibi uzaklaştı.” Aeskhines’in²⁶ Kratylös için “şiddetle tısladı ve yumruklarını salladı” demesi gibi. Bu türden ifadeler beraberinde inancı getirir, dinleyiciler de hakkında çok şey bildikleri gerçeği, bilmedikleri bir şey zannederler. Homeros’ta da buna benzer ayrıntılar vardır: “Böyle konuştu, yaşlı kadın da elleriyle kapadı yüzünü.” Gerçekçi bir tanım: Ağlamaya başlayan insanlar elleriyle yüzlerini kapatırlar. Baştan itibaren kendinizi doğru bir karakterle tanımlarsanız insanlar da size o ışık altında bakabilirler. Karşınızdaki insanlar için de aynı durum geçerlidir, fakat onların sizin

26 İÖ 389-314 yılları arasında yaşamış Atinalı hatip. (çev.)

varmak istediğiniz noktayı fark etmelerine engel olun. Bu türden şeylerin ne kadar kolayca iletilebileceğini, hiçbir şey bilmediğimiz bir konuda haberi getiren habercinin bakışından sezeceğimizi anlayabiliriz. Konuşmanızın farklı yerlerinde hikâyeler anlatın, bazen de giriş kısmında bir şey yer almasın. Siyasi konuşmalarda anlatıya fazla yer olmaz, çünkü kimse olmamış bir şeyi anlatamaz. Anlatı olsa da bu gelecekteki olaylar için geçmişten ders çıkarılmasından kaynaklanacağı için geçmişten bir anlatı olacaktır. Övgü ya da yergi konuşmalarında da olabilir ama o zaman da siyasi bir konuşmacının yaptığını yapmıyorsunuzdur. Eğer konuştuğunuz şey inanılması zor bir şeyse o zaman da doğruluğunu açıklamalısınız ve bazı özel noktalara ayrıca önem vermelisiniz. Örneğin Karkinos'un *Oidipus'* unda İokaste oğlunu arayan adamın sorularına hep doğru yanıt vererek güven oluşturur, Sophokles'te de Haimon aynı şeyi yapar.

Kanıtlar gösterici kanıtlar ortaya koymaya çalışır. Bu kanıtlar tartışmalı konuyla ilişkili olmalıdır, bu noktada dört başlık olabilir: Bir şeyin yapılmadığını iddia ediyorsanız mahkemede bunu ispatlamak. Olan bir şeyin zarar vermediğini iddia ediyorsanız bunu ispatlamak. Bir şeyin iddia edildiğinden daha az önemli olduğunu ispatlamak. Aklandığınızı iddia ettiyseniz bunu ispatlamak. Bunların hepsini aynı yöntemle yapabilirsiniz. Bu konulardan biri tartışılıyorsa taraflardan birinin mutlaka yalan söylediğini de ifade etmelisiniz. Bu noktada aklanmak üzerine bir şey tartışılrsa da bilmemek mazeret olarak kabul edilemez. Bu nedenle de bu kanıt sadece diğerlerinde değil bu durumda kullanılmamalıdır. Tören konuşmalarında kendi derdinizi bir şeylerin soylu ve yararlı şeyler olduklarını anlatmaya çalışarak anlatırsınız. Olguların kendileri incelenir, kanıtları ise kolayca inanılır olmamaları ya da başka birine ait

1418-a

oldukları iddia edildiği nadir durumlarda gösterilir. Siyasi konuşmalarda bir önerinin haksız olduğu, uygulansa bile yarar getirmeyeceği ya da öneren kişinin düşündüğü kadar önemli olmadığı iddia edilebilir. Konu dışındaki yanlışlıklar bu iddialarda bulunan insanların söylediği diğer şeylerin de yanlış olduklarını gösterecektir. Siyasi konuşmalarda örnekle kanıtlama sıklıkla başvurulmuş bir yöntemdir, enthymema ile kanıtlama ise mahkeme konuşmalarında daha çok vardır. Siyasi konuşmalar gelecekte olacaklar ile ilgilenir, geçmişte olanlar ise sadece örnektir. Mahkeme konuşmaları doğru olanla ya da doğru olmayanla ilgilenir, bu da koşullara bağlı değildir, bu nedenle daha iyi gösterilebilir. Ayrıca zaten olmuş şeyde olasılık konuşulmaz. Enthymemaları arka arkaya kullanmayın, aksi takdirde etkisini kaybeder, bu nedenle aralara koymakta yarar vardır. Sayıları konusunda da sınırlamalar vardır: “Akli başında bir insanın konuşacağı kadar konuştun.” Homeros kadar diyor, iyi değil. Her yerde de enthymemalardan hareket ederseniz bu kez felsefe öğrencilerinin yaptığı gibi sonuçları öncüllerden daha fazla tanınan ve inanılan ifadeler elde edebilirsiniz. Duyguları harekete geçireceğiniz zaman enthymemalardan uzak durun, çünkü ya duyguyu yok eder ya da kendisini. Aynı anda yapılan hareketler birbirlerini kısmen ya da tamamen yok edebilirler. Karakter belirtilen bir noktada enthymemalar yoğunlaşmamalıdır, bu belirtme gerçek karakter ya da amaçları belirtmeye bilir. Kanıtlarda da konuşmada da ilkeler kullanılmalıdır, bunlar karakteri gösterirler. Örneğin: “İnsanın hiç kimseye inanmaması gerektiğini bilmeme rağmen bunu ona verdim.” Duygulara yönelmek istiyorsanız: “Yanılsam da üzgün değilim, çünkü belki o kazandı görünüyor ama ahlaki açıdan doğru davrandım.” Siyasi konuşmalar mahkeme konuşmalarından daha zordur, bu da doğaldır, çün-

kü ileriye yöneliktir. Suçlayan taraf Giritli Epimenides'in ifade ettiği gibi kâhinlerin bildikleri bir geçmişle ilgilenir. Mahkeme konuşmaları yasalar üzerinden ilerler, bir başlangıç noktası sayesinde daha kolayca ifade edersiniz. Siyasi konuşmalar ise karşınızdakilere saldırdığınız, kendiniz hakkında bir şeyler anlattığınız, dinleyicilerin sizin kafanıza göre coşkuları harekete geçireceğiniz konu dışı sözlere fazla olanak vermez. Amacınız kendi yerinizden ayrılmak olmadığı sürece başka bir konuşmanın sağladığından daha az olanak sağlar. Zor durumda kaldığınız zaman İsokrates gibi davranın, Atina'da konuşmacılara, bir siyasi konuşma sırasında halka yani Panegyrikos'ta olduğu gibi Lakedaimonialılara ya da müttefikler konuşmasında olduğu gibi Khares'e düzenli saldırılarda bulunmuştu. Tören konuşmalarında İsokrates'in yaptığı gibi bazı ufak övgü sözlerini koyun, o bu amaçla hep birini öne çıkarırdı. Gorgias da konuşacak bir şey bulduğunu söylerken bundan bahseder. Akhilleus'tan bahsederken Peleus'u, sonra Aiakos'u, daha sonra da Zeus'u över, ardından cesaretin erdemini, iyi sonuçlarını ve nasıl bir şey olduğunu anlatır. Eğer kanıtlarınız varsa konuşmanızla beraber bunlardan bahsedin, enthymema yoksa karakterden bahsedin, kendinizi uyanık bir akıl yürütmeci olarak göstermektense dürüst bir insan olarak göstermek daha iyidir. Çürütme-ci enthymemalar gösterici olanlardan daha iyi bilinirler, mantıksal inandırıcılıklarından dolayı daha etkileyicidirler, iki karşıt olgu da yan yana konulduklarından daha kolayca ayırt edilirler. Karşı tarafa verilecek olan karşılık konuşması konuşmanın ayrı bir bölümü değildir. Gerek itiraz gerekse de karşı akıl yürütmeye rakibin düşüncelerini çürütmek kanıtların bir parçasıdır. Gerek siyasi gerekse de mahkeme konuşmalarında önce siz konuşuyorsanız kendi kanıtlarınızı açıklamalı, daha sonra da karşı tarafın

1418-b

kanıtlarını çürütmelisiniz. Karşınızdakilerin fazla kanıtı varsa bu durumda bunlarla başlayın. Kallistratos²⁷ da Messenia’da kendi kanıtlarını öne sürmeden önce kendisine karşı söylenebilecek olanlara peşin peşin yanıt vermişti. Siz de böyle davranabilirsiniz. İkinci sırada söz alıyorsanız bu kez çürütme ve karşı akıl yürütme yoluyla rakibinizin iddialarına yanıt verin, bunu özellikle de iyi kanıtlar sunduğu düşündüğünüz zaman yapmalısınız. Nasıl ki önyargılı yaklaştığımız bir insanın eylemlerine karşı duruşumuz varsa, iyi kanıtlar sunduğunu düşünülen rakipten sonra da sizin konuşmanız iyi karşılanmayacaktır. Bu nedenle hemen sonra yapacağınız konuşma için dinleyicilerin aklında yer edinmelisiniz, bu da karşınızdaki insanın düşüncelerini çürütmekten geçer. Bu nedenle o konuşmayı eleştirin, bunun için o konuşmanın tamamına ya da en önemli noktalarına ya da eksik kalan kısımlarına eleştiri getirmek gerekir. Söyleyeceklerinize ilgi çekmek de iyi olabilir: “Öncelikle tanrıçaların savunucusu mu olacağım, hayır hem zannederim ki Hera da.” Konuşmacı bu noktada en aptalca kanıta eleştiri getiriyor. Kanıtlar hakkında bu kadar yeterli. Sırada karakter var. Kendiniz hakkında rahatsızlık yaratacak, sevimsiz görünecek ya da sizi çelişkiye düşürecek noktalar olabilir, rakibinizle ilgili kötü sözler söylemenize neden olabilecek ya da söyleyemeyeceğiniz şeyler bulunmaktadır. Bu nedenle bu tür şeyleri üçüncü bir kişiye söyletin. İsostrates Philippos ve Antidosis’te ya da Arkhilokhos eleştirilerinde bu şekilde hareket eder. Hatta babayı kızına saldırır duruma getiren şu sözleri söyler: “Hiç dert edinme, olmayacak diye de yemin etme.” Şu sözleri marangoz Kharon’a söyler: “Gyges’in zenginliği için değil.” Sophokles de başkaları konuşuyormuş gibi

27 İÖ 410-355 yılları arasında yaşamış Atinalı komutan. (çev.)

Antigone adına Haimon'u babasıyla konuşturur. Bazen ise enthymemalar ilkeler halinde belirlenmelidir. Örneğin "akıllı insanlar başarı anında anlaşırlar, böyle davranarak çok şey elde ederler" demek yerine "anlaşırsak ve bundan ciddi yarar elde ediyorsak başarı anında da anlaşmak gerekir."

Sırada sorgulama var. Bunu en iyi şekilde soru sorarken bir soru daha sormanız halinde rakibinizin düştüğü zor durum sayesinde elde edersiniz. Perikles tanrıça için yapılan kutlamayla ilgili olarak Lampon'u sorguladığı zaman böyle davranmıştır. Lampon esinlenmeyen insanlara bu konuda bir şey söylenemeyeceğini belirtir. Bunun üzerine Perikles şöyle devam eder: "Ayinleri biliyor musunuz?" Evet yanıtını alınca "Nasıl olur, siz esinlenmemiş bir insan olarak bilirsiniz?" Bir diğer fırsat da kanıtın öncülünün açık bir şekilde ortada olduğu ama diğerinin doğru olmadığı anda karşımızdakinin "evet" demek zorunda kaldığı andır. Bu durum ortaya çıktıktan sonra kendiniz soru sormaya devam etmek yerine sonucu söyleyin. Meletos Sokrates'in tanrıların varlıklarına inandığını reddedip doğaüstü güçlere inandığını söylediğini duyduğunu belirtir. Bunun üzerine Sokrates doğaüstü varlıkların tanrıların çocukları yani kutsal mı olduklarını sorar. Meletos "evet" diye yanıt verdiği zaman Sokrates de bir insanın tanrıların çocuklarına inanıp kendilerine inanmasının saçmalığını söyler. Bir başka durum da karşımızdakinin kendi sözleriyle ya da diğer herkesle çeliştiğini ispatlayabildiğimiz andır. Bir başka fırsat anı size kaçamak yanıt vereceği andır. "Doğru ama doğru değil", "doğru ama kısmen doğru", "bir anlamda doğru ama diğer anlamda da değil" gibi yanıtlar varsa dinleyenler kendisinin zor durumda olduğunu anlarlar. Diğer durumlarda sorgulamayın, çünkü rakibiniz itiraz ederse siz zor durumda

1419-a

kalabilirsiniz. Dinleyiciler takip edemedikleri zaman soru sormakta zorlanırsınız, böyle olunca da enthymemalarınızın yoğunlaşması gerekir. Siz yanıt vereceğiniz zaman belirsiz ve anlamsız şeyler söylemek yerine uzun ve açıklayıcı kelimelerle konuşmak gerekir. Çelişkiye düşeceğinizi hissettiğinizde rakibinizin ikinci bir soru daha sormasına fırsat vermeden açıklamanızı yapın. Çünkü onun nereye varmaya çalıştığı açıktır. Diğer çürütme yöntemleriyle beraber bu konu da *Topikler*'de tartışılmıştı. Karşınızdaki kişi sonuca ulaştığı zaman bunu soru şekline sokuyorsa sizin de yanıtınızı doğrulamanız gerekir. Örneğin Peisandros Sophokles'e Dört Yüzlerin kurulması için oy verip vermediğini sorar. Sophokles "evet" diye yanıt verir. "Neden bunun kötü bir şey olduğunu düşünmedin mi?" diye sorduğunda "evet" yanıtını verince bilerek kötülük yaptığı sonucuna ulaşır. Sophokles de "Evet, yapacak daha iyi bir şey yoktu," diye yanıt verir. Lakedaimonialı bir kişi sorgulanmaktadır, verilen ölüm cezasının haklı olup olmadığı sorusuna "evet" diye yanıt verir. Daha sonra kendisine diğerleri gibi aynı öneride bulunup bulunmadığı sorulduğunda "evet" yanıtını verir. O zaman "sen de haklı olarak ölüm cezası alacaksın" denildiğinde "hayır onlar rüşvet olarak bunu aldılar, ben ise inancımın dolaylı alıyorum."

1419-b Bu nedenle sonuca ulaştıktan sonra sorular sormalısınız, ne zaman ki işler tam anlamıyla istediğiniz gibi giderse o zaman soruyu bırakırsınız. Alay etmenin tartışmada bir yararı olduğu düşünülür. Gorgias rakipleriniz alay ettiği zaman sizin ciddi, ciddi oldukları zaman ise alayla karşılık vermeniz gerektiğini söyler. Aslında doğru söylemekteydi. *Poetika*'da bu konudan bahsetmiştik. Bunların bazıları nezaket içerir, bazıları içermez. İroni ise daha nazik bir yaklaşımdır, ironide bulunan insan eğlenmek için şakalar yapar, diğeri ise diğer insanları eğlendirir.

Sonuç dört kısımdan oluşmaktadır. Dinleyenleri size karşı iyi, rakibinize karşı kötü duygular beslemeye itmelisiniz. Önemli şeyleri büyütmeli ya da küçültmelisiniz, dinleyicilerdeki coşkuları harekete geçirmelisiniz ve hafızalarını tazelemelisiniz. Size daha fazla inanılması, rakiplerinize inanılmaması için kendinizi övmek, rakibinizi eleştirmek ve düşüncelerinizi sağlamlaştırmak gerekir. İki hedefiniz olabilir ya kendinizi iyi ya da diğer insanı kötü olarak gösterebilirsiniz. Bunun nasıl yapılabileceğini ve hangi kanıt yollarıyla hareket edebileceğinizi daha önceden açıklamıştık. Kanıtlama yapıldıktan sonra onları büyütmek ya da küçültmek gerekir. Bunların önemine geçmeden önce olguların kabul edilmiş olmaları gerekir. Yani bedeninin daha önceden var olan bir şey olmadan gelişemeyeceği gibi. Büyütme ve küçültme yollarından da daha önceden söz etmiştik. Bu konudan sonra sırada dinleyicilerin coşkularını harekete geçirmek vardır. Coşkular arasında acıma, öfke, kızgınlık, nefret, rekabet ve kavgaya yer alır. Bunun için gereken yöntemlerden daha önceden bahsetmiştik. Daha önceden neler söylediğinizi de kontrol etmelisiniz. Bu noktada bazılarının “girişte yapın” dediği şeyi yapmanız uygun olabilir. Önemli konuları kolayca anlayabilmeleri için sıklıkla tekrarlanmalıdır. Girişte olması gereken şey incelenen konunun ne olduğunu açıkça belirtmektir. Daha sonra sonuç kısmında davanın kanıtlanmasında kullanılan kanıtlar açıklanmalıdır. Burada öncelikle yapmayı planladığınız şeyi yaptığınızı söylemeniz gerekir. Ne söylediğiniz ve niye söylediğiniz gibi konular açıkça ifade edilmelidir. Kendi düşünceniz ve karşınızdakinin düşüncesini karşılaştırabilirsiniz, aynı noktayı birbirinizden nasıl daha farklı incelediğinizi gösterebilerseniz, biçimlerinizi kıyaslayabilirsiniz ya da daha direkt hareket edebilirsiniz. “Rakibim bu konuyla ilgili şöyle, ben böyle

1420-a

konuştum, bunları söyleme nedenim şuydu” gibi. Şunu da söyleyebilirsiniz, “O şöyle dedi ama ben de bunu söyledim”, “Şunun hakkında konuşup bunu kanıtlaması gerekirken onu kanıtladıysa boşuna zahmet etmiş.” Belki de soru sorabilirsiniz: “Neyi kanıtlayamamışım? O neyi kanıtlamış?” Daha sonra temel noktaları birbirleriyle karşılaştırarak ya da belirtilen kanıtların sırasına uygun olarak, önce kendinizin sonra da rakibinizinkini inceleyebilirsiniz. Sonuç kısmında ise dil daha farklı olabilir zaten ana kısım ile sonuç arasındaki fark da budur. Benim söyleyeceklerim bu kadar. Beni dinlediniz, düşüncelerim bunlar, karar sizin.

Aristoteles, Antikçağ felsefesinin en önde gelen filozofudur. Benzer düzeyde bir felsefeye İlkçağda sadece Platon'un erişebildiği kabul edilir. Antikçağa damgasını vurmuş olan Aristoteles, pek çoklarına göre tüm çağların en büyük birkaç filozofundan biridir. Bilim ve felsefede onun başarmış olduklarıyla rekabet etme ümidi besleyebilen insan sayısının bir elin parmaklarını geçmediği hemen herkes tarafından kabul edilir.

Aristoteles, mantık, doğabilimleri, metafizik, psikoloji, etik ve siyaset felsefesi gibi pek çok alanda eser vermiştir. "Aristoteles külliyyatı" olarak geçen, özgün haliyle Grekçe 1462 sayfadan oluşan eserler bütünü, derslerinin, kendisi ya da öğrencileri tarafından tutulmuş notlarından oluşur.

Aristoteles konuşma sanatı üzerine yazmış olduğu eseri *Retorik*'te, iyi bir konuşmanın ayrıntıları olarak gördüğü sınıflamalar, tanımlar ve örnekleri ayrıntılı bir şekilde ele alır. Retoriğin kapsamına giren değişkenleri derinlemesine incelerken, bağımsız olarak değerlendirdiği birçok değişkeni inceleme dışı bırakır.

Aristoteles'e göre konuşmanın yanı sıra insanlar arası iletişim ve etkileşim ile ilgili olan her davranış, mimik ve hatta kıyafet seçimi bile retoriğin inceleme alanına girer ve doğrudan varlığın içinde yer alan bu kuram edebiyattan dine kadar hayatın her anında yer alır.

internet satış
saykitap.com

20 TL

ISBN 978-605-02-0671-5

9 786050 206715

SAY YAYINLARI